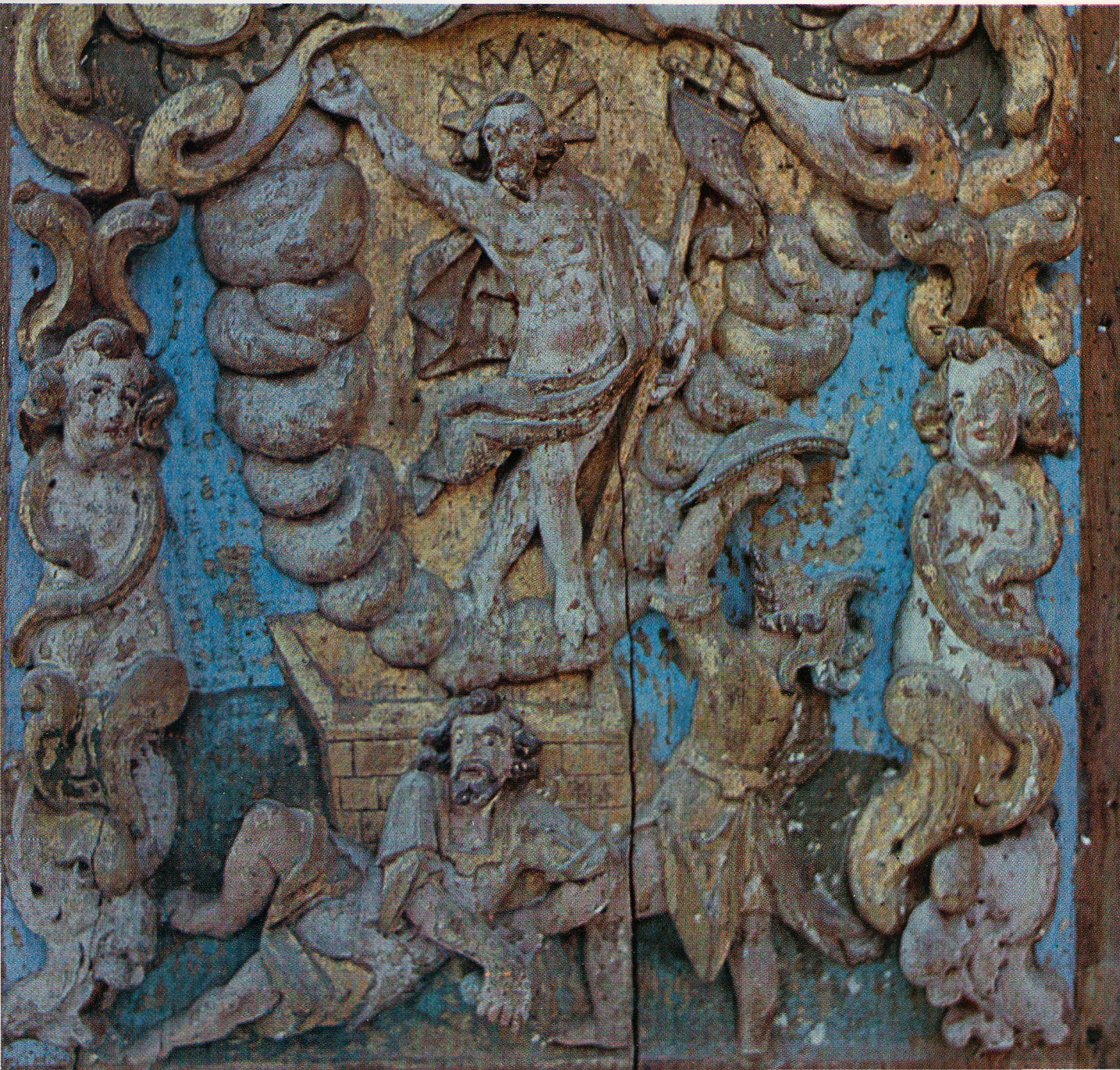

Värö och Stråvalla

SVERIGES KYRKOR
HALLAND

MERETH LINDGREN

Värö och Stråvalla kyrkor

Värö och Stråvalla kyrkor

VISKE HÄRAD, HALLAND

Av MERETH LINDGREN

VOLYM 180 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL. VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm 1979

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ARON ANDERSSON, EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING, R. AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

FOTO VARBERGS MUSEUM 1976–78 (där ej annat anges)

Beskrivningen av Värö och Stråvalla kyrkor är avslutad i november 1978.

Excerperingen i LLA har utförts av Inga Bernander.

Översättning av bildtexter och sammanfattning till engelska av Albert Read.

Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger en detalj av den gamla predikstolen från Värö kyrka (fig 14–17).

Färgbilderna har bekostats av Värö och Stråvalla församlingar.

På omstående sida: Wiske härads sigill Anno 1738 (RA).

Almqvist & Wiksell, 1979

ISBN 91-7402-065-X (inb)

ISBN 91-7402-063-3 (häft)

Innehåll

VÄRÖ OCH STRÅVALLA KYRKOR

<i>Förord</i>	7
<i>Inledning</i>	9

VÄRÖ GAMLA KYRKA

<i>Kyrkogården</i>	10
<i>Kyrkobyggnaden</i>	11
<i>Målningar</i>	15
<i>Inredning och inventarier</i>	16

VÄRÖ NYA KYRKA

<i>Kyrkogården</i>	39
<i>Kyrkobyggnaden</i>	42
<i>Byggnadshistoria</i>	46
<i>Inredning och inventarier</i>	51
<i>Noter</i>	64

STRÅVALLA KYRKA

<i>Kyrkogården</i>	69
<i>Kyrkobyggnaden</i>	72
<i>Byggnadshistoria</i>	75
<i>Målningar</i>	81
<i>Inredning och inventarier</i>	91
<i>Kapellet i Löftaskog</i>	110
<i>Noter</i>	110

BUA KAPELL

KÄLLOR OCH LITTERATUR	114
FÖRKORTNINGAR	116
SUMMARY	117

Förord

Med föreliggande volym, författad av antikvarien, fil. mag. Mereth Lindgren, påbörjas publiceringen av Hallands kyrkor. Innevarande år utkommer även en volym behandlande kyrkorna i Varberg. De övriga kyrkorna i Viske och Himle härader kommer också att inom kort inventeras och dokumenteras för en kommande publicering.

Värö pastorat har välvilligt bidragit med ett anslag å 5 000 kr för utarbetandet av beskrivningen av Värö och Stråvalla kyrkor samt 5 000 kr för volymens färgbilder. Ett anslag å 2 000 kr har även inkommit från en privat givare. Utan dessa anslag hade inte den omfattande dokumenteringen och beskrivningen kunnat föras i hamn. Utgivarna av Sveriges Kyrkor framför härmed sitt varma tack för detta stöd.

Ett speciellt tack riktas till musikdirektör Inga Bernander, som bidragit med excerperingen av kyrkornas arkivalier i Lunds landsarkiv och som också genom sina kunskaper om trakten och traktens kyrkor har varit till utomordentlig hjälp för författaren. Ett varmt tack riktas också till länsmuseumchefen Bengt Arne Persson i Varberg för hans stöd och engagemang i Sveriges Kyrkors verksamhet och för den fotografering som utförts genom Varbergs museum och dess fotograf Karin Pettersson.

Vid arbetet i kyrkorna har vänlig hjälp lämnats av församlingarnas prästerskap och kyrkvaktmästare. Som vanligt har dessutom värdefull hjälp lämnats av tjänstemän inom Rää och SHM samt av andra med redaktionen regelbundet samarbetande fackmän inom olika områden.

Stockholm i april 1979

*Aron Andersson
Sten Karling*

*Evald Gustafsson
R Axel Unnerbäck*

VÄRÖ OCH STRÅVALLA KYRKOR

Halland, Hallands län, Viske härad, Göteborgs stift,
Fjäre och Viske kontrakt, Värö pastorat

Värö pastorat införlivades vid årsskiftet 1970/71 med Varbergs kommun. Folkmängden uppgick 1977 till 4337 personer. Värö pastorat har sedan medeltiden omfattat två socknar, Värö och Stråvalla, belägna norr om Varberg. Socknarna sträcker sig i väster till havet. Den södra gränsen mot Ås socken utgörs av Viskan. Angränsande socknar i öster och norr är Veddige och Frillesås. De äldsta sockenbeskrivningarna återfinns i Jacob Richardsons »Hallandia Antiqua et Hodierna», tryckt 1752, där författaren dock huvudsakligen beskriver socknens fornminnen. År 1818–19 utgav Sven Peter Bexell »Hallands historia», där han relativt utförligt beskriver pastoratets socknar.

Topografien är bergig. Högst är den 120 m höga Öaknalten, tidigare kallad Stråvalla ö, som på 1800-talet enligt Bexell »såsom ett märke för sjöfarande är tecknad på sjökorten» (s 263). Om pastoratets natur skriver Bexell: »Större delen af detta Pastorat äger en sidländ local och hela Pastoratet saknar skog, utom några få löfträdslundar wid och omkring byar och hemman.» Denna skoglöshet var under 1700- och 1800-talen utmärkande för praktiskt taget hela Halland, som systematiskt utsattes för en hårdskövling i detta avseende. Bexell säger därom: »... hwad som fordom kallades Hallands skogsbygd är flerstädes fullkomligt berättigadt att tillgodonjuta en namnförändring uthi benämningen bergsbygd ... våra förhållande till skogharna har hittills liknat vulkanden, som endast ägher förstörande, inga återupprättande krafter ...» Idag är området dock på nytt skogbevuxet, främst beroende på den effektiva skogsodling som i synnerhet Hallands Skogsodlingssällskap bedrivit från 1870-talet.

Värö är en gammal kulturbygd, rik på fornminnen.¹ De äldsta kända spåren av bebyggelse är resterna av

en stenåldersboplats i Videbergshamn från omkring 3500 f.Kr. Ca 420 fasta fornlämningar återfinns i området, varav ca 275 i Värö och ca 144 i Stråvalla. De är av olika slag, bl a bronsåldersrösen, järnåldersgravfält och älvkvarnar samt en fornborg. Främst bör nämnas det stora järnåldersgravfältet Jättahögen, 550 m sydost om Värö kyrka, kartlagt första gången redan 1751 av prosten Carl Brag (not 5) för Jacob Richardsons verk. Det omfattar ett 40-tal fornlämningar, bl a 10 gravhögar, 13 runda stensättningar, 12 resta stenar samt några långhögar eller skeppssättningar.

Det äldsta skriftliga belägget på namnet Värö härrör från 1378.² Ordet har då formen Waerae. Under senmedeltiden förekommer många stavningsvarianter, vanligast dock Waere eller Werre.³ Namnets etymologi är osäker, men ordet kan antas vara besläktat med »vaera» i betydelsen »vistelseort». Man kan jämföra det ännu brukade halländska ordet husvära – husrum, bostad. Detta ord ingår även i Sunvära och Norvära, namn på byar inom socknen.

Sockennamnet Stråvalla härleds av Bexell (s 273) ur orden »strå» (da »stra») och »vall». Samme författare nämner att kyrkan enligt traditionen byggts på en valplats.

Namnet Bua kan skriftligt beläggas från 1492, då byn kallades Westrebwda. Ordet återgår på det fornnordiska »budh» eller »bodh», i denna miljö närmast liktydigt med fiskebod.

De flesta av bynamnen inom pastoratet tyder likaledes på hög ålder. Så lär namnet Skällåkra (i medeltida form Skellaghrae) gå tillbaka till folkvandringstiden och ha betydelsen »mager åker». Bexell beskriver också jordmänen i Skällåkra by som »mylla, mer och mindre uppblandad med hafssand» (s 263). Nam-

Fig 1. Värö nya kyrka från sydost. Foto P Rittsel 1976.

Värö Church from southeast

nen Ambjörntorp och Källstorp har ett personnamn i förleden och kan antas gå tillbaka till vikingatid eller tidig medeltid.

Traktens näringar har, vid sidan av jordbruket, utgjorts av sjöfart och fiske. Hallands näst största fiskeläge, Bua, är beläget i pastoratet. Fisket är fortfarande mycket viktigt, men drivs numera med moderna fiskemetoder och inte längre i kombination med jordbruk.

I pastoratet byggdes på 1960-talet Värö bruks sulfatfabrik samt Ringhals kärnkraftverk. Industrialiseringen har givetvis starkt förändrat bygdens karaktär av fiske- och jordbruksbygd. Så har exempelvis Bua fiskeläge byggts ut till ett modernt bostadssamhälle (om Bua kapell se nedan).

VÄRÖ GAMLA KYRKA

Värö gamla kyrka, som var belägen på samma plats som den nuvarande, revs med undantag för tornet år 1855 i samband med att den nya och större kyrkan byggdes. Uppgifter om kyrkan kan dock hämtas ur räkenskaper och protokoll. Räkenskapsböckerna, som är de i Halland tidigast bevarade, går tillbaka till 1651.⁴ De kompletteras ytterligare av Skånska kommissionens inventering av 1667. Sockenstämmoprotokollet finns bevarade från 1740, enstaka handlingar dock redan från 1669.

En utomordentligt värdefull källa till kunskaper om socknen och Värö och Stråvalla kyrkor utgör vidare de sk »Memorabilia» över händelser inom socknen, som påbörjades år 1740 av prosten Carl Brag⁵ och sedan

mer eller mindre ambitiöst fortsattes av efterföljande präster fram till 1868, med undantag för åren 1819–1840.⁶ Utgångspunkten för denna »sockendagbok» utgjordes av en rundskrivelse från biskopen Jacob Benzelius.⁷ Brag skriver härom: »Anno 1733 utfärdade detta Stiftetz högt berömmeliga Biskop, Högwördige Herr Doctor Jacob Benzelius, ett cicularibref till alla Probstar att de utaf sina Contractister skulle fordra inn svar på medsände memorial som war denna . . .» Därefter följer 19 frågor angående kyrkorna och socknen, utförligt besvarade av Brag.

Vissa av kyrkans inventarier har deponerats på Varbergs museum eller överförts till nya kyrkan (se nedan).

Kyrkogården

Den äldsta kyrkogården,⁸ inhägnad av en gråstensmur, omgav kyrkan på alla sidor. Strax väster om tornet finns under marken betydande rester av en mur med nord-sydlig sträckning, förmodligen den medeltida kyrkogårdsmuren. Den äldsta anteckningen angående kyrkogården omtalar att danskarna 1657 förstört ingångarna till denna, varför en ny port och fyra nya stigluckor anskaffades⁹ (räk).

En år 1747 av prosten Brag utförd skiss (fig 2) visar murens dåvarande sträckning (mem). Enligt hans uppmätning mätte dess inre omkrets 885 fot. Vidare framgår av skissen portens och de fem stigluckornas belägenhet. Kyrkogårdsporten låg i västra muren. Den fick nya dörrar 1748 (räk), varav den ena är i behåll och nu förvaras på Värö hembygdsmuseum. I södra muren låg Backabo lucka och klockarens lucka, i östra murens

södra del Sunvära lucka, samt i norr prästeluckan och »Nohlwära lucka». Varje byalag ansvarade för underhållet av sin del av muren. Jämning av kyrkogården skedde 1757 och gravförteckning upprättades 1761 (st prot). I samband med en utvidgning av kyrkogården på 1850-talet (fig 35) borttogs alla äldre gravstenar med undantag för några prästgravstenar. Dessa behandlas nedan under Nya kyrkan.

Benhus

Ett benhus var byggt invid östra sidan av det västra vapenhuset (fig 3 a). Dess byggnadstid är okänd, men det stod i varje fall färdigt ganska lång tid före 1749, då en ny nyckel till gravhusdörren anskaffades (ver). Vid en visitation 1773 påpekades, att de ben som eventuellt råkade komma ovan jord på kyrkogården borde läggas »uti det på Wärö kyrkogård redan uppmurade benhuset» (vis prot). I samband med en 1776 planerad utvidgning av fönstret invid predikstolen på södra sidan beslutades, att gravhuset skulle rivas därför att det vore »hinderligt wid fenstrets nedsänkande och utvidgande» (st prot). Emellertid genomfördes tydligen inte beslutet om gravhusets rivning (mem 1776). Först 1855 blev det rivet tillsammans med kyrkan, varvid dess innehåll grävdes ned på kyrkogården.

Klockstapel

På kyrkogården stod under 1700-talet en klockstapel av gran,¹⁰ uppförd 1705 och inklädd med bräder året därpå (räk). Eftersom tornet vid denna tid var i dåligt skick,

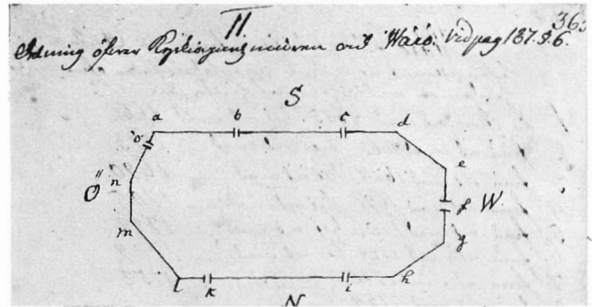

Fig. 2. Värö gamla kyrkogård. Skiss av kyrkoherden C Brag 1747. b. Klockarens lucka; c. Backabo lucka; f. kyrkogårdsporten; i. Nohlwära lucka; k. prästeluckan; o. Sunvära lucka. LLA.

The old churchyard of Värö. Sketch by Vicar C Brag, 1747. b. The sexton's stile; c. the Backabo stile; f. the churchyard entrance; i. Nohlwära stile; k. the priest's stile; o. Sunvära stile.

men man inte ansåg sig ha råd att reparera det grundligt, kan klockstapeln antas ha tjänat som ett billigare provisorium. 1742 skrev prosten Carl Brag i ett brev: »Nu är den granstapel, i hwilken Kläckan några åhr på Kyrckiogården hängt så aldeles förfallen, att hon icke längre med någon flickning står till att hielpa: hwarföre iag måst med sambråd af Församblingens älsta förliden Torsdag låta Kläckan aldeles afstanna.»

Ingen uppgift finns om när klockstapeln revs, men förmodligen skedde detta i samband med att tornet ombygdes 1749–51.

Kyrkobyggnaden

Medeltidskyrkan

Värö socken omtalas, såsom tidigare nämnts, första gången år 1378. Den gamla kyrkan bör därför i sina äldsta delar ha stammat från medeltiden. Byggnaden var uppförd av gråsten och utgjordes av ett rektangulärt långhus med smalare rakslutet kor. Kyrkan uppmättes i samband med en ombyggnad på 1770-talet (mem 1774, 1775, 1776). Långhuset hade de inre måtten $37\frac{1}{2} \times 13\frac{1}{4}$ alnar (omkr 22×8 m) och koret 10×9 alnar (omkr $6 \times 5,4$ m) (fig 3). Långhusets proportionellt avsevärda längd tyder på att en utbyggnad skett åt väster, möjligen redan under senmedeltiden.

Om den medeltida byggnadens fönster och dörröppningar är ingenting känt, och inte heller är några medeltida inventarier bevarade.

Senare förändringar

Kyrkan var tillbyggd med ett torn i väster utan förband med kyrkobyggnaden. Detta beskrivs i memorialet 1751 på följande sätt: »Tillföre stod wid Kyrkian ett torn . . . med slätt tak och två gaflar, af hwilka den östra stod på Kyrkians Wästra gafvel och således, att Kyrkian varit bygt en tid förut, ty torngaflen war spitsat

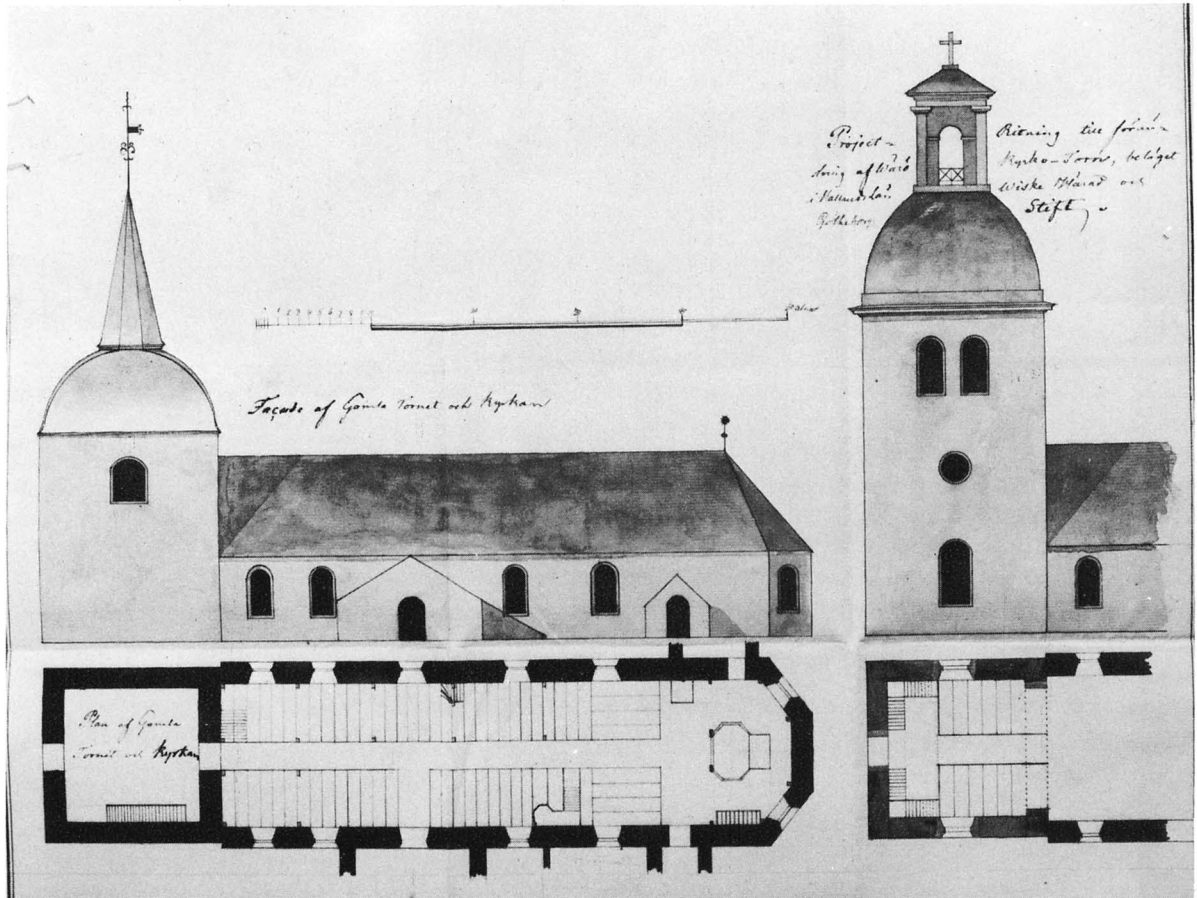

Fig 3 a. Plan och sydfasad av gamla kyrkan. Osignerad ritning 1824. RA. Foto ATA.

Plan and south front of the old church. Unsigned drawing.

på Kyrkiogaflen i fråga ofwan ned efter takröstningen.» Tornets byggnadstid är okänd, men det måste ha byggts åtskillig tid före 1654, eftersom det redan detta år var moget för reparation (räk).

I samband med denna reparation tillbyggdes även ett vapenhus på södra sidan (fig 3). Det var försedd med blytak och hade ett fönster.

1662 upptogs ett nytt för tiden stort fönster vid predikstolen, dvs i kyrkans södra mur (räk). 1686 utvidgades samtliga fönster i kyrkan och försågs med nya karmar av ek (räk). Ett nytt fönster upptogs 1755 i södra murens västra del.

Med undantag för en större reparation 1707 (räk), då bla tornet invändigt förstärktes med bindverk, tycks dock församlingen ha underhållit sin kyrka dåligt, eftersom den 1729 beskrivs på följande sätt i Hallands landsbeskrivning: »Kyrckian regall och mycket brist-

fällig. Har ringa medel att komma utj stånd. Des åhrlig och wisse Inkomster består af Tjonden, som efter års-wexten utgår samt Hemmansrentor till 90 Rdl smt.»

Särskilt hade man problem med tornet, vilket framgår av att det på 1740-talet var »sedan långliga tider tillbaka bröstfälligt, så att nederrifning ofta varit proiectorad . . . som dock förmedelst medellöshet och Socknemännens oenighet ey kunde wärkställas» (mem 1751). Denna bristande enighet kom dock att stå sockenborna dyrt, eftersom västra sidan av tornet föll ned 1743.

Memorialet detta år innehåller följande dramatiska beskrivning av tornets instörtande: »En minut förr änn det föll komb en hustru Kerstin Jönsdoter i Bua ifrån Kielstorp, i dåvarande stora regn, som gick ända inn under tornfallet, hvilken då hon var kommen inn i Kläckarens stuga och satt sig neder, hörde med de

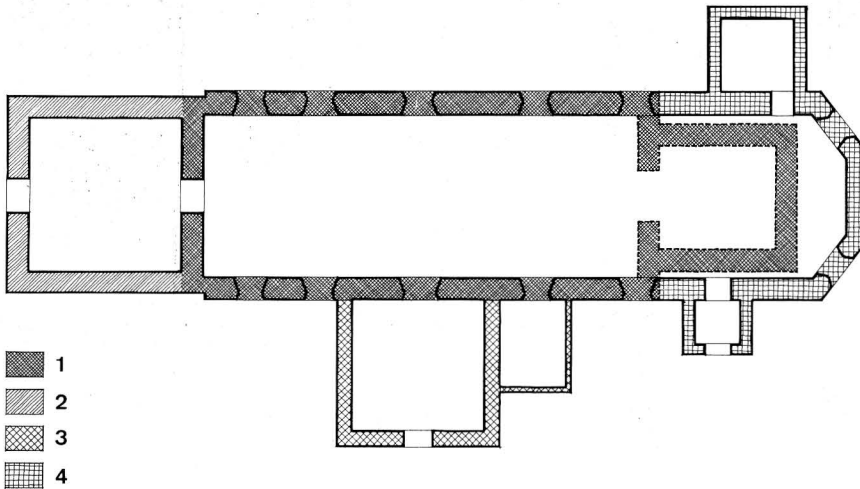

Fig 3 b. Utvecklingsplan. M Lindgren och G. Wirén 1978. 1. Den medeltida kyrkan inkl vid okänd tidpunkt utförd förlängning åt väster. – 2. Tornet uppfört vid okänd tidpunkt. – 3. 1653–54. Tillbyggnad av vapenhus. – 4. 1774–1776. Nytt korparti.

Development of plan. 1. The medieval church including the extension to the west made at some unknown time. 2. The tower, date of erection unknown. 3. Erection of porch in 1653–54. 4. 1774–76, new chancel.

andre en don och sade: Gud skie lof, att iag komb inn förrän åskan slog: ty då hade iag blefvit illa förskräkt. Men då man derpå utgick, fick man se tornet vara fallit, som gjordt donen. En Providentiam Sillinam!»

Inte ens denna händelse fick dock sockenmännen mer samarbetsvilliga. En följd härav blev bla att vid en svår höststorm året därpå, 1744, det ännu kvarhängande taket slets av. Många gravstenar krossades, bla »2 stora gravhallar vid Chordörren, så att de skredo en twärhand i öster af sin fot». Men »Härwid Gud wisade den nåden att sielfwa Kyrkan icke tog den ringaste skada» (mem 1744).

I ytterligare fem år förde kyrkoherden Carl Brag (not 5) en seg kamp med sina sockenbor, varvid han förgäves sökte stöd både hos landshövdingeämbetet i Halmstad och biskop och konsistorium i Göteborg. »Men fruktlöst till dess änteligen åhr 1749 Almogen lät sig till ny byggnad beqväma» (mem 1751). Man slöt ackord med murmästaren August Scheffer från Varberg (fig 4 a). 1751 stod tornet äntligen färdigt till en kostnad av inemot 2700 Daler Smt (räk). Det byggdes utan förband med kyrkan med syftet att denna skulle kunna »nedertagas, ombyggas och utwidgas, hwilket i annseende till skröpelige murar och Församlingens tahlrikhet will behöfwat, så snart giörliget är» (mem 1751).

Tornet fick vid uppförandet rundbågiga fönster i nedervåningen samt stora likaledes rundbågiga ljudgluggar (se nedan). Det kröntes av en »spira med flögel och utarbetade blommor» (ver). Ett förgyllt klot på tornet omtalas även (mem 1785). Tornets höjd var 12 m, inklusive tornspiran 23 m.

1766 befanns blytaket vara alltför bristfälligt att behållas, varför kyrkan istället täcktes med tegel (mem). Samtidigt uppfördes ett nytt innertak, en sk himling. Detta ord betecknar i Västsverige ett innertak av plan eller rundad typ. Himlingen i Värö, som ritades av prosten Brag, var rundad och hade en höjd av $12\frac{1}{4}$ alnar (ca 7,35 m; mem 1766 och 1776). Två år senare målades den, tillika med hela kyrkan, av Johan Nordman, målarmästare från Göteborg.¹¹

Efter en laga syn och besiktning av kyrkan i februari 1774 beslöts att man för att vinna större utrymme skulle riva koret och utvidga kyrkan åt öster med 16 alnar. Det nya partiet, som stod färdigt 1776, byggdes lika brett som kyrkan i övrigt, och försågs med en tresidig avslutning i öster (fig 3 a). Kortaket kröntes med ett klot och en sol, båda förgyllda (mem 1785). Himlingen försågs några år senare, 1783, med figurmålningar av Henrik Wibeck (se nedan).

I samband med korutvidgningen uppfördes på norra sidan en sakristia (fig 3 b) med kvadratisk grundplan,

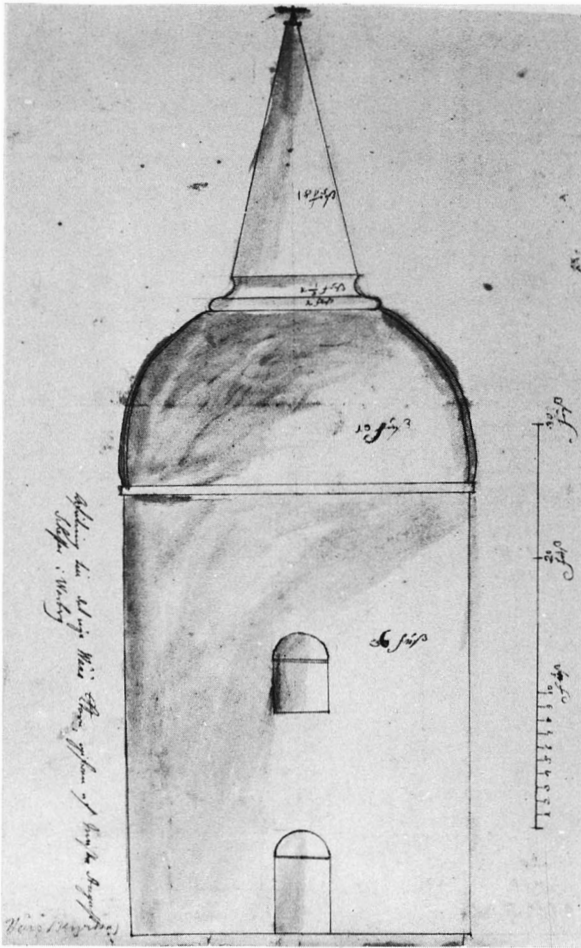

Fig 4 a. Ritning till ny tornbyggnad av August Scheffer 1749. LLA.

Drawing for a new tower, by August Scheffer, 1749.

6×6 alnar stor (räk). På södra sidan byggdes ytterligare ett vapenhus, mindre än det äldre och placerat mitt emot sakristian i anslutning till koringången (inv 1830, fig 3 b). Fönstret vid predikstolen förstörades även (räk). Till minne av den stora ombyggnaden målade Henrik Wibeck en tavla som uppsattes på norra väggen (se nedan fig 30 b).

Efter uppförandet av den nya himlingen uppgick kyrkans yttre höjd till ca 11,40 m, vilket gav ett oproporionerligt intryck i förhållande till tornets höjd på 12 m (fig 3 a). Förmodligen var detta anledningen till att man beslöt höja tornet med 6 meter.

Ritningen (fig 4 b), som godkändes av Överintendantsämbetet den 10 februari 1824, var utförd av arkitekten Johan Abraham Wilelius.¹² Arbetet stod färdigt

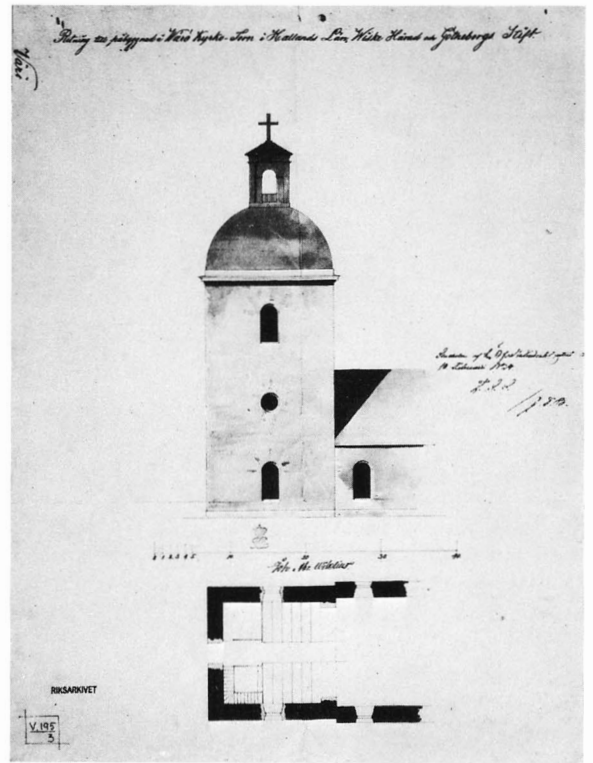

Fig 4 b. Ritning till förhöjning av tornet av Johan Abraham Wilelius 1824. RA.

Drawing for the heightening of the tower by Johan Abraham Wilelius, 1824.

1826 och tornet fick härigenom sitt nuvarande utseende. Murskarven markeras av ankarslutarna. Det försågs med den ännu befintliga huvan med krönande lanternin. Samtidigt rev man en del av innermuren mellan långhuset och tornet och inredde tornkammaren med bänkar för att utöka antalet sittplatser i kyrkan (inv 1830). Spår av den nya tornbågen avtecknar sig i tornkammarens östra mur. Dock gav ombyggnaden den effekten, att de som måste sitta i tornrummet hade svårt att se och höra och »måste hafva föga hugnad af gudstjenstens förrättande» (st prot).

Den gamla kyrkobyggnaden visade sig trots allt vara för liten och alltför bristfällig. På en sockenstämma år 1850 beslöt man att bygga ny kyrka (st prot). Arbetet härmed påbörjades 1854 (mem). Murarna lades i anslutning till tornet och utanför den gamla kyrkan, så att gudstjänst kunde firas där ända till och med påsken 1855. Därefter hölls i april månad auktion på den gamla kyrkan. Den kunde säljas för en så hög summa som 1472 riksdaler riksmünt, beroende på att mycket bly

fanns i takås och vinkelfogningar (mem). Samma månad revs den gamla kyrkobyggnaden med undantag för tornet.

Vissa av inventarierna överfördes till den nya kyrkan (se nedan).

Interiör

Kyrkan ägde vid rivningen en praktfull och färgrik interiör. Fönster och dörrar var målade med röd färg (räk 1781). Främst präglades interiören dock av tak-

målningen samt av den rika barockinredning, som ännu styckevis är bevarad. Den omfattade altarpupp, präst- och predikstol, bänkar samt läktare med figurmålningar på tre sidor i kyrkorummet (se nedan). Det utförliga inventariet av år 1830 ger en detaljerad bild av målningar och föremål.

De inventarier – dopfunt, ljuskronor m m – som ännu är i bruk, omnämns endast nedan för att utförligt behandlas i anslutning till beskrivningen av Värö nya kyrka.

Målningar

Efter den sista utvidgningen av gamla kyrkan lät man 1783 bekosta en målad utsmyckning av det nya taket, vilket arbete uppdrogs åt Henrik Wibeck, mästare i Varberg.¹³ Ingenting återstår av dessa målningar, som dock är utförligt beskrivna i 1830 års inventarium: »Tak-Hvalfvet är i botten ljusblått och har öfverst, här och der emellan skyar, Englahufvuden med vingar. Midt uti Hvalfvet föreställes: Gud sjelf och öster ifrån Honom: En Engel, med inskrift: I skolen bedja alltså: samt i vester derifrån en annan Engel, med denna: Fader vår, som äst i Himlom. I slutningen af Hvalfvet åt sidorna, finnas åtskilliga, från hvarandra skiljde, målningar, som föreställa, å södra sidan: 1°) Englar och menniskor, som tillbedja, med underskrift Helgadt varde titt namn. 2°) Nådens Rike med underskrift: Tillkomme titt Rike. 3°) En Engel, hållande ett bräde, hvarå synes tecknad: Fiat, och inunder läses: Ske tin vilie såsom i Himmelen så ock på jorden. 4°) En Engel, hållande en sädeskärfva och en korg med bröd och frukt uti, med underskrift: Wårt dagliga bröd gif oss i dag. På norra sidan: 5°) Syndaförlåtelsen, sålunda föreställd: En Engel håller en tafla, hvarpå läses nummertalen 4000–69.000–70.000–224.000–3.210.000–8.570.000–90.032; och en gammal man håller i ena handen en tafla, med påskrift: 1.200–4000–96.000, och hvar och en af dem håller en svamp, hvarmed de utplåna alla nummer-talen. Underskriften: Och förlåt oss våra skulder, såsom ock vi förlåte dem oss skyldige äro. 6°) Adam och Eva samt Ormen i Paradiset, el: Frestelsen med underskrift: Och inled oss icke i frestelse. 7°) En menniska, af djefvulen bunden med kädjor, då en Engel kommer och förlossar henne; med un-

derskrift: Utan fräls oss ifrån ondo. 8°) Herrlighetens Rike. Midt uti taflan en blå Himmel, med ordet: Regnum. Underskrift: Ty Riket är titt och makten och herrligheten i evighet. Amen. Frammanför dessa målningar, öfver Choret, äro fyra andra, 2^{ne} på hvarje sida af Takhvalfvets slutning, föreställande, på s. sidan: 1°) Moses, då han på Sinai mottog de Tio Budorden; med underskrift: Tu skalt älska Gud af alt hierтта och tin nästa som tig sielf. 2°) Tron personifierad, med underskrift: Jag tror på Gud Fader, Gud Son och Gud then Heliga Anda. På norra sidan, midt emot de sistnämnda: 3°) Döpelsen, med underskrift: Döper them i namn Faders och Sons och then H: Andes. 4°) Nattvarden, med underskrift: Äter af thetta bröd och dricker af thenna kalk till min åminnelse.»

De motivkretsar, som Wibeck valt, Lag och Evangelium, Fader Vår samt Sakramenten, kan sägas vara mycket centrala i efterreformatörisk ikonografi. Takets program utgör i själva verket en sammanfattning av hela den lutherska katekesen med dess fem huvudstycken. Det första huvudstycket, tio Guds bud, komprimeras i bilden av Moses som mottar Lagens tavlor. Texten »Tu skalt älska Gud af alt hierтта och tin nästa som tig sielf» kan sägas vara summan av lagen, som också Kristus själv vid upprepade tillfällen hänvisar till [Matt 5: 43, 19: 19, Mark 12: 31, Luk 10: 27]. Trosbekännelsen, som utgör katekesens andra huvudstycke, representeras av den personifierade Tron med den essentiella sammanfattningen av Credo: »Jag tror på Gud Fader, Gud Son och Gud then Heliga Anda.» Det tredje huvudstycket, Fader Vår, har Wibeck däremot illustrerat i detalj med dess 7 böner samt inled-

ning och avslutning. Framställningen av sakramenten ger slutligen katekesens fjärde och femte huvudstycken.

I övrigt västsvenskt 1700-talsmåleri är dessa motiv relativt vanliga, även om målarna inte alltid genomför ett helt katekesprogram, som här är fallet. Exempel på utförliga sådana finns dock också. I Habo kyrka, Västergötland, är alla fem huvudstyckena, alltså även de enskilda buden och credosatserna, illustrerade i detalj. Fader Vår, som Wibeck lagt tyngdpunkten vid, illustrerades redan i 1500-talets bönböcker, men motivtypen blir vanlig i tak- och väggmålningar först på 1700-talet, då man har en förkärlek för allegoriska framställningar. Motivet finns eller har funnits i veterligen minst nio kyrkor i mellersta Sverige, målade på 1700-talet: förutom i Habo även i Torpa, Halland samt i sju kyrkor i Småland: Furuby, Gränna, Lenhovda, Näsby, Sandsjö, Tofteryd och Vireda.¹⁴ Den ikonografiska ut-

formningen skiljer sig dock ganska avsevärt i de olika kyrkorna, närmast beroende på vilken förlaga som använts. Hur ikonografien i Värö av beskrivningen att döma kan ha tätt sig, kan man få en uppfattning om vid jämförelse med de bevarade målningssviten i Habo, Näsby, Lenhovda och Vireda, där målarna åtminstone delvis synes ha följt samma förlagor.

Om Henrik Wibecks stil och färghållning kan vi få en uppfattning i de bevarade takmålningarna i Svarträ, Gunnarp och Torpa i Halland samt i Hajoms kyrka i Västergötland. Vidare finns bevarade fragmentariska målningar av hans hand från Veddige kyrka i Halland, dels på Varbergs museum, dels i privat ägo (Anders Lundgren, Ryd). Hans måleri är troskyldigt naivt med figurerna inplacerade i mjukt och skickligt tecknade förtonande landkap. Hans färger är relativt mörka med övervikt för blå och gröna toner samt dessutom brunt, gult och något rött.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Den äldsta bevarade notisen beträffande altaret härrör sig från 1651, då en ny altarskiva anskaffades (räk). 1686 får Ola Snickare och Nils Smed betalt för »galleriet framför Herrans altar», dvs altarringen. I öster ovanför altaret byggdes 1778 en orgellåda (se nedan). 1782 ersattes det gamla altaret av ett nytt stenaltare. Altarringens form efter korutvidgningen framgår av fig 3 a.

Den äldsta kända altarprydnaden utgörs av en på 1600-talet uppsatt, rikt snidad och i rött, blått och grönt bemålad altarpupsats av ek, som ännu till största delen är bevarad (fig 5–12).

I sin fullständiga form bestod den av predella, corpus med rektangulärt mittparti, vingar och överstycke (fig 5). Dess olika delar förvaras nu dels på kyrkvinden, dels på Varbergs museum.¹⁵ Det nu tomma bildfältet i mitten (H 83, Br 75,5) omges närmast av breda ornamentala bårder. De flankerande, nu bortbrutna figurerna utgörs av skulpterade bilder av Moses och Johannes Döparen (fig 6–7). Båda saknar nu vänster arm och polykromien är skadad. Höjd 91 cm resp 89,5 cm. Moses har förmodligen varit placerad t v om mittfältet och Johannes Döparen t h. Figurerna tolkades i inv-

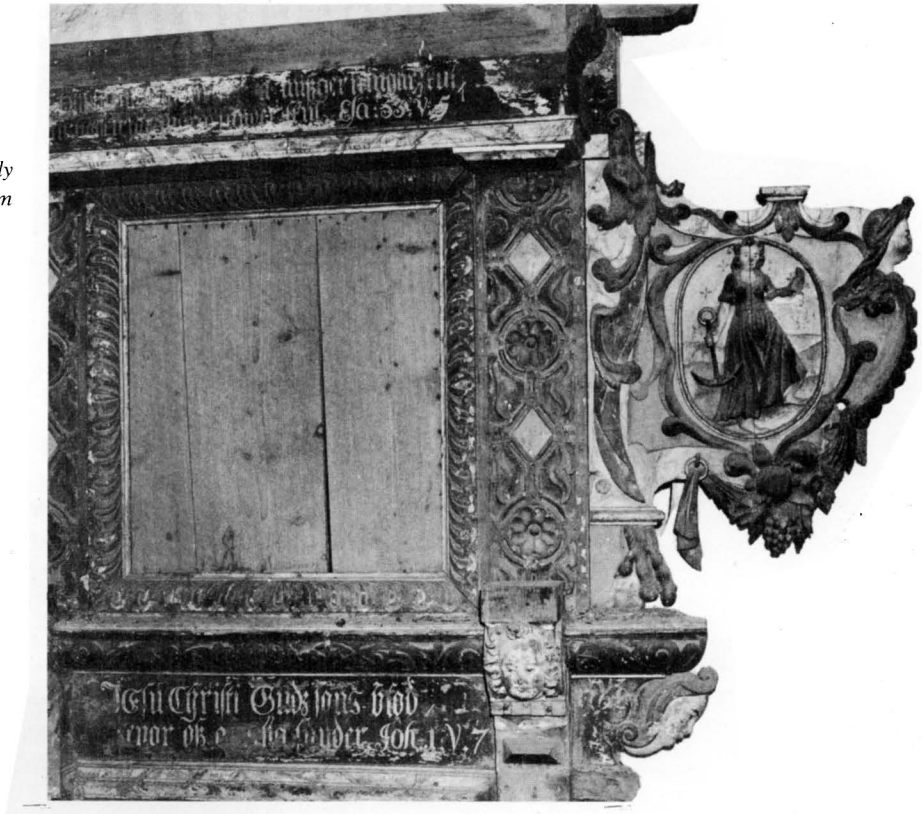
1830 som »Lagen och Evangelium». Konsolerna under profilörerna pryds av änglaansikten (fig 10). Åt sidorna har altarpupsatsen avslutats av två stora vingar, ornerade med drak huvuden och fruktgirlander samt försedda med ovala fält med reliefframställningar av tv Fides (= Tron) med kors och bok och th Spes (= Hoppet) med ankare och fågel (fig 8, 9). Vingarna har krönts av skulpterade bilder av Fågel Fenix resp Pelikanen. Predellan bär inskriften »Jesu Christi Gudz Sons blod renar oss af alla Synder Joh 1 v 7». På predellans sidostycken står t v »Carl Brag P & P» (pastor et praepositus, dvs prost; se not 5) och th årtalet 1768.

Altarpupsatsens nu lösbrutna överstycke (fig 11) vilar på en bred gesims med följande målade inskrift: »Han är sargat för våra synders skul Es 53 v 5». Överstycket, utformat som en bruten fronton, har i mitten monogrammet G3, krönt och omslutet av en lagerkrans, flankerad av rika fruktklasar, fästa i ringar. Nedanför står »Vivat Gustavus Tertius Rex Sueciae» (= Leve Sveriges konung Gustaf III). Under denna text syns spår av en äldre inskrift. Likaså urskiljs under det målade monogrammet ett skuret C.

Bildfältet i mitten, som nu är tomt, innehöll en nu

Fig. 5. Parti av den nedmonterade och delvis fragmentariska altaruppsatsen från 1640-talet. Sannolikt utförd av halländsk verkstad.

Part of the dismantled and partly fragmentary reredos dating from the 1640's. Probably made in a workshop in Halland.

förkommen oljemålning, föreställande en kalvariegrupp, eller som inv 1830 formulerar det »Jesus på korset åskådad af Maria och Johannes». Denna målning på väv kan knappast ha varit ursprunglig, utan har säkerligen ersatt en målad pannå, vilket är det normala för denna typ av altaruppsatser (se nedan).

Ytterligare en skulpterad figur, en kvinnogestalt (fig 12), har möjligen hört till altaruppsatsen. Bilden är skuren i ek, höjd 44 cm. Ansiktet är skadat. Dräkten är målad i rött och blått med gyllene bårder. Kvinnan är en allegorisk gestalt, men utan attribut. I inv 1830 nämns i beskrivningen av altaruppsatsen »Hoppet» och »Tålmodet». Tänkbart är att kvinnan utgör en av dessa annars försvunna figurer.

Altaruppsatsen har flera gånger blivit ommålad. 1673 lät kronobefallningsman Erich Memsen renovera den på egen bekostnad (räk, se även not 28). 1704 slöts kontrakt med »Målaren uthi Giötheborg Swen Wernberg angående altartaflans reparation» (ver).¹⁶ Denna ommålning bekräftas av memorialet 1740, där prosten Brag beskriver altaruppsatsens dåvarande utformning: »På altaretaflan står öfwerst C 4. Det är Christianus Quartus och är i sielfwa trädet utarbetat. Anno 1704,

då taflan ånyo blef målad, sattes under det förre namnet Vivat Carolus Rex Sueciae Duodecimus.» Det årtal som nu anges på predellan, 1768, syftar på den sista ommålningen av altaruppsatsen. Man hade då byggt en ny himling (se ovan), och då denna samt hela kyrkan i övrigt skulle målas tog man tillfället i akt att samtidigt renovera altaruppsats och predikstol. Arbetet utfördes av Johan Nordman (not 11). Vid detta tillfälle försågs alltså överstycket med den nuvarande hyllningen till Gustaf III.

Det ovan nämnda skurna monogrammet »C 4», som också går att urskilja under det nuvarande målade »G III» bekräftar den datering av altaruppsatsen, som ges i inv 1740. Där sägs att den är »gjord i Danska Konungens högst sal. Christiani den 4des tid», alltså före 1648. En datering till tiden omkring 1640–50 stämmer väl överens med altaruppsatsens barockmässiga karaktär.

Dateringen bekräftas ytterligare av tre andra halländska altaruppsatser, som mer eller mindre fast kan knytas till Värö-tavlan. De återfinns alla i Värös relativa närhet, nämligen i Fagered, Gällared och Okome. Altaruppsatsen i Fagered står stilistiskt så nära den i

Fig. 6–7. Moses och Johannes Döparen. Har ingått i altaruppsatsen fig 5. Nu i Varbergs museum.

Moses and John the Baptist. Originally in the reredos shown in figure 5. Now in the Varberg Museum.

Fig. 8. Detalj från altaruppsatsen fig 5. Vänstra vingen, krönt av Fågel Fenix samt med en bild av Tron med kors och bok i medaljongen.

Detail from the reredos in figure 5. The left hand wing, crowned with a Phoenix and a picture of Faith with cross and book in the medallion.

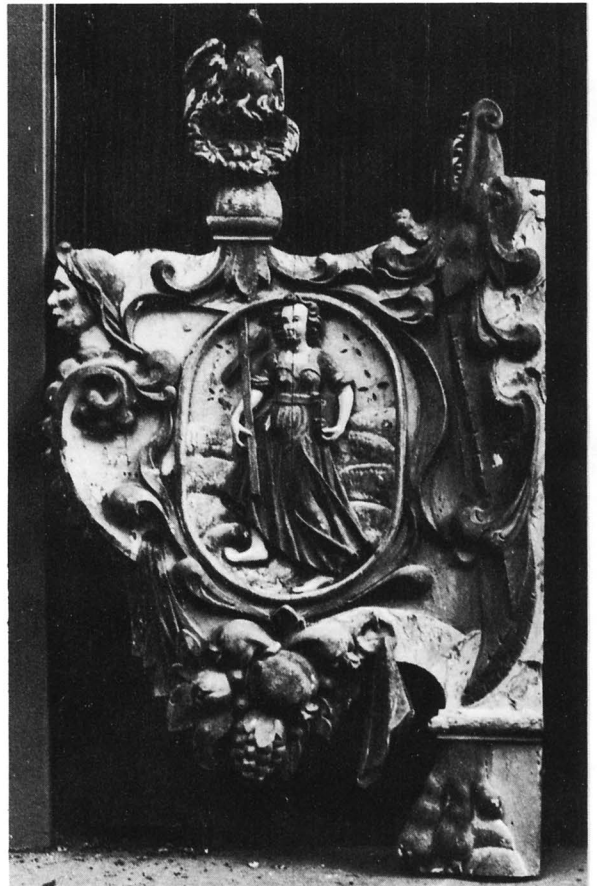

Fig. 9. Altaruppsatsens högra vinge med Hoppet med ankare och fågel.

The right wing of the reredos with Hope with anchor and bird.

Fig. 10. Änglahuvud från altaruppsatsen.

Head of an angel from the reredos.

Fig. 11. Altaruppsatsens överstycke. Gustav III:s monogram målat ovanpå ett ursprungligt, utskuret C (=Christian IV). Nu i Varbergs museum.

The top of the reredos. The monogram of King Gustaf III painted on a carved letter C (=Christian IV). Now in the Varberg Museum.

Fig 12. Allegorisk kvinnofigur. 1600-talet. Har möjligen tillhört altaruppsatsen fig 5. Nu i Varbergs museum.

Allegorical female figure, 17th century. May have belonged to the reredos in figure 5. Now in the Varberg Museum.

Värö, att man kan våga påståendet att de är utförda av samma hand. Den är inte daterad, men av inskriften »C4» kan utläsas att den likaså är utförd före 1648. Gällaredsuppsatsen är något yngre, daterad 1651 och med inskriften »CRS» (=Carolus Rex Svecie, dvs Karl X Gustaf). Den följer samma kompositionsschema som Värö och Fagered och har också i stort samma ikonografiska program (Moses, Johannes Döparen, Dygderna, Pelikanen och Fågel Fenix). Den kröns däremot av ett betydligt större och mer figurrikt överstycke. Altaruppsatsen i Okome slutligen, daterad redan 1636, är likartat uppbyggd, men av betydligt högre kvalitet än de tre nämnda. De övre sidostyckena med sina krönande figurer tycks dock vara utförda av en annan hand än uppsatsen i övrigt. Dessa delar upp-

visar stora likheter med Värötavlan och kan förmodas utgöra en senare komplettering, skuren av samma verkstad som altaruppsatserna i Värö, Fagered och Gällared.

Träskulptur

Ingen medeltida skulptur från kyrkan är känd. Från 1600- och 1700-talen är vissa träskulpturer bevarade.

En skulpterad basunängel (fig 13), ett i västsvenska kyrkor vanligt föremål, förvaras på Varbergs museum (inv nr 850). Den bär en dräkt som lämnar vänster bröst bart och är åtdragen i midjan med ett bälte. Dräkten är målad i rött och grönt med rött foder samt delvis förgylld. Det mörka håret är långt och lockigt. Endast höger vinge finns kvar, fästad med en tapp. Spår av försilvring på vingen återstår. Vänster arm, fingrarna på höger hand samt höger fot är bortfallna. En järnkrok för upphängningen finns kvar i ryggen. Höjd 114 cm. En inskriftstavla, som tillhört basunängeln, hittades i Värö kyrka och deponerades 1972 på Varbergs

Fig 13. Basunängel, inköpt 1705. Förmodligen utförd av Marcus Jäger d.ä. Nu i Varbergs museum.

Angel with trumpet, purchased in 1705. Probably made by Marcus Jäger the elder. Now in the Varberg Museum.

Fig 14. Predikstol, utförd 1641 av Ludovicus Sommenweis, sannolikt verksam i norra Halland. Nuvarande målning av Johan Nordman 1768. Nu i Varbergs museum.

Pulpit, made in 1641 by Ludovicus Sommenweis, who was probably active in northern Halland. The present painting by Johan Nordman, 1768. Now in the Varberg Museum.

museum (inv nr 30.969). Den bär inskriften: »Står opp i döde och kommer för domen.»

I inv 1830 beskrivs basunängeln ursprungliga utseende. Den är »af ett större barns storlek med en om lifvet åtbunden klädsel och förgyllning derå; i högra handen håller han en basun och i den venstra en tafla med påskrift: Står opp I döde och kommer för domen». Den hängde »under en bjelke fram i Kyrkan».

Bilden är inköpt 1705, då församlingen betalade 26 dl smt för den (räk). Skulptörens namn nämns ej i bevarande handlingar. Basunängeln har emellertid med stor sannolikhet utgått från den vid denna tid ledande Göteborgsbildhuggaren, Marcus Jäger d ä.¹⁷ Väröängeln är stilistiskt mycket närbesläktad med bilder av hans hand, exempelvis änglafiguerna på altarpopsatsen i Västerlanda (Bohuslän), utförda 1704. Av Marcus Jäger d y,¹⁸ den ovannämnde bildhuggarens son och efterträdare, inköpte Värö församling år 1717 en skulpterad duva att hänga ovanför dopfunten. Denna är nu förkommen.

En allegorisk kvinnofigur av 1600-talstyp (Varbergs museum inv nr 838) kan ha hört till altarpopsatsen (se ovan fig 12).

Predikstol

Predikstolen (fig 14–17), som hade sin plats på södra sidan av kyrkan (räk), är sedan 1926 deponerad på Varbergs museum.¹⁹ Huvudparten av ljudtaket förvaras dock på kyrkvinden. Predikstolen är utförd i ek. Korgen är rikt snidad och bemålad i grönt, rött, blått och guld. Den har en sexsidig plan, varav en sida är avsedd att placeras mot väggen och en är öppen, tidigare ansluten till predikstolstrappan. Barriärens fyra övriga sidor uppvisar i relief skulpterade bildfält. Scenerna är figurrika och stilen utmärks av stor kraft och rörlighet. Motiven inramas av hermer, vilka uppbär en broskornerad bågställning. Sviclarna pryds av änglahuvuden, samtliga nu svårt skadade. Bildfälten skiljs åt av rektangulära mellanstycken framför vilka bilder av Kristus samt de fyra evangelisterna har varit placerade. Endast två evangelistfigurer är nu bevarade. Sokelpartiet, som skiljs från den egentliga barriären av en kraftig ornerad vulst med maskaroner i hörnen, bär inskrifter, anpassade till de på barriären placerade motiven. Under inskrifterna kan även andra bokstäver urskiljas. Hörnen mellan inskriftfälten markeras med änglahuvuden. Ovanför bildfälten löper en list med

Fig 15 a. Kristus i Getsemane. Detalj från predikstolskorgen fig 14.

Christ in Gethsemane. Detail from the pulpit in figure 14.

Fig 15 b. Tillfångatagandet. Detalj från predikstolskorgen fig 14.

Christ taken Captive. Detail from the pulpit in figure 14.

texten: »Går ut i hela världena och prediker Evangelium allom creaturom. Marc. 16: 15.» Också på denna övre list har änglahuvuden placerats i hörnen. Predikstolskorgen avslutas uppåt av en kraftig gesims, prydd av en bladstav. Underrede saknas. Bildfält och texter: 1. Kristus i Getsemane (fig 15 a). Kristus ligger på knä med lidandets kalk framför sig. De sovande lärjungarna syns invid honom. Text: »Min fader är det mögeligt gånge denne Kalken ifrå mig Math. 26: 39.» – 2. Tillfångatagandet (fig 15 b). Kristus är placerad i mitten med Judas på sin vänstra sida och en soldat på den högra. I bakgrunden upprättstående lansar och hillebarder. Framför Kristus Petrus med höjd högerhand över Malkus, som ligger på marken. Text: »Juda förråder du människones son med kyssande Luc 22: 48.» – 3. Korsfästelsen (fig 14). Kristus är korsfäst mellan de båda rövarena, vars kroppar, till skillnad från Kristi kropp, är förvridda med krökta ben och med armarna uppdragna runt korsens tvärsålar. De sörjande Maria och Johannes står nedanför korset på Kristi högra resp vänstra sida. Text: »Och de korsfäste honom och de ogerningsmen med honom Luc 23: 33.» – 4. Uppståndelsen (fig 16). Kristusgestalten i kraftig kontrapost stiger upp ur graven. Han är omgiven av en molnsky.

Soldater ligger på marken i förgrunden. Text: »Han är uppstånden, han är icke här, si rummet der de hade lagt honom Marc 16: 6.»

Ljudtaket (fig 17), som förvaras på kyrkvinden i Värö, är sexsidigt. Det har krönts av brutna frontoner med tandsnitt och liljor, varav 3 är bevarade på Varbergs museum. Där återfinns också 5 skulpterade lister och 2 sidostycken med rester av en inskrift: »... Basume oc kundgiør mit folck ...». Enligt inv 1830 löd inskriften i sin helhet: »Oploft din røst som en Basun oc kundgiør mit folck deris øfwertrædelser och Jacobs hus deris synder.» Fragmenten är målade i blått, rött och guld.

Predikstolsdörren är nu förkommen med undantag för en omfattningslist, förvarad på Varbergs museum (not 19). På denna står följande inskrift: »Beder för oss at Gud wille upplåta oss ordsens dörr till at tala Christi hemlighet Coloss 4: 3.» Enligt inv 1830 har denna list varit placerad strax ovanför dörren under initialerna »J.R.R.M». På sidan om dörren lästes överst: »Heren gifwer Ordet med en stor Evangelisters skara Ps. 68.2» och därunder »Salige äro de som höra Guds ord och gömma det Luc. 11.28».

På predikstolen fanns tidigare en inskrift, som om-

Fig 16. Uppståndelsen. Skulpterat fyllningsfält från predikstolskorgen fig 14, utförd 1641 av Ludovicus Sommenweis. Nu i Varbergs museum.

The Resurrection. Carved panel from the pulpit shown in figure 14, made in 1641 by Ludovicus Sommenweis. Now in the Varberg Museum.

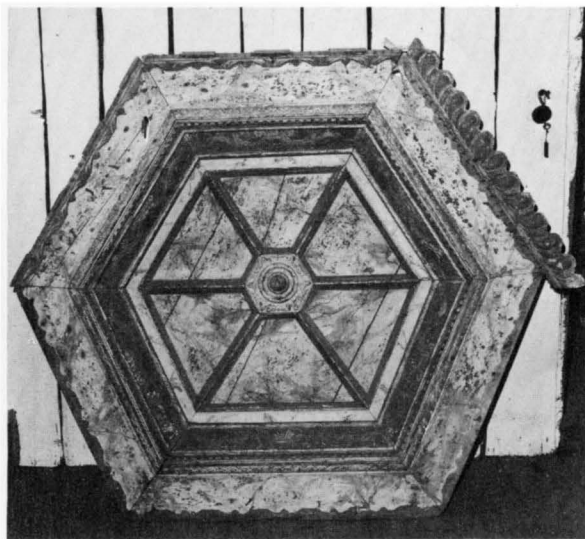

Fig 17. Ljudtak till predikstolen från 1641 (fig 14).
Sounding board for the pulpit, made in 1641 (fig 14).

talade att den var förfärdigad eller målad år 1641 av mästaren Ludovicus Sommenweis (mem 1768). Denna datering överensstämmer väl med den skulpterade utsmyckningens karaktär.

Redan 1665 blev predikstolen reparerad »och med förgylning samt annan målning förbättrad» (mem 1762 samt räk). Inv 1740 beskriver den såsom »uhråldrig och til listwärdhet af fuchtighet mycket förfallen». Den målades 1768 av Johan Nordman (not 11), som engagerats för att måla hela kyrkan samt förbättra altare och predikstol. Säkerligen förnyade han texterna på predikstolen, med undantag för ljudtakets, eftersom språkdräkten är hämtad från 1718 års bibel. De äldre inskrifterna, som skymtar under de nuvarande, återgav förmodligen motsvarande texter ur den danska bibeln. Härpå tyder den bevarade 1600-talstexten på ljudtakets, vilken kvarstår i sin danska form.

Ytterligare två halländska predikstolar tycks stamma från samma verkstad. Predikstolen i Okome, som genom inskrift är daterad 1649, är synnerligen välbevarad. Den har samma uppbyggnad och ornamentik som Väröstolen. Gemensamma motiv är Getsemane, Tillfångatagandet och Korsfästelsen. De ursprungliga danska texterna är här bevarade.²⁰ Texten på ljudtakets är identisk med den i Värö. Att döma av de stora likheterna mellan predikstolarna bör Väröstolens förlorade underrede ha varit utformat på liknande sätt som det i Okome, vilket är karnissvängt och vilar på en fyrsidig pelare. Från korgens sockel hänger under bildfälten or-

nament med bevingade änglahuvuden omväxlande med svarvade knoppar, vilka markerar hörnen. Också predikstolstaket är i Okome bevarat i sin fullständiga form. Varje sida kröns av ett ornamentalt överstycke. Hörnen markeras av stående putti.

Predikstolen i Fjärås visar likaledes stor släktskap med den i Värö. Den är dock idag målad i vitt och guld, och fot och underrede är utformade i klassicistisk anda.

Rimligen har Värö kyrka ägt en äldre predikstol. Möjligen är det delar av denna som ingår i ett skåp från 1783 i privat ägo (fig 18). Skåpet har två dörrar, sammanfogade med tre tvärstycken med skurna och målade inskrifter. Överst står: »JEG · VIL · VERE · I · DIT · HIERT ... / MVND · IEG · VIL · SETTE · MINE ... / MVD · OCH · DER · MTE · HEDERS · SRV ... /». På mellanstycket läses: »... ØGER · HERREN · DEN · STVND · / HAND · FINDIS · KALDER · PAA · / ...M · DEN · STVND · HAND · ER · N ... /» (Jes 55: 6: »Söken Herren, medan han låter sig finnas; åkallen honom medan han är nära»). Båda inskrifterna är något stympade, den övre i slutet, den nedre i båda ändar. Nederst på skåpet finns en datering: »ANNO / 1576 · DECēbr / 23». På den övre dörren en målad inskrift »P:S:S» samt »1783». Skåpet är målat i rött, blått och vitt. Höjd

Fig 18. Skåp från 1783 sammanfogat av listverk och fyllningar från träinredningen i Värö gamla kyrka, möjligen från en äldre predikstol. I inskrifterna ingår årtalet 1576. Privat ägo. Foto I Bernander.

Cupboard, 1783, made from woodwork in the old church of Värö, possibly an older pulpit. The date 1576 is included in the inscriptions. In private ownership.

178,5 cm, bredd: övre listen 100 cm, skåpet 85 cm. Inskriftsbrädornas storlek 52×12 cm.²¹

Timglas

Fyra glas i träställning på kannelerad kolonn, stående på hög fyrsidig fot (fig 19). Höjd 55 cm. Sedan 1929 deponerat på Varbergs museum (inv nr 833). Det inköptes 1789 från Peter Sandell i Göteborg (Stråvalla not 7) och uppsattes »i det Gamlas ställe som var odugeligt» (räk). Därmed åsyftas förmodligen det timglas, som 1746 hade skänkts av skepparen Nils Svensson i Backa och som sattes upp först 1751 (inv till), tydligen i samband med återinvigningen efter tornbygget. Det hade likaledes fyra glas samt mässingsram.

Bänkinredning

Om den äldsta bänkinredningens utseende är ingenting känt. 1722 reparerades 9 »manfällkzstolar» (räk). I samband med en stor ombyggnad av läktarna 1748 »omgiordes och förnyades alla stolar i Wärö Kyrkio» (mem). Dessa bänkar beskrivs i 1830 års inventarium: »Wanliga Bänkar för Åhörare, så ställde, att de lemna en stor gång längs efter Kyrkan midtuti. De äro alla oljefärgade, med hvarjehanda prydnader på dörrarna.»

En ny präststol, som användes som sakristia (jfr Stråvalla), anskaffades 1721 (räk). Den målades först 1727 på bekostnad av skepparen Lars Andersson i Backa (inv 1740), vilket också angavs i en inskrift på dörren (inv 1830). Präststolen hade ytterligare två inskrifter, dels »Sij så är Jesus alt i allom», dels följande vers: »Mitt hjerta som af djefvul, verld / ej blindas skall med fåfäng flärd / Men alltid stiga med stor fröjd / Till Tig som bor i Himlahöjd. / När jag är renad i titt blod, / Ingjut ock tå tin ande god / I hjertat som tig hörer til / Och Tig med allvar tjena will.»

På präststolen var placerat ett skulpterat lamm.²² Längd 35 cm, höjd 12 cm, gråmålat (nu på Varbergs museum inv nr 23.476). Bilden var gjord i Göteborg 1754 och skänkt till kyrkan av tre syskon i socknen, Johan Christenson och Johanna och Helena Christensdotter (inv tillägg). 1830 stod även ovanpå präststolen målade porträtt av Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika (nu i sakristian, se nedan Nya kyrkan).

En klockarestol, tillverkad 1688, omtalas i inv 1740. Möjligen är det densamma som nämns i inv 1830. Den är nu förkommen.

Läktare

På 1700-talet hade kyrkan tre läktare: en långläktare längs större delen av norra sidan, en mindre orgelläk-

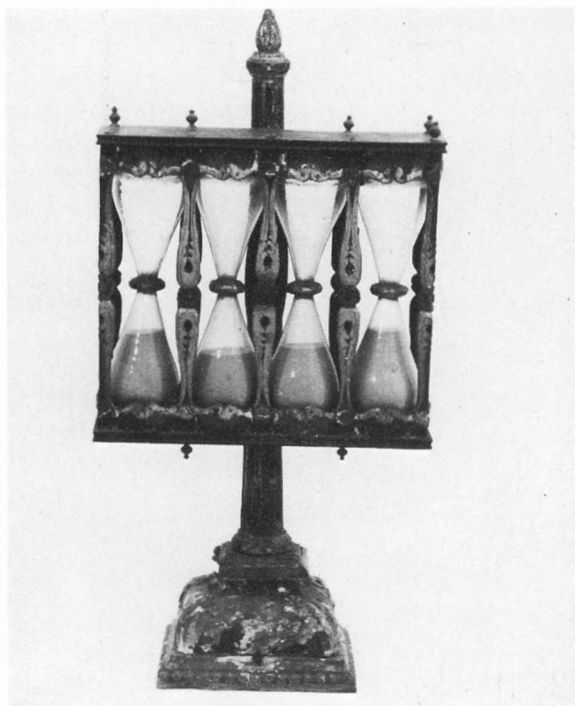

Fig 19. Timglas, inköpt 1789 från Peter Sandell i Göteborg. Nu i Varbergs museum.

Hourglass, purchased in 1789 from Peter Sandell in Gothenburg. Now in the Varberg Museum.

tare »på qwinsidan inn till Choret» (mem 1765), dvs också på norra sidan öster om långläktaren, samt en läktare i väster. Räkenskaperna ger besked om när dessa läktare byggdes. 1662 byggdes en lång läktare utefter norra väggen. Den stofferades 1665 av målaren Niels Erichsson från Göteborg. När orgeln skänktes till kyrkan 1673 byggdes förmodligen också läktaren därtill. 1721 slutligen omnämns »bräder till en läktare». Notisen kan givetvis syfta på en reparation, men formuleringen tyder på en nybyggnad, i så fall av den västra läktaren.

1748 gjorde man om stolarna på den långa läktaren så att de hädanefter löpte i öst-väst längs efter läktaren i stället för tvärs över som tidigare (mem). Man byggde även en ny trappa i väster med ett räcke i mitten och ordnade att »de nedgående gå på den sidan om räcket som weter till qwinfolcken» och de uppgående på motsatt sida (st prot 14/3 1757). Läktartrappan finns markerad på ritningen fig 3 a.

Att utrymmet på läktarna verkligen behövdes framgår av en diskussion på en sockenstämma 1761. Då föreslogs att »det på Lilla Läktaren stående gamla Positivet», som alldeles förstörts av fukten i kyrkan,

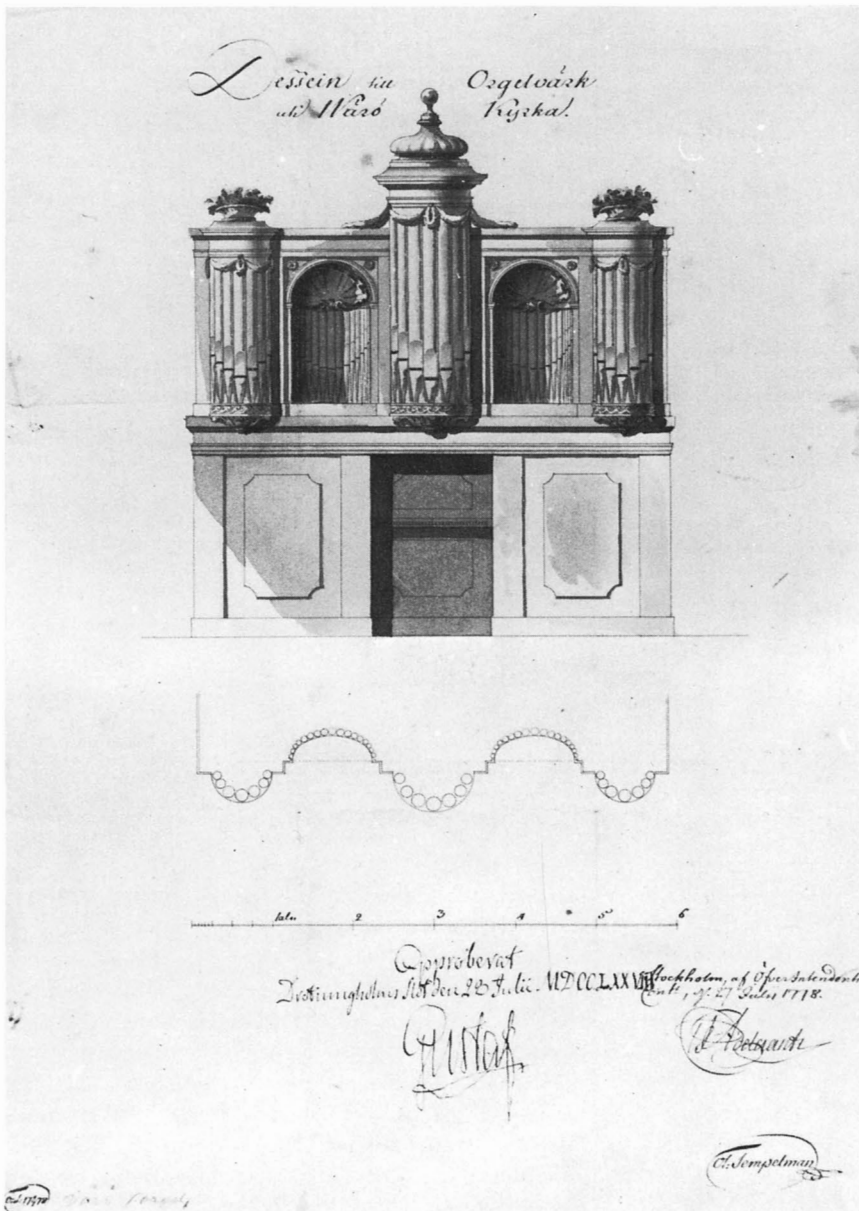

Fig 20. Ritning till orgelfasad från 1778, sannolikt utförd av Olof Tempelman. LLA.

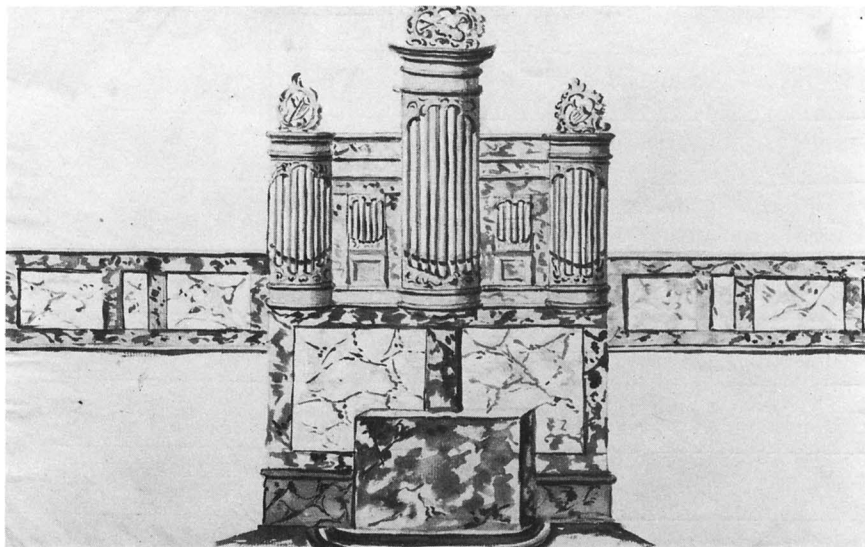
Drawing for the organ front, 1778, probably by Olof Tempelman.

skulle skaffas bort och säljas. Därefter skulle läktaren »utrömmas och inrättas med bänkerum, som väll behöfdes i denna folkrika församlingen» (st prot 11/2 1761). Först 1765 blev det dock resultat: inte endast positivet utan även hela den östligaste läktaren togs bort (mem 1765). I stället förlängdes den långa läktaren. Man tog vara på de med evangelistbilder bemålade fyllningsfälten, som prytt långläktarens östsidan, och satte upp dem på det nybyggda partiet.

Fyllningsfälten på de båda läktarna är inte längre bevarade, men motiven beskrivs i 1830 års inventarium: »På tvärläktaren, å Kyrkans vestra gafvel, föreställas i Oljefärg: Moses, David, Esaias, Malachias och S. Johannes Döparen; och på Långläktaren: Salvator Mundi, S Petrus, S Jacobus Major, S Johannes, S Andreas, S Philippus, S Thomas, S Bartholomeus, S Jacobus Minor, S Mattheus, S Simon, S Judas Thaddeus, S Matthias, S Paulus samt de fyra evangelisterna

Fig 21. Förslag till orgelfasad. Osignerad och odaterad ritning, förmodligen utförd av Lars Strömblad 1778. Originalen förvaras i PÅ, Värö. Foto ATA.

Proposal for an organ front, unsigned and undated; probably by Lars Strömblad, 1778. The original is at Värö.

särskildt.» På långläktarens östra kortsida fanns målad en Series Pastorum, i sin helhet återgiven i inventariet 1830.²³

Som ersättning för den gamla orgelläktaren uppfördes 1778 i det nya koret, som byggts två år tidigare, en ny orgelläktare över altaret. 1783 målades läktare och orgelverk av Henrik Wibeck (tavla i kyrkan, fig 30b, samt räk; se not 13). Inv 1830 beskriver den nya orgelläktaren som »marmorfärgad med derå tecknade guirlander». Överst fanns ett Jahve-tecken med hebreiska bokstäver och därunder GIII samt »Vivat Gustavus Tertius, Rex Sveciae». Mitt på läktaren fanns på »2ne sluttande pallar: 2ne mindre Englabilder

i liggande ställning, stödjande sig på ena armkroken». En änglabild som överensstämmer med denna beskrivning (fig 22) finns på Varbergs museum (inv nr 839). Den kan emellertid även vara identisk med en av de mindre basunänglar, som var placerade ovanför orgeln (se beskrivning nedan).

Orgel

Kyrkan försågs med orgel redan 1673.²⁴ Den utgjordes av ett positiv med fem stämmor, byggt i Hamburg, och var, som nämnts ovan, placerad på en liten läktare på kyrkans norra sida nära koret. Positivet var en gåva

Fig 22. Skulpterad ängel av barocktyp. Sannolikt från den äldsta orgeln 1673, men senare placerad på 1700-talsorgeln. Nu i Varbergs museum.

Carved angel, baroque type. Probably from the first organ, built in 1673, but later placed on the organ built in the 18th century. Now in the Varberg Museum.

från amiralen Cornelius Johansson i Hamburg »til hans åminnelse, som fød af fattiga föräldrar gick i ungdomen här ifrån at söka sin lycka i främmande land, den han ock genom Guds wälsignelse fan» (inv 1740). Det målades 1685 (räk) och reparerades 1731, då skepparen Lars Andersson i Backa skänkte nytt läder till »Positivetz Bälg, som sönderfallen är» (gåv). 1761 omnämns det dock som »alldeles förfallit» (st prot). Även om det vore möjligt att reparera, skulle det ändå inte kunna hållas i stånd »förmedelst Kyrkans stora fuktighet, som de starkaste Limningar på kort tid urlösa» (st prot). Positivetz togs ned 1765.

Först 1778 i samband med utbyggnaden av kyrkan kom dock en ny orgel till stånd, vilken placerades på en läktare ovanför altaret. Den var tiostämmig och byggd av Lars Strömblad och Petter Lundström. Den 1778 stadfästa ritningen till orgelfasaden är signerad av Olof Tempelman (fig 20). Denna fasadritning tycks dock förutsätta en annan placering av orgeln än den ovannämnda i öster ovanför altaret. Emellertid förvaras i församlingens arkiv en laverad ritning, osignerad och utan årtal (fig 21). Orgeln är här placerad på en hög sockel på golvet mellan altaret och läktarbarriären. Fasadens utsmyckning är betydligt mer rokokobetonad än Tempelmans rent gustavianska. Den krönande dekoren utgörs av kartuschliknande ornament med musikinstrument, bla harpor och violiner, till skillnad från den officiella ritningens mer strama utformning. Möjligen är denna ritning utförd av Lars Strömblad.

I september samma år avsynades orgeln av organisten i Sätilla, Jonas Askergren. 1783 målades orgeln tillika med den övriga nybyggnaden av Henrik Wibeck (not 13). Enligt 1830 års inventarium blev då »Orgelverket ljusblått med en och annan matt förgyllning». Vidare fanns »Ofvanpå Orgelverket: En Dufva med påskrift: Spiritus Sanctus; samt på hvarje sida å afsattser, 2ne mindre Englabilder med Basuner». Intet av detta återfinns på någon av ritningarna. Anledningen härtill är förmodligen att såväl duvan som änglabilderna överförts från den äldsta orgeln. För detta talar utseendet på den i trä skulpterade putto (fig 22), som förvaras på Varbergs museum (inv nr 839) och som sannolikt är en av de omtalade änglabilderna. Det är en liggande ängel med kort ländkläde. Den har vilat på den nu försvunna högerarmen och har i vänster hand hållit ett föremål, som att döma av storleken på hålet i handen väl kan ha varit en basun. Figuren och i synnerhet håret med sin uppåtsträvande panntofs har en tydlig barockkaraktär, som väl överensstämmer med den första orgelns tillkomsttid, 1673.

Fig 23. Nummertavla, skänkt 1750 av skepparen Henric Ingemarsson, ommålad 1783. Sannolikt utförd av Johan Joachim Beckman. Nu i Varbergs museum.

Hymnboard, presented in 1750 by Skipper Henric Ingemarsson, repainted in 1783. Made probably by Johan Joachim Beckman. Now in the Varberg Museum.

Nummertavlor

På Varbergs museum förvaras en nummertavla (inv nr 837, fig 23). Ramen är rikt skulpterad. Den kröns av en kartusch med inskriften »H.J.S. – O. Hindricson 1783». Den mindre kartuschen under tavlan bär ingen inskrift. Ramen är målad i rött, grönt och blått samt delvis förgylld. Själva tavlan är svart med två notsystem målade i vitt. Höjd 115 cm, bredd 77 cm.

Initialerna på kartuschen syftar på skepparen Henric Ingemarsson, som år 1750 skänkte nummertavlan jämte 40 siffror av mässing till kyrkan (inv 1740). 1768 var tavlan i behov av en reparation, och överenskomelse slöts med målaren Johan Nordman (not 11) att sätta den i stånd så snart man talat med donator, som då ännu levde (st prot 12/9 1768). Tydligt skedde dock ingenting förrän det på tavlan angivna året 1783,

Fig 24. Dopfat av mässing med centralmotivet Pauli omvändelse. Tyskt arbete från 1600-talets första hälft. Nu i Varbergs museum.

Brass baptismal bowl with the centre motif The Conversion of Paul. German work dating from the first half of the 17th century.

då givaren förmodligen var död, och hans son, Olof Hindrichson, lät ombesörja reparationen. Eftersom Johan Nordman avlidit ett år tidigare, måste ommålningen ha utförts av någon annan målare, förmodligen Henrik Wibeck, som detta år målade hela kyrkan och dess inventarier. Eftersom nummertavlan var en donation, nämns i arkivalierna ingenting om dess upphovsman. I Caroli kyrka i Borås finns emellertid ett par nummertavlor, som i stilistiskt hänseende ligger mycket nära Värötavlan. Deras utformning är något rikare, men kartuschernas form och placering är nära nog identiska och ornamentikens karaktär mycket likartad. De är utförda 1762, troligen av Joachim Beckman.²⁵ Denne Göteborgsbildhuggare var vid 1700-talets mitt också engagerad av Värö församling. 1742 hade han levererat skulpterade ramar till 2 jubelskrifter (räk). Fem år senare kompletterade han den gamla nummertavlan i Stråvalla med skurna ornament (räk). 1748, två år före donationen av nummertavlan, utförde han predikstolen till Stråvalla och 1750 levererade han altaruppsatsen till samma kyrka (se nedan). Mycket

talar alltså för att även nummertavlan i Värö utförts av Joachim Beckman.

Då församlingen år 1750 mottog den ovan nämnda donationen, kasserades en äldre nummertavla från 1717 (inv till). Detta år hade anskaffats en »siffertavla, som hänger på Kyrckioväggen till allmogens effterrättelse när mässången begynnes» (räk). Vem som skar nummertavlan nämns inte, men den stofferades och förgylldes av målaren Sven Wernberg, som vid samma tillfälle också målade blå duvan över funten (not 16). Denna tavla var placerad vid klockarstolen, men var redan 1740 »af fuchtighet förderfwadt» (inv).

Dopredskap

Kyrkans dopfunt var så länge Halland var danskt placerad i kyrkans västra parti, förmodligen i mittaxeln enligt följande anteckning av kyrkoherden Jonas Bengtsson Gothenius:²⁶ »Anno 1674 den ib/6/ May flyttes funten effter min begäran af Anders Muus kyrkiovärjeren och Oluf båtsman nedan ifrån gången och op till Choret.» Härmed anpassades dopfuntens placering

till det efterreformatiska bruket i Sverige. Stenfunten, som ej är bevarad, omnämns sista gången i inv 1830 med tillägget »som numera icke brukas» (jfr nedan Stråvalla).

1784 inköptes den mässingsfunt, som ännu är i bruk i nya kyrkan (se nedan, fig 49). Två anteckningar i räkenskaperna så sent som från 1785 resp 1788 synes dock märkligt nog syfta på den gamla stenfunten. 1785 fick klockaren Engberg ersättning »för det han av Egit Ekewirke gjort en ny fot under döpelsefunten jemte 12 st drägade pelare dertil samt sedan både fot och Pelare målat». Tre år senare betalas för en »Järnboga omkring dopfunten jämte tilsläpt järn och dess öfvertäckning med oljefärg». Den senare anteckningen måste rimligen tyda på att stenfuntens cuppa var sprucken och måste stagas.

Till stenfunten nyttjades ett »pocklat» dopfat av mässing, nu förvarat på Varbergs museum (inv nr 840, fig 24). Det runda mässingsfatet har en rikt driven, punsad och graverad dekor. I fatets botten återges Pauli omvändelse. Motivet domineras av en kraftfullt tecknad stegrande häst med tillbakakastat huvud, med tydlig möda hållen av en tjänare. Th återfinns Paulus på knä, just avkastad från hästen. Med en kraftig spiralförelse av kroppen riktar han blicken uppåt mot Kristus, som visar sig inom en molnkrans. Ett strålknippe faller ned från himlen över Paulus, som skuggar sina ögon med höger hand. Två genremässiga detaljer kompletterar scenen: i förgrunden en hund och i bakgrunden en ryttare, antagligen en man ur följet. Runt fatets bräm framställs ett jaktmotiv. En enhörning, en hjort och två hindar jagas av fyra hundar. Ornamentiken är kraftfull och yttäckande och utgörs av relativt realistiskt återgivna graverade bladformer. Diam 70 cm, djup 9,5 cm, brämetets bredd 13 cm. Dopfatet är ett tyskt arbete från 1600-talets första hälft.

1706 omtalas »en ny teen Skåhl ved funten» (ver), vilken tydligen fick ersätta mässingsfatet. Inv 1740 omtalar att den gjorts av en gammal tennflaska. Denna hade inköpts 1660 (räk), och omnämns i Skånska kommissionens inventarium 1667 som »en then fladska att haempta wijn uthi». Tennskålen finns inte med i 1830 års inventarium.

Över funten hängde en skulpterad duva, inköpt 1717, nu förkommen (se ovan).

Nattvardskärl

Kyrkan ägde tidigare ett nattvardstyg, som i inv 1830 beskrivs på följande sätt: »En förgylld Communion Kalk med Patén, som tillsamman väga 58. lod. På kal-

kens fot föreställes genom gravur: De wise Männerna, tillbedjande frälsaren. Widare: En quinna, hållande ena handen på bröstet och i den andra en Bok, i hvilken läses Maria + I.H.S. Widare: En mansperson, som håller ett ljus i handen, samt Herdarnas besök hos Maria i Bethlehem under det hon håller Jesus på sitt knä. På denna Kalk läses: I Herr Jens Anderssen Lack²⁷ och Nils Jensen oc Böre Sveningsens tid är denna Kalk gjord vid 1575 samt ofvanomkring: Wäro Kyrko-Kalk utvidgad 1786. Mag Petro Wetterberg P. & Pr. Loci» (not 38).

Räkenskaperna bekräftar 1786 att »Guld- och Silfverarbetaren P. Gillberg gjort om pocalen till kyrkokalken och en ny Patén». I stämmoprotokollet ges motiveringen till utvidgningen: altarringen, »disken», hade i samband med kyrkans tillbyggnad utvidgats, och kalken borde därför rymma tillräckligt med nattvardsvin för hela duklaget.

På den gamla patenen, som förmodligen smältes ned som material till den nya, fanns ingen inskrift (mem 1740). Ett tillägg till inventariet 1830 omtalar att kalken och patenen stals från kyrkan 1831. Ett nytt nattvardstyg inköptes 1834 och är fortfarande i bruk i nya kyrkan (se nedan fig 50).

1657 inköptes en tennkalk, nu förkommen. Förmodligen nyttjades den som sockenbudskalk (räk).

Ett sockenbudstyg av förgylld silver inköptes 1686 (beskrivning under Nya kyrkan, fig 53). Medel härtill hade skänkts av kronobefallningsman Henrich Memsen. Denne hade fem år tidigare fått »oäkta» tvillingar med en köpmansdotter i socknen och därefter inte tillätits gå till nattvarden förrän han »absolverats» samt sonat sitt brott med denna donation.²⁸

Till nya kyrkan överfördes också ett oblatskrin av förgylld silver, skänkt 1734 av skepparen Sven Andersson (se nedan, fig 51).

Den »then fladska att haempta wijn uthi» (inv 1667), som inköptes i Göteborg 1660 (räk), gjordes år 1706 om till dopskål (se ovan).

Av de två glasflaskor för nattvardsvin, som omnämns i inv 1830, är den ena bevarad.

Ljusredskap

Samtliga ljusredskap från gamla kyrkan har överförts till den nya (se nedan). Man innehade 5 ljuskronor, en från 1699, inköpt av församlingens sammanskott, en skänkt 1729, två inköpta 1785–86 i samband med kyrkans utvidgning samt en, inköpt 1835. Vidare överfördes ett par mässingsstakar från 1600-talet (fig 54) samt ett mindre par, skänkta 1829.

Fig 25. Epitafium över kyrkoherden Lars Olufsson Warberg, död 1672, samt hans båda hustrur Anna Christensdatter, död 1658, och Bothilda Larsdotter Hvallingia, död 1672. Nu i Varbergs museum.

Memorial tablet to Vicar Lars Olufsson Warberg († 1672) and his two wives, Anna Christensdatter († 1658) and Bothilda Larsdotter Hvallingia († 1672). Now in the Varberg Museum.

Textilier

Av äldre textilier återstår nu en svart mässhake med silvergaloner från 1791, ett antependium av röd sammet inköpt 1788, samt två kalkdukar, vilka föremål förvaras i nya kyrkan (se nedan, fig 55–57).

Enligt Skånska kommissionens inventering av år 1667 begränsade sig det textila förrådet till en mässskjorta, ett rött altarkläde av sammet samt en grön mässhake, som betecknas som gammal. Den syddes 1697 om till »collectpung . . . med oächta Galoner och 2 biellror» (inv 1740). Till en brudpäll inköptes 1692 grön dubbel taft och grönt silke (räk).

1704 inköptes ett nytt rött altarkläde av slät sammet, en kalkduk av rött siden samt »1 skierp att binda om lifwet å Mässesärken» (räk), dvs ett cingulum. Av dessa ting återstod i inv 1740 endast altarklädet. Det gamla röda antependiet nämns även, men det betecknas nu som slitet.

Kyrkan ägde 1740 även två röda mässhakar. Av dessa hade den ena, som var av atlas med oäkta galoner, anskaffats 1679. Året innan hade utgått en kunglig förordning, som stadgade att de i Sverige inlemmade landskapen skulle anskaffa liturgisk skrud i enlighet med svenska kyrkans ordning (jfr Stråvalla Textilier). Medel för inköpet, 40 dl smt, hade man fått från länsman Sven Andersson Rytter som bot för att han avlat ett oäkta barn med en flicka i socknen (gåv). 1740 var dock denna mässhake »af möss sönderskuren», varför den kasserades samma år (inv). Galonerna flyttades

över till en nyanskaffad mässhake av grön ostindisk damast. Denna nämns ännu i inv 1830, men är nu förkommen. Damastens utseende känner vi dock. Av samma gröna tyg syddes nämligen samtidigt besättning till en äldre mässkjorta. Dessa uppslag är ännu bevarade, medan alban i övrigt kasserats.

Den andra mässhaken, som nämns i inv 1740, var av röd sammet med »ächta Galoner». Den hade inköpts 1712 av församlingens sammanskott »til åminnelse af Fahrstoten som åhret förut här i Socknen hade grasserat».²⁹

1740 ägde kyrkan vidare två mässkjortor, varav den ena, skänkt samma år, var försedd med röda sammetsuppslag. Den andra förnyades, som nämnts ovan, samtidigt med gröna damastuppslag. Vidare fanns två kalkdukar. Den ena, som är bevarad men i mycket skadat skick, uppges vara sydd av nåttelduk med »borderade gullrosor i alla 4 hörnen» och fodrad med rött tyg (se nedan, fig 56). Den hade skänkts 1727 av Christina Helena Fabelia, »Magisterens och Kyrkjoherdens i Marstrand Jonas Brags Kjärsta». Den andra kalkduken var sydd av »holländskt lärft utsydt med Sillkeskrantz och blommor». Den var skänkt 1730 av »Rytmester Alsings änckja, Fru på Ambjörntorp, Fru Annica Wincelman».

Slutligen nämns en »Röck till stöten (=kyrkstöten) af brunt kläde med blommerant kraga och uppslag», samt den ovannämnda omsydda gröna kollektlåven.

1743 fick församlingen en ny guldbroderad hån av

Fig 26a–b. Anna Christensdatter och Bothilda Larsdotter Hvallingia. Detaljer av epitafiet fig 25.

Anna Christensdatter and Bothilda Larsdotter Hvallingia. Details from the tablet in figure 25.

röd sammet (inv tillägg). Den var skänkt av Madame Britta Gothenia i Göteborg, moster till den dåvarande kyrkoherden i Värö, Carl Brag (not 5).

En tredje kalkduk av vit nättelduk och guldbroderad, skänktes 1746 av »Siöfarande unge drängen Jon Bengtson i Bua». Den är ännu bevarad och står inom glas på altaret i sakristian (fig 57).

Epitafium

Epitafium över kyrkoherden i Värö Lars Olufsson Warberg³⁰ (Varbergs museum inv nr 832). Tavlan av ek är utformad som en triptyk med två rörliga dörrar (fig 25–29). Av den vänstra dörren är nu blott det mittersta partiet bevarat. På detta dörrstycke (fig 27) avbildas Laurentius Olai, klädd i den danska prästdräkten med pipkrage. Han håller ett par kraghandskar och en pappersrulle i den högra handen samt en bok i den vänstra. Ovanför hans huvud finns en nu fragmentarisk inskrift: »Lucem Omnipoten ... / Laurentius Olai ...» Inskriften löd i sin helhet enligt inv 1830: »Lucem Omnipotentis Videbo / Laurentius Olai Var-

bergensis. Natus ... Obiit 1672. d. 25. Nov. Aetatis 58» (=»Jag skall se den allsmäktiges ljus / Lars Olofsson Warberg född ... död 25 november 1672 i en ålder av 58 år»).

På mittavlan återges Lars Olufssons första hustru Anna Christensdatter samt hans tre barn, en flicka och två gossar (fig 25). Hustrun var änka efter Olufssons företrädare Simon Hög (not 37), vars gravsten ännu är bevarad (se nedan fig 35). Anna Christensdatter (fig 26 a), som är klädd i frumössa, bär i höger hand en nejlika³¹ samt i vänster hand en bok. Alla tre barnen bär i vänster hand en bok, den minste sonen en uppslagen ABC-bok, de båda andra slutna böcker. Inskrift: »Amicus Christus Fidelissimus / Anna Christiani Filia / Nata 1602 Obiit 1658 Aetat: suae 56» (=»Kristus den trognaste vännen / Anna Christensdatter / född 1602, död 1658, hennes ålder 56 år»). Vid barnen står: »OLV (Oluf Larsson Warberg) Aetat: 5 1672», »LLV (Lars Larsson Warberg) Aetat: 7 1672» samt »ALD (Anna Lars Datter) Aetat: 11 1672». Den högra flygeln slutligen visar kyrkoherdens andra hustru (fig 26 b). Också hon är klädd i frumössa, bär en kvist med blommor

Fig 27. Kyrkoherden Lars Olufsson Warberg. Detalj av epitafiet fig 25.

Vicar Lars Olufsson Warberg. Detail from the tablet in figure 25.

Fig 28. Kristus på korset. Detalj av målning på utsidan av den vänstra dörren till epitafiet fig 25. Endast dörrens mittparti bevarat.

Christ on the Cross. Detail of a painting on the left door of the tablet in figure 25. Only the central part of the door is preserved.

Fig 29. Uppståndelsen. Målning på utsidan av den högra dörren till epitafiet fig 25.

The Resurrection. Painting on the outside of the right door of the tablet in figure 25.

i den högra handen och en öppen bok med hebreiska bokstäver i den vänstra. Inskrift: »Benedicti Laetissima Fruentur / Haereditate / Bothilda Laurentii Filii Hvallingia / Aetat: suae 33 / Anno 1672 / Obiit 14 Maii Anno eodem» (=»De välsignade skall njuta ett glädjefyllt arv. Bothilda Larsdotter Hvallingia / hennes ålder 33 / år 1672 / Hon dog den 14 maj samma år»). På ramen ovanför hennes huvud står: »Ev Math: 25 v 34».

På flyglarnas utsida återges tv Korsfästelsen (fig 28) och th Uppståndelsen (fig 29). I Korsfästelse-scenen, varav endast mittpartiet är bevarat, är korset placerat på Adams skalle. Strålar omger Kristi kropp. Två

ofullständiga inskrifter återfinns, på ramen »... Christus mortuus ...» samt nederst tv några fragmentariska ord, bla »... vocatur ... cruci ... eum W 33». Texterna bör i sin ursprungliga form ha lytt: »/ In hoc enim/ Christus mortuus est» (=»Ty därför har Kristus dött» Rom 14:9) samt »Et postquam venerunt in locum, qui vocatur Calvariae, ibi crucifixerunt eum» (=»Och när de hade kommit till den plats, som kallades 'Huvudskallen' korsfäste de honom där» Luk 23:33). Den uppståndne Kristus på den andra flygeln bär en korsfana i höger hand och har vänster arm rakt utsträckt med handen i välsignelsegest.³² Han är omgiven av en

Fig 30a. Minnestavla över kyrkoherden Arvid Brag. 1700-talets början. Nu i Varbergs museum.

Memorial tablet to Vicar Arvid Brag. Early 18th century. Now in the Varberg Museum.

strålkran. Inskrift överst på ramen: »Et resurrexit ad nostris iustificationem» (= »Och uppväcktes för vår rättfärdiggörelses skull».³³

Inskrifterna på epitafiet har tidigare tolkats så, att icke blott Lars Olufsson Warberg och hans andra hustru avled 1672, utan även de tre barnen (Bexell s 279, Skarstedt s 661). Emellertid anges icke på tavlan att barnen avlidit, utan endast deras respektive ålder vid tiden för faderns död. Samtliga barn uppnådde i själva verket mogen ålder.³⁴

1830 var epitafiet placerat på kyrkans södra vägg (inv).

Minnestavlor

En tavla (fig 30a), som hängde på norra väggen i kyrkan, har i många år befunnit sig i Gällareds kyrka, men har nu återförts till Varbergs museum (inv nr 835), där den tidigare förvarades. Den beskrivs i inv 1830:

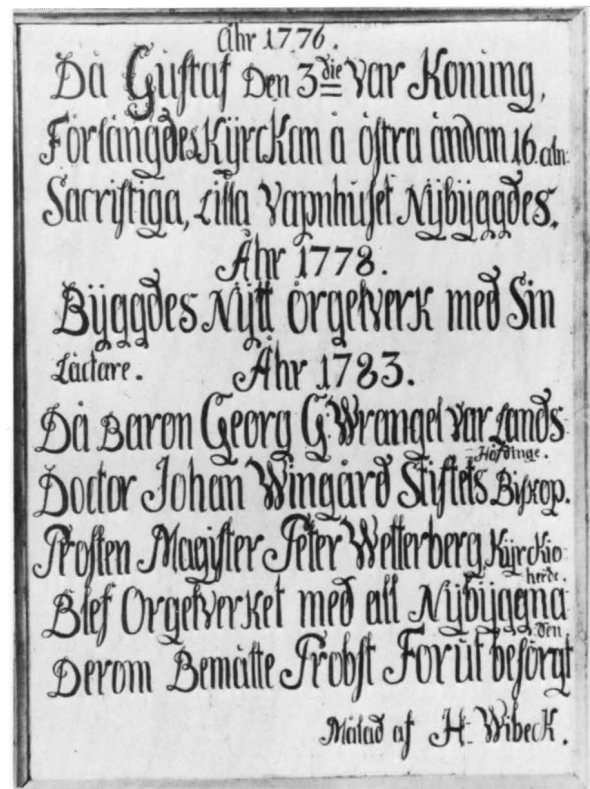
»En Engel med Basún i handen samt en quist. Under honom är en krans, inuti hvilken läses: 'Allt det anda hafwer lofwe Herren, Halleluja' och under kransen står: A. Brag L: Past:» Höjd 90 cm. Bredd ca 37 cm. Två verifikationer från 1717 kan möjligen avse denna tavla. Enligt dessa skulle tavlan ha utförts av målaren Sven Hall och ramen skulpterats av Marcus Jäger d y (not 18). Den på tavlan nämnde kyrkoherden Arvid Brag i Värö avled emellertid redan 1710, och om tavlan är utförd först 1717 måste den betraktas som en minnestavla över honom.³⁵

Minnestavla (fig 30b), trä, inramad i blåmålad list, målad av Henrik Wibeck till minne av kyrkans ombyggnad 1778–83. Höjd 120 cm, bredd 89 cm. Överförd från gamla kyrkan, nu i sakristian.

Ett fragment av en äldre minnestavla förvaras nu på tornvinden. Följande delar av den ursprungliga inskriften kan läsas: »Åhr 176... af Högw... Arved...

Fig 30b. Minnestavla, målad av Henrik Wibeck 1783 i anledning av de då avslutade renoveringsarbetena i kyrkan. Foto ATA.

Tablet painted by Henrik Wibeck in 1783 in conjunction with the completed restoration of the church.

Doct^{ore} ... är den ... Kyr ... kioh ... förs ... må ... J. O. ... Gesel ...» Höjd 95 cm, bredd 9,5–23,5 cm. Tavlan är sannolikt tillkommen 1768 i samband med uppförandet av den nya himlingen. Kyrkan målades vid detta tillfälle av Johan Nordman (se ovan not 11). Initialerna »J. O.» syftar säkerligen på Nordman, vilken alltså bör ha målat även minnestavlan. Den togs förmodligen ned redan några år senare, i samband med den stora ombyggnaden av kyrkan 1776–83.

I inv 1740 omtalas två jubelskrifter från 1717 resp 1721. Först 1742 anskaffades förgyllda ramar till dessa, skurna av Joachim Beckman (not 25). Jubelskrifterna uppsattes i kyrkan mellan läktaren på norra sidan och koret (inv 1742 samt kontrakt 1769). Redan 1768 togs de emellertid ned igen (inv till) och ramarna användes till nymålade porträtt av kungaparet Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika (se Nya kyrkan fig 58–59).

Övriga inventarier

Skampall (fig 31) förvarad på Varbergs museum (inv nr 831). Trä, omålad, med 4 hål. Höjd 49,5 cm, längd 148 cm. Pallen anskaffades 1757 till »ungdomens warning» (räk). En äldre »plichtepall» omnämns i 1740 års inventarium.

Votivskepp (fig 32), endast skrovet bevarat. I aktern två skulpterade sjöjungfrur, som mellan sig håller ett hjärta, samt årtalet 1730. På akterspeglarna bokstäverna K B samt K A, nedanför på babordssidan en svensk flagga. Ornamenten fö bortfallna. Färgerna är rött, mörkblått, grönt och guld. Längd 117 cm. Votivskeppet är av den typ som var vanlig under 1600-talets slut och 1700-talets början.³⁶ Det inköptes för församlingens sammanskott år 1730 (inv 1740). Ingen församlings-

bo hade tydligen varit i tillfälle att som tack för räddning ur sjönöd donera ett skepp till sin kyrka. Votivskeppet hängde först i kyrkan. 1761 behövde det rengöras, vilket utfördes av »en förständig siöman» som fick betalt av gåvopengar. Skeppet hängdes därefter på norra sidan i kyrkan mellan orgelläktaren och långläktaren, dock så att inte altaret skymdes (st prot 11/2 1761). Senare, sannolikt i samband med att orgelläktaren revs och långläktaren byggdes ut 1765, flyttades det till stora vapenhuset (inv 1830), där det förmodligen fick hänga kvar tills kyrkan revs. Det är nu placerat i vapenhusets norra fönstersmyg.

Solur av kalksten, tidigare placerat på stora vapenhusets södra vägg och förmodligen tillkommet i samband med att detta byggdes 1654. Förvaras i hembygdsmuseet.

Likbår av svartmålat trä. Inskrift: »Swep hans kropp efter tillbörlighet / låt komma honom ährliga till grafwa. Syr. 38: 16» samt årtalet 1764. Längd 370 cm, bredd 70 cm, höjd 52 cm. Förvaras på tornvinden i nya kyrkan.

Ståndur (fig 60), tre kistor (fig 61–63) samt skåp behandlas under Nya kyrkan (se nedan).

Försvunna inventarier

1704 anskaffades en »prästepall», som 1717 kläddes med ryssläder. Den fanns kvar ännu 1875. En »stöte-kjapp» inköptes likaledes 1704. Två år senare anskaffades en pall, avsedd för kyrkogångshustrur. Samtidigt köptes en brudstol, tydligen som ersättning för en uttjänt sådan från 1667. Båda var omålade (inv 1740). Den förra nämns sista gången 1830, medan den senare vid inventeringen 1875 hade förts över till prästgården.

I inv 1740 nämns »en gammal tafla i Choret, hwarpå

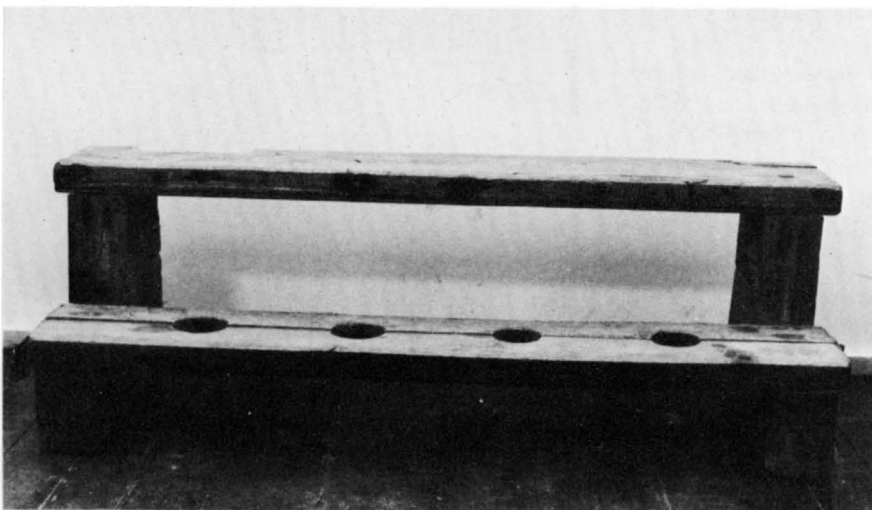
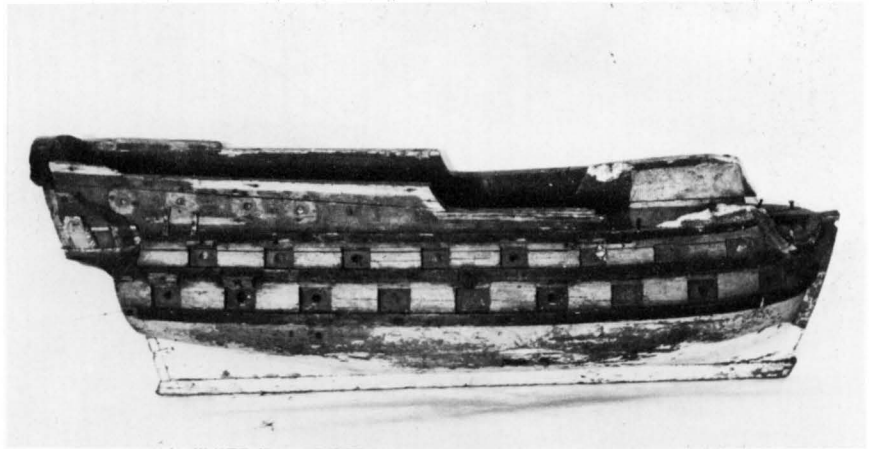

Fig 31. Skampall, omålad, anskaffad 1757. Nu i Varbergs museum.

Stocks, unpainted, acquired in 1757. Now in the Varberg Museum.

Fig 32. Votivskepp, inköpt 1730.
Överfört till Nya kyrkan.

*Votive ship, purchased in 1730.
Transferred to the new church.*

den första nattwarden är målad». Den omnämns ej längre 1830.

Klockor

Kyrkan ägde två klockor, vilka båda överfördes till nya kyrkan. Storklockan omgöts senare, medan lillklockan ännu är bevarad, sedan 1975 dock ej längre i bruk (se Nya kyrkan fig 66).

Storklockan beskrivs i inv 1830 ha en inskrift av »numera svårläst munkstil och hvad man deraf kan läsa är gjutningsåret: 1505. Der nemnes vidare en viss Domi-

nus Sveno, St Olof och Baptista Johannes.» Av inskriften framgår att prästen vid denna tid hette Sven och att kyrkans skyddspatroner var S Olof och Johannes Döparen. Denna medeltida klocka sprack 1853 genom oförsiktig klämtning. Den lagades dock av »Artisten A. Larsson från Skåne» och blev 1855 »med bibehållande af sitt forna vackra ljud upphängd» (mem). Vid detta tillfälle övergick man också till att ringa klockorna med »spjut» eller järnstänger. Klockan smältes ned 1878 vid gjutningen av den nya storklockan (se Nya kyrkan).

VÄRÖ NYA KYRKA

Kyrkogården

Värö kyrka (fig 1, 33) med omgivande kyrkogård är belägen drygt 20 km norr om Varberg vid en sidoväg ca 1 km öster om E6. Den nuvarande kyrkogården (not 8) är placerad på ömse sidor om vägen (fig 34 a). Den äldsta delen av kyrkogården ligger runt kyrkan och har sin största utsträckning i söder och väster. Den är omgiven av en gråstensmur samt av planterade almar och lönnar. Ingångarna i öster, söder och norr är försedda med järngrindar i fyrkantiga grindstolpar av granit, krönta av granitklot. En liten ingång från klockargården finns även i söder. Utanför muren vid norra grinden ligger ett gravkapell kombinerat med bårhus, uppfört 1964 efter ritning av arkitekt Kai Christensen, Varberg.

Den nya kyrkogården öster om vägen är omgiven av en häck på östra och södra sidorna samt på den västra av ett staket av tryckimpregnerat virke. På norra sidan avgränsas den av en bäck med damm. Den har tre ingångar: två på västra sidan och en på den södra.

Kyrkogården har utvidgats vid flera tillfällen. Strax väster om kyrkan har man i samband med gravöppningar vid upprepade tillfällen funnit rester av den förmodligen medeltida kyrkogårdsmuren. Den sträcker sig i syd-nordlig riktning ungefär i linje med de nuvarande grindarna i söder och norr. När utvidgningen västerut har skett är okänt.

I samband med att den nya kyrkan byggdes 1854–55 beslöts om en mindre utökning av den då drygt ett tunnland stora kyrkogården (st prot 1853), vars utsträckning framgår av kartbilden fig 34 b. Här finns även de nytillkommande partierna markerade. Av prästgårdsjord tillsläpptes 6 kappeland på västra, norra och södra sidorna (fig 34 b, nr 5), och av klockargårdens ägor knappt 2 kappeland i sydvästra och sydöstra hörnen (fig 34 b, nr 3 och 4). Den gamla muren revs tillsammans med porten och alla stigluckorna, och man höll auktion på trävirket (st prot).

Benhuset på kyrkans södra sida revs likaledes. 1863 skedde sämjedelning av kyrkogården, och i samband

därmed borttogs alla äldre gravstenar, med undantag för några prästgravar (se nedan fig 35).

Den yngsta delen av kyrkogården på andra sidan vägen har tillkommit i tre etapper, 1886, 1935 och 1973. I samtliga fall har prästgårdsmark upplåtits för ändamålet. Vid utvidgningen 1935 måste kyrkstallet, som var beläget på området, flyttas. Det står nu strax norr om gamla kyrkogården. Ett församlingshem byggdes 1976 på södra sidan om den 1973 invigda kyrkogårdsdelen.

Tre pestkyrkogårdar från den svåra pestvintern 1711–12 (not 29) finns ännu delvis bevarade. De ligger i Skällåkra, Backa och Bua.

Av de äldre gravminnen som bevarats kan nämnas tre prästgravstenar (fig 35). Strax söder om kyrkan ligger en gravhäll av granit över kyrkoherden Simon Hög,³⁷ död 1645. Längd 198 cm, bredd 130 cm. Inskriften lyder: »Her under hviler haederlig og vellerd mands Her Simon Hög, som var sognepræst till Värö og Straavalde sogner paa det 17 aar, Salig hensof udi Herren den 4 marts 1645 i sin alders 51 aar. Gud gifve hannem med alle Guds udvalde en gladelig og ærefuld opstandelse paa den yderste dag.» »Denne sten hafver erlig dygdig og gudfryctig Quinde Anna Christensd. bekostet, Som og hensof den 24 April 1658 i sin alders 56. lefvede i ecteskab med H.S.H. (= Herr Simon Hög) i 16 aar og med h.L.O.V. (=Herr Laurentius Olai Varbergensis) udi 12 aar.» Kring stenens kanter läses: »Vor is omgængelse i himelen är / hvorfra vi vente vor Frelser e kier / som skal vort legeme forklare / Naar hand Sig i Skyen Vil aabenbare.» Enligt Bexell (s 266) låg stenen tidigare inne i kyrkan »straxt utanför altaret». Den flyttades ut då gamla kyrkan revs.

De båda övriga kalkstenshällarna är lagda över kyrkoherdarna i Värö Peter Wetterberg, död 1803³⁸ och Johan Fredrik Ladau, död 1840 (not 22).

Invid södra muren återfinns en gravsten, som flyttats från pestkyrkogården i Skällåkra. Den bär initialerna »IBD» och »PBS».

Fig 33. Värö nya kyrka. Exteriör från väster med det från gamla kyrkan bevarade tornet, förhöjt 1826. Foto P Rittsel 1976.

The new church of Värö. Exterior from the west with the tower of the old church, heightened in 1826.

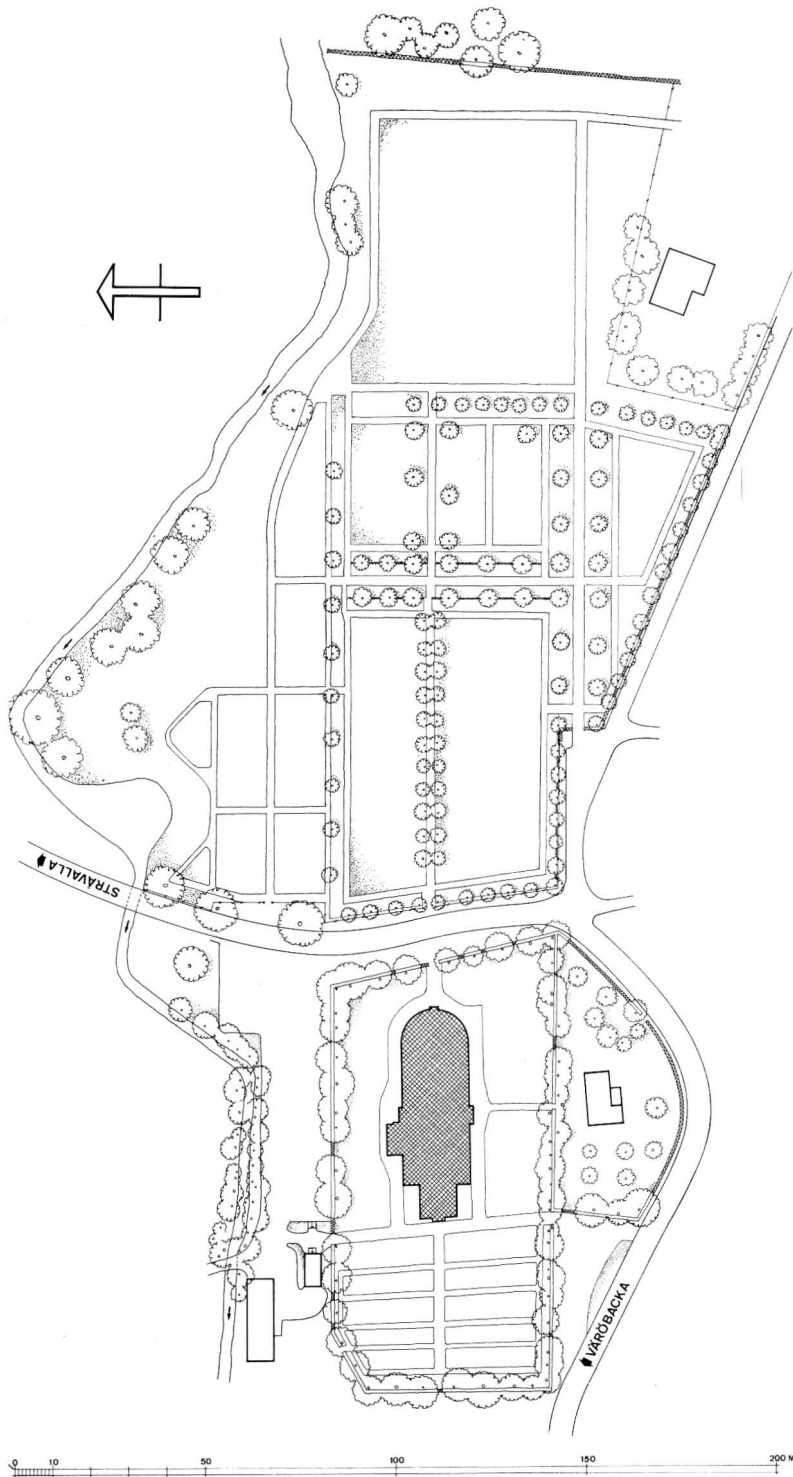

Fig 34 a. Situationsplan, 1 : 2000. Uppm G Wirén 1976.

General plan, scale 1 : 2000.

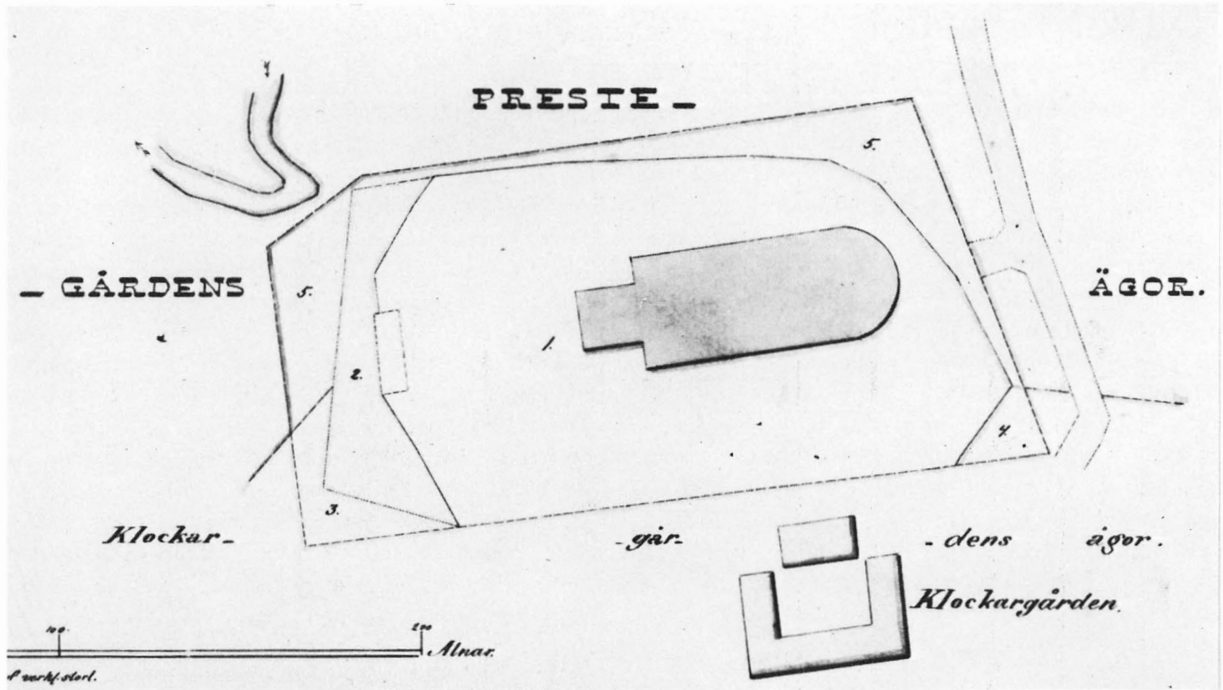

Fig 34b. Karta över Värö kyrkogård med av präst- och klockargårdarnas ägor tillagd utvidgning 1855. Siffrorna avser: 1. Gamla inhägnade kyrkogården. – 2. Ett jordstycke utom inhägnaden. – 3. och 4. Mark av klockaregårdens ägor. – 5. Mark av prästgårdens ägor. LMV.

Map of Värö churchyard, with the land added from the vicar's and the sexton's holdings, 1855. 1. The old, enclosed churchyard. 2. An unenclosed piece of land. 3 and 4. Land taken from the sexton's holdings. 5. Land taken from the vicar's holdings.

Fig 35. Tre prästgravstenar över Simon Hög, död 1645, Peter Wetterberg, död 1803, och Johan Fredrik Ladau, död 1840.

Three burial slabs in memory of vicars Simon Hög († 1645), Peter Wetterberg († 1803) and Johan Fredrik Ladau († 1840).

Kyrkobyggnaden

Kyrkobyggnaden (fig 1, 33, 36, 38a–d) är orienterad i öster–väster. Den utgörs av en stor rektangulär salkyrka med halvrund koravslutning (fig 38) fogad till det från gamla kyrkan kvarstående tornet. Långhuset, som är uppfört av marksten, omsluter det östra partiet av det något smalare tornet.

Kyrkan är utvändigt grovt spritputsad och vitmålad. Sockeln, som är gråmålad, är svagt utskjutande. Väggarna avgränsas uppåt av en kraftigt utskjutande profilerad taklist, målad i mörkgrått. Taket är täckt av svartmålad plåt. Kyrkans exteriör har förblivit oförändrad sedan byggnadstiden.

Tornet har en murad, gråmålad sockel, ca 110 cm hög. På västra väggen står med svartmålade siffror av järnsmede årtalet 1826, året för den höjning av tornet, som också markeras av kraftiga ankarslutur (jfr ovan fig 4b). Taktäckningen utgörs av koppar. Tornet avslutas uppåt av en korskrönt lanternin.

Fönster och ingångar

Kyrkans samtliga fönster är rundbågiga och har gråmålat spröjsverk samt solbänkar av granit. Korpartiet har fyra fönster medan långhuset upplyses av sex fönster i varje långvägg. Längst i öster finns ovanför sakristiedörren dessutom ett litet halvrunt fönster. På norra sidan täcks det andra och tredje fönstret från väster till hälften av en tillbyggd värmecentral. I långhusets västra vägg finns två små rundfönster med radierande spröjsar, ett på var sida om det smalare tornet. Tornet har i nedervåningen ett stort fönster i resp söder och norr. I mellanvåningen finns ett litet rundfönster i södra, västra och norra väggarna, insatta vid förhöjningen 1826 på de ursprungliga ljudgluggarnas plats före förhöjningen. De nuvarande ljudgluggarna, en i varje väderstreck, är liksom fönstren rundbågiga och stängs av gråmålade luckor.

Kyrkan har tre stora ingångar i söder, väster resp norr samt en mindre ingång till sakristian i öster. Huvudingången i väster leder in i kyrkan genom tornkammaren, som fungerar som vapenhus. Två trappsteg av cement leder upp till dörren som omges av en utskjutande klassicerande omfattning. Denna består av en plåttäckt fronton på ett kraftigt bjälklag, som vilar på släta pilastrar, krönta av enkla, närmast doriska kapitäl. Dörröppningens profilerade rundbåge vilar på mindre, likartade kapitäl. Dörröppningens övre del utgörs av ett halvcirkelformat fönster. Listen därunder är

prydd med ett tandsnitt. Dörren är en rak, gråmålad pardörr, försedd med svartmålade järnbeslag med stilliserade blad, imiterande romansk ornamentik. Södra och norra ingångarna är placerade mitt på resp mur. De är sinsemellan identiskt utformade och i stort sett lika den västra ingången. Rundbågen över resp dörr är dock här slät. Till båda ingångarna leder två trappsteg av sten. Ovanför södra ingången står med förgyllda bokstäver på en i gesimsen inmurad kalkstensplatta: »Under Kon. Oscar 1stes Regering Blef Wärö Kyrka nybyggd 1855.» Över norra dörren står på likartat sätt: »Kommer låter oss tillbedja och knäböja för Herranom Ps 95 v 6.» Till sakristieingången i öster leder en stentrappa med tre steg och med svartmålade handledare av järn. Omfattningen är, liksom beträffande de andra dörrarna, klassicerande, men med en något enklare utformning. Dörröppningen är stickbågig.

Fig 36. Södra ingångsportalen. Dörrarna från 1897. Foto P Rittsel 1976.

The south portal. The doors date from 1897.

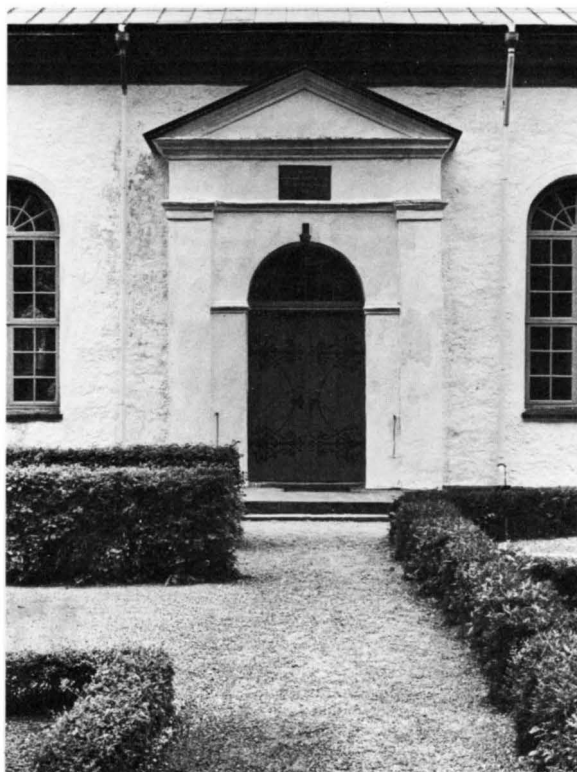

Fig 37. Interiör mot öster. Foto P Rittsel 1976.

Interior looking east.

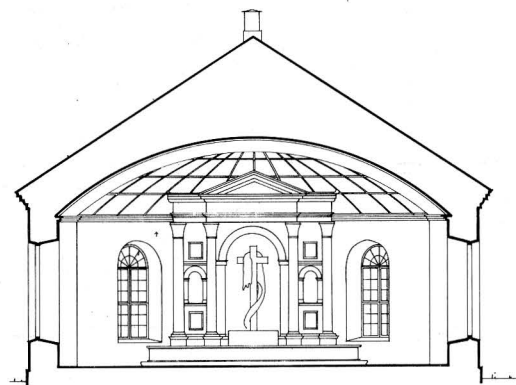
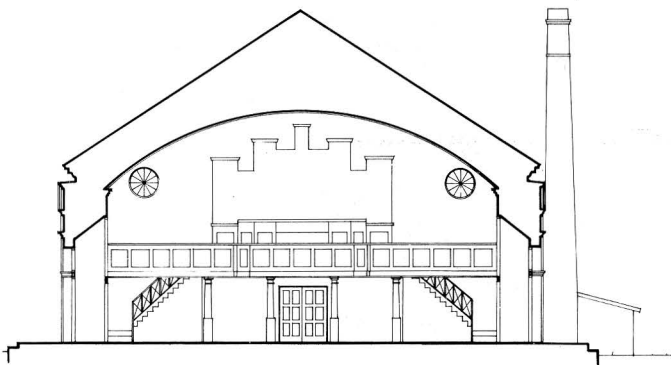
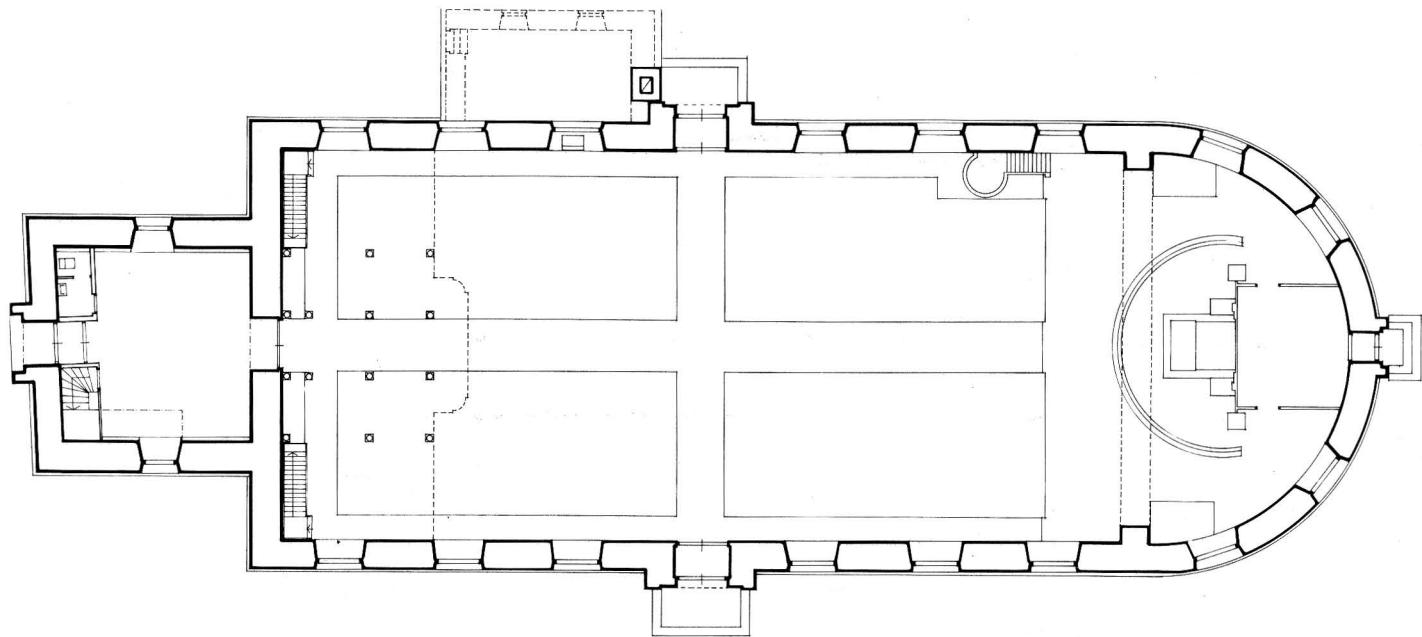
På norra sidan strax väster om ingången finns en värmecentral med en hög tegelskorsten, som skjuter upp över takgesimsen. Tillbyggnaden är otympligt ansluten till kyrkan och byggd delvis över ingångens omfattning.

Interiör

Kyrkans innerväggar är putsade och avfärgade i vitt (fig 37, 39). De avgränsas mot taket av en profilerad list, målad i grått, uppåt avslutad av ett tandsnitt i mörkblått. Innertaket i långhuset utgörs av ett flackt tunnvalv av trä, kassetterat och indelat i 7 sektioner med 39 kassetter i varje. Det avgränsas mot det likaledes kassetterade kortaket med en kraftig bjälke, som följer takets form och som vilar på fyrkantiga vägg-

pilastrar i söder och norr. En viss markering av koret uppnås härmed, något som ytterligare understryks av att taket i långhuset är målat i ljusgrått och i koret i ljust gråblått. Den östligaste delen av kyrkan är inredd till sakristia bakom den triumfbågsformade altaruppsatsen med ingångar från kyrkorummet i söder och norr. Golvet är belagt med bräder och fernissat. Koret markeras genom ett lågt trappsteg.

Fönsterbågar och karmar samt alla dörrar är målade i grått. Innanför södra och norra ingångarna finns små vindfång. Ovanför södra ingången står på en tavla följande inskrift: »Gån in i hans portar med tackande, uti hans gårdar med lofvande, tacken honom, lofven hans namn Ps 100: 4.» Över norra ingången läses: »Halleluja. Lofven Gud i hans helgedom: lofven honom i hans macts fäste Ps 150: 1.»

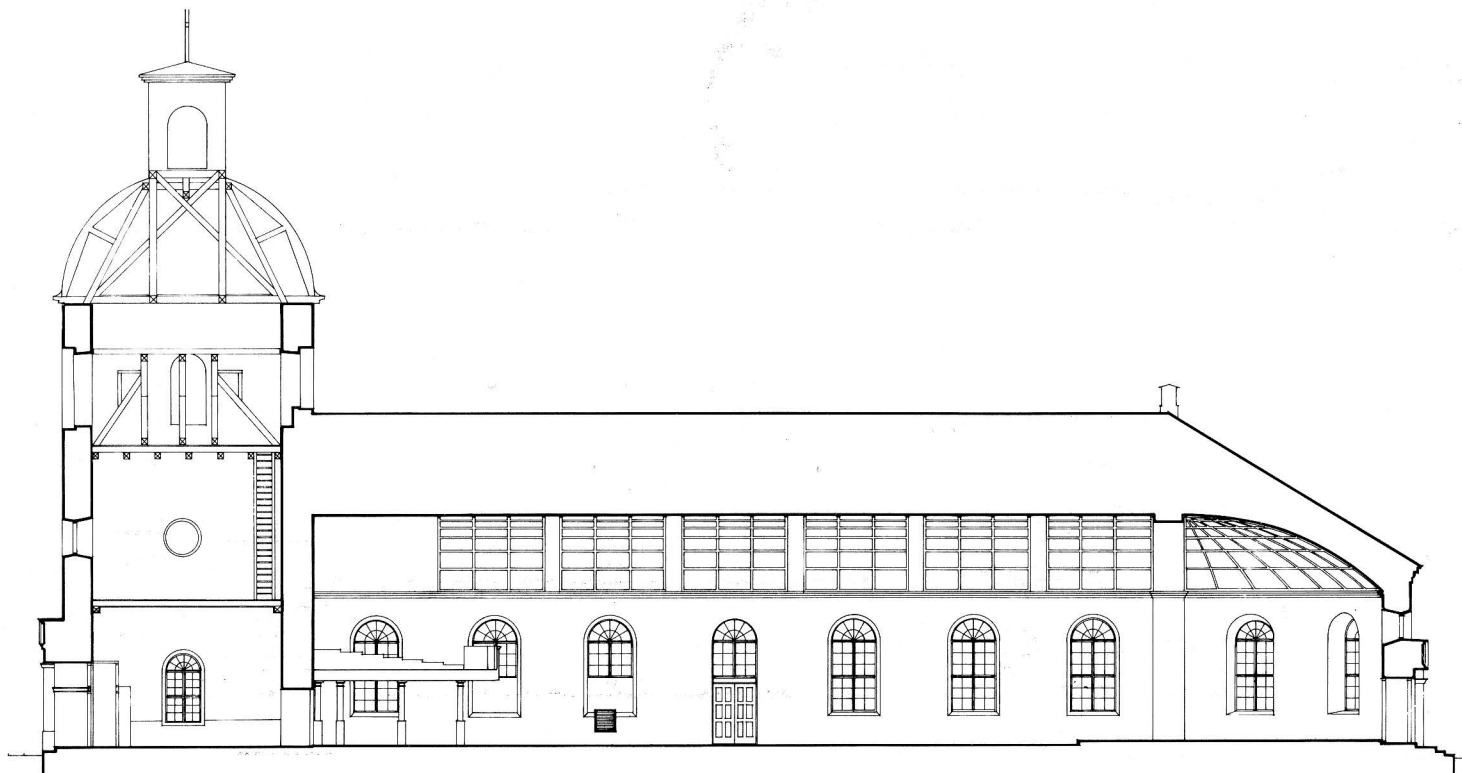

Fig 38 a–d. Plan och sektioner, 1 : 300. Uppm G Wirén 1976.

Plan and sections, scale 1 : 300.

Fig 39. Interiör mot väster. Foto P Rittsel 1976.

Interior looking west.

Byggnadshistoria

I en redogörelse för »Kyrkornas tillstånd uthi Göteborgs stift och Bohuslän», som stammar från 1850, beskrivs Värö gamla kyrka på följande sätt: »Värö kyrka är för liten för folkmängden, och till tak, mur och innanrede så förfallen att den tarfvar ombyggnad.» På en allmän sockenstämma den 3 maj 1850 beslöts därför att ny kyrka skulle byggas. Vid syneförrättningen samma år kostnadsberäknades den nya kyrkan till 17 311 rd banco. För att finansiera kyrkobygget ansöktes om medel hos K Majt och i början av 1852 »Bevilljade Kongl. Majst i Näder Stambok och Collect för Värö nya kyrkobyggnad» (mem).

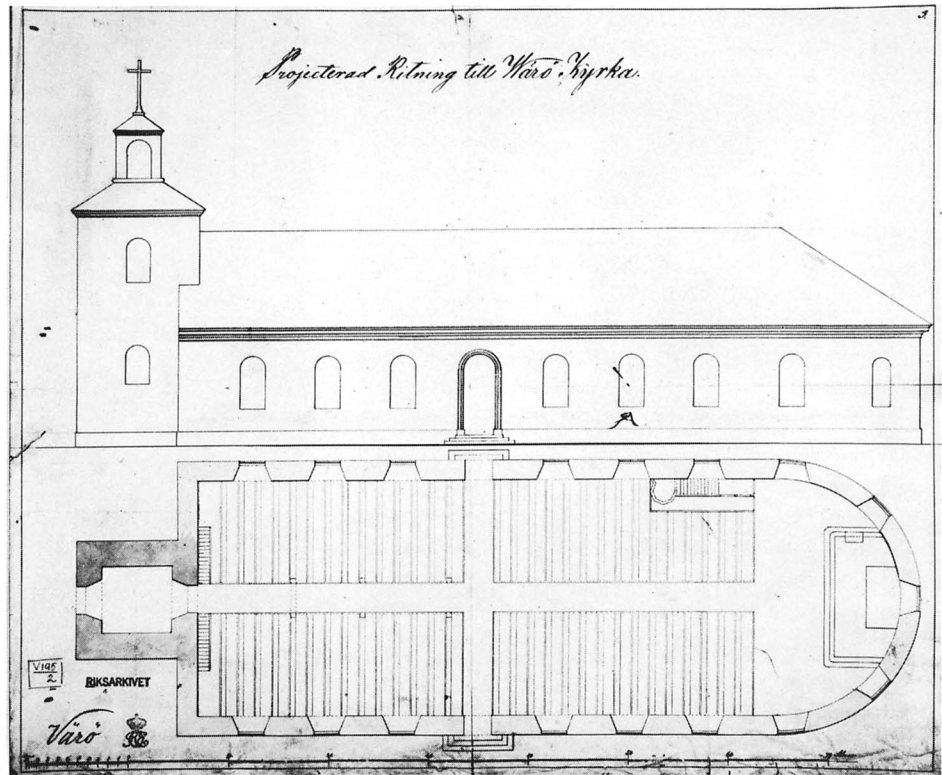
En osignerad ritning av en kyrka av enkel klassicistisk typ (fig 40) utfördes av en arkitekt i Göteborg och underställdes Överintendentämbetets prövning. Ämbetet accepterade dock inte denna ritning utan lät

uppdraget gå vidare till arkitekten E E von Rothstein³⁹ (fig 41). Enligt detta förslag skulle kyrkan anta en mer modern, nygotisk karaktär. Tornet är här försett med en hög och rikt utformad tornspira med fialer samt en bågfris, som sedan löper under taklisten runt hela kyrkan. Framför ingångarna i norr och söder har placerats utbyggda vapenhus av samma höjd som långhusmurarna och med en arkitektonisk utformning motsvarande tornets bottenvåning. Till det tresidigt avslutade korpartiet har fogats två sakristior med separata ingångar. Kyrkorummet är även planerat för såväl västläktare som sidoläktare och uppges totalt rymma 1 230 sittplatser.

Den nya ritningen förelades sockenstämman i maj 1851 men godkändes ej av församlingen. Man ville ha en ljus kyrka utan skymmande läktare och önskade inte

Fig 40. Förslag till ny kyrkobyggnad omkring 1850. Osignerad och odaterad. RA.

Proposed new church, c 1850. Unsigned and undated.

bygga om tornet, som ju hade blivit om- och påbyggt så sent som 1826. Ett förenklat förslag utarbetades av von Rothstein, vilket accepterades av församlingen och godkändes av K Majt. I detta slutliga förslag ingår det av Wilelius ombyggda tornet oförändrat (fig 4b). Kyrkorummet med utrymme för 1160 sittplatser har givits en motsvarande nyklassicistisk utformning med klassicerande portalomfattningar i norr och söder samt halvrunt korparti (fig 42).

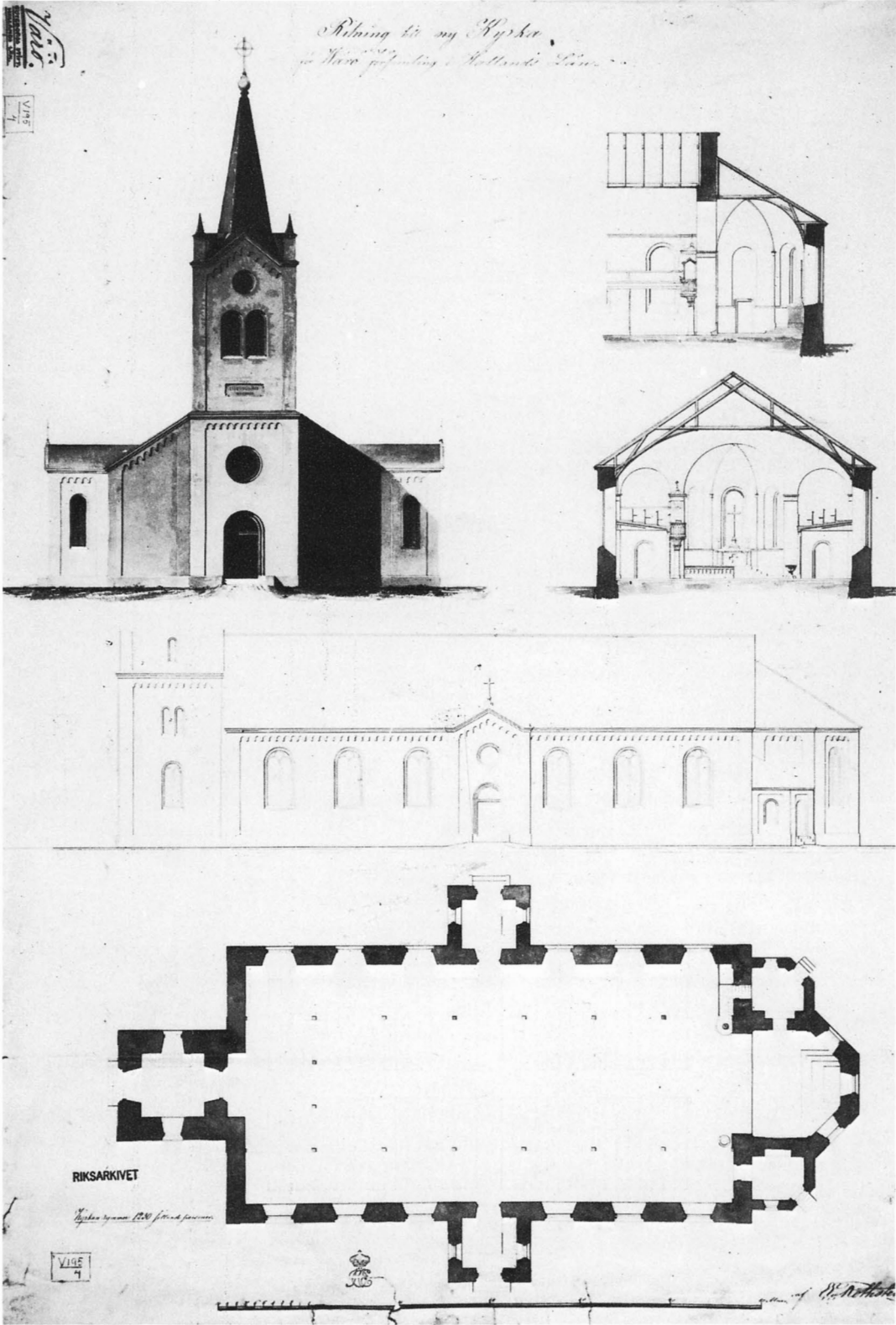
Entreprenadauktion hölls första gången i december 1852. Det lägsta anbudet löd på 9947 Rdl Bco, till vilket kunde läggas torparnas 2650 dagsverken, för vilka församlingen ansvarade. Byggmästare blev Sven Johansson i Thunhem. Eftersom denne dock ej kunde förete acceptabel borgen, måste ny auktion hållas följande år. Hemmansägare Sven Pehrson i Backa ropade in arbetet för 9999 Rdr Bco, men genom särskild överenskommelse överlät han ledningen av bygget till den ovannämnde byggmästaren.

Byggnadsarbetet påbörjades 1854, men den gamla kyrkobyggnaden fick tillsvidare stå kvar inom de nya murarna, så att gudstjänst kunde hållas. Gamla kyrkan revs först i april 1855, sedan auktion hållits på mate-

rialet. Redan i november samma år kunde den nya kyrkobyggnaden tagas i bruk. Inredningen var dock ännu ej målad, vilket utfördes året därpå av spegelfabrikören J H Ruthenbeck från Uddevalla. Först den 12 augusti 1860 skedde den egentliga invigningen.

Senare förändringar

En grundlig renovering av kyrkan genomfördes 1897 under ledning av arkitekten Adrian C Peterson i Göteborg.⁴⁰ Arbetet utfördes av M B Wallström i Gamla Lödöse. Kyrkan täcktes med plåt och centralvärme installerades. Varmluften passerade genom gjutjärns-galler i golvet. Interiörens klassicistiska karaktär förändrades radikalt i enlighet med det sena 1800-talets ideal (fig 43–44). Kyrkorummet försågs med ett nytt tunnvalv av trä, lägre än det ursprungliga. Det utfördes av pärlspånt och indelades medelst listverk i kassetter. Tak och väggar dekorerades med målat ramverk med fyllningar och renässansinspirerade kartuscher. Altarpopsatsen försågs likaledes med dekorativa målningar, och det ursprungliga korset ersattes av ett brunmålat träkors med förgyllda strålar (fig 46). Kyrkan fick ny, öppen bänkinredning, målad i brunt. Trearmade kan-

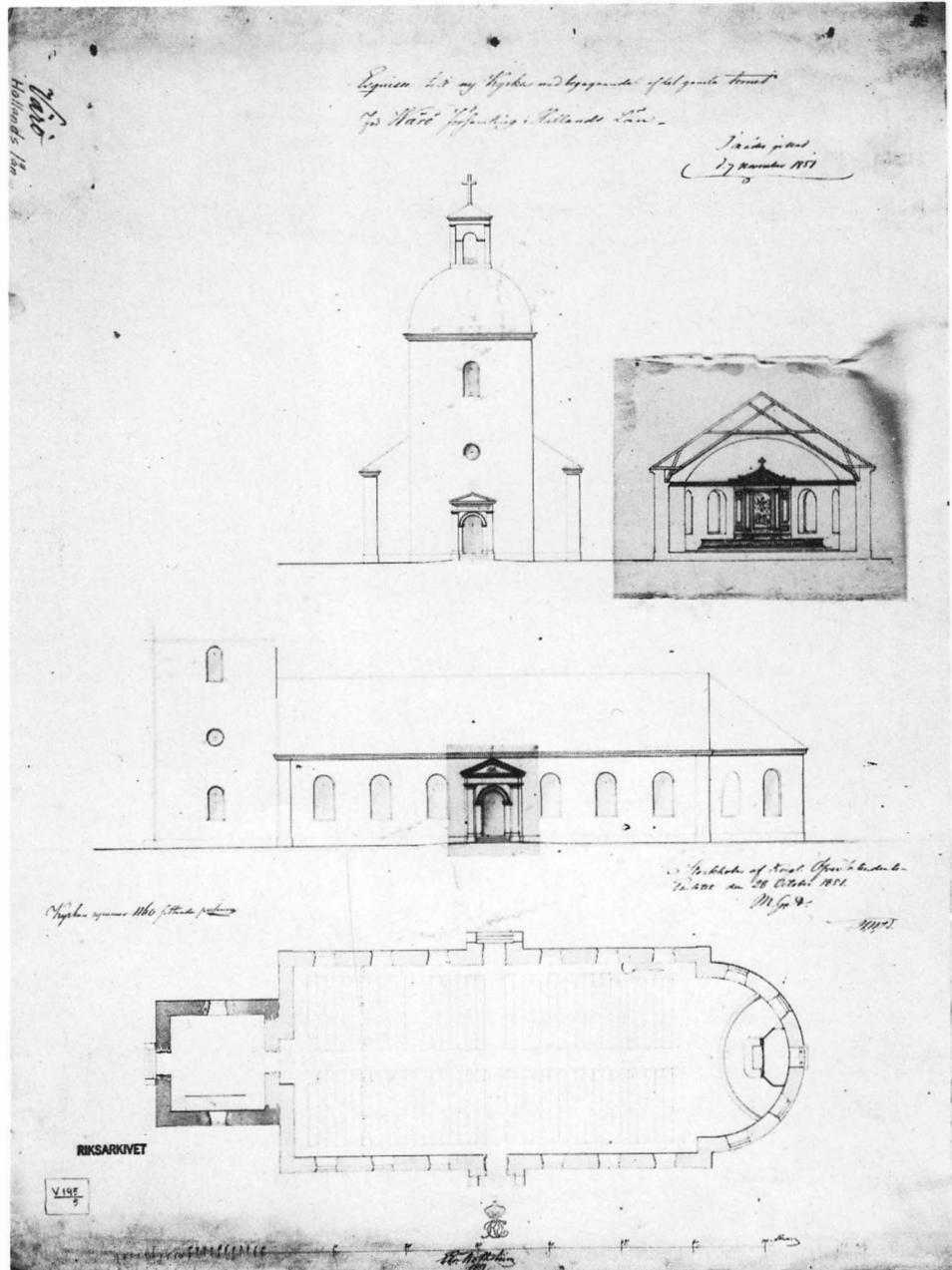

Fig 42. Ritning till ny kyrka av E E von Rothstein, stadfäst 1851. RA.

Drawing for a new church, by E E von Rothstein, approved in 1851.

Fig 41. Förslag till ny kyrka av E E von Rothstein 1851. Förslaget förkastat av församlingen. RA.

Proposed new church, 1851, by E E von Rothstein. This proposal was rejected by the parishioners.

Fig 43. Interiör mot öster efter 1897 års restaurering, ledd av Adrian Peterson. Foto S Gunnäs 1918. ATA.

Interior looking east after the restoration of 1897 under the supervision of Adrian Peterson.

Fig 44. Interiör mot väster efter 1897 års restaurering. Foto S Gunnäs 1918. ATA.

Interior looking west after the restoration of 1897.

delabrav av bronserat järn uppsattes på varannan bänkgavel utefter såväl mittgång som sidogångar.

1932 skedde en ommålning av kyrkans interiör. Vid detta tillfälle borttogs även bl a det kors, som placerats på altaret 1897 (fig 46), och det ursprungliga klassicerande altarkorset sattes på nytt upp (fig 45). Altaruppsatsen ommålades i sina ursprungliga färger och de ornament, som tillagts 1897, avlägsnades (fig 43 och 45).

1960–61 utfördes en beträffande interiören delvis genomgripande restaurering under ledning av arkitekten Kai Christensen, Varberg. Konservator C O Svensson

utförde målningsarbetet. De viktigaste förändringar som genomfördes var följande: 1. Avståndet mellan bänkarna samt bänksitsarnas bredd utökades så att kyrkorummet fick 960 sittplatser istället för de ursprungliga 1 160. 2. Altaret flyttades åt väster för att ge större utrymme åt en sakristia i öster bakom altaret. 3. Kyrkan fick delvis ny armatur och de befintliga ljuskronorna omplacerades och höjdes. 4. Det blåstrade glaset i långhusfönstren utbyttes mot klart glas. I koret användes även svagt färgade rutor.

Fig 45. Altare och altarupsats från 1855. Målningen utförd av M B Wallström 1897.

The altar and reredos dating from 1855. The painting was executed by M B Wallström in 1897.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altaret är placerat i öster mot väggen till sakristian (fig 37 och 45). Det är förfärdigat av trä och omges i anslutning till von Rothsteins förslag 1851 (fig 42) av en

arkitektonisk altaruppställning i klassicerande stil. Denna utgörs av fyra kraftiga, kannelerade kolonner med antikiserande kapital, uppbärande en tung gesims med fronton i mitten. Mittpartiet inrymmer ett rund-

Fig 46. Altarkors av trä, brunmålad ekimitation. Uppsatt på altaret i samband med restaureringen 1897, nedtaget 1932.

Wooden altar cross, painted to imitate brown oak. Placed on the altar in conjunction with the restoration of 1897, removed in 1932.

bågigt fält, inramat av pilastrar och krönt av ett skulpterat änglahuvud. I mittfältet finns en målning i ljusa färger, föreställande utsikt över Jerusalem. Motivet utgör bakgrund till det höga, på altaret stående korset. Detta är förgyllt, och över dess armar hänger en skulpterad svepduk, blå med strödda gyllene stjärnor, samt en förgylld törnekrona.

Altaranordningen, med undantag för den centrala målningen, tillverkades 1855 av snickaren Johannes Johansson i Tokabo, son till den snickare Johannes Andersson, som samtidigt utförde predikstolen (mem). Målning och förgyllning utfördes 1856 av spegelfabrikören J H Ruthenbeck från Uddevalla med »utmärkt artistisk skickelighet och noggrannhet» (mem). Vid restaureringen 1897 utfördes den nuvarande bakgrunds-målningen av M B Wallström, Gamla Lödöse. Vid detta tillfälle ersattes också det gyllene korset enligt arkitekten Adrian Petersons förslag med ett kors i brunmålad ekimitation med detaljer i rött och blått och med förgyllda strålar mellan korsarmarna (fig 43, 46). Detta kors stod på altaret till restaureringen 1932, men utbyttes då mot det ursprungliga och placerades på tornvinden, där det nu förvaras.

På altaret står en liten gipskopia av Bertel Thorvaldsens år 1820 utförda bild av den välsignande Kristus.

Den halvrunda altarringen har svarvade balusterdockor, marmorerade i gulbeige färg, träöverliggare samt knäfall, de båda senare klädda i beige färgat ylletyg.

Predikstol

Predikstolen är placerad vid den norra långväggen. Såväl korg som ljudtak och väggstycke har en rik, snidad dekor i klassicerande stil (fig 47). Korgen är rund och indelad i sex fält, vartannat med balusterdockor, vartannat med en rektangulär fyllning med ett hängande blomsterornament. Pulpeten är utformad som en öppen bok, vilande på olivkvistar, kors och ankare. Korgen avslutas nedtill av en kraftig vulst i form av en bandlindad lagerkrans. Väggpartiet inramas av lindade papyrusknippen. I mitten står mot en mönstrad bakgrund ett förgyllt kors med törnekrona, svepduk och överskrift. Det tillhörande ljudtaket kantas av en nedhängande lambrequin och kröns av en brinnande oljelampa. Under ljudtaket en gudssymbol i form av Jahvetriangel inom strålkran samt en hängande duva. Predikstolen är målad i blågrönt med förgyllda ornament.

Predikstolen tillverkades 1855 av snickaren Johannes Andersson i Öhlsbo, Mjölbackes socken, och måla-

Fig 47. Predikstol, utförd 1855
av Johannes Andersson.

*Pulpit, made in 1855 by Johan-
nes Andersson.*

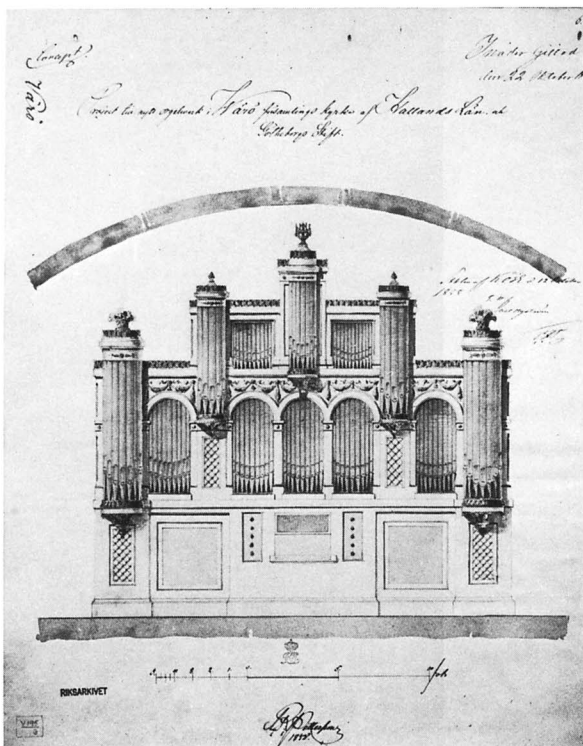

Fig 48. Ritning till orgelfasad, signerad AR Pettersson, stadfäst 1858. RA.

Drawing for the organ front by AR Pettersson, approved in 1858.

des året därpå, tillsammans med kyrkans övriga inredning, av spegelfabrikören J H Ruthenbeck från Uddevalla.

Bänkinredning

Bänkinredningen är öppen och indelad i fyra kvarter samt målad i ljusgrått med mörkgrå, ljuslila och förgyllda detaljer.

Kyrkan inreddes ursprungligen med slutna bänkkvarter med enkla rektangulära dörrar. En dörr är ännu bevarad och förvaras på kyrkvinden. Vid den genomgripande restaureringen 1897 ersattes denna bänkinredning med den nuvarande enligt ritning av arkitekten Adrian Peterson. Den var ursprungligen brunmålad.

Den nuvarande färgsättningen härrör från 1960. Vid denna restaurering togs även några bänkar bort och avståndet mellan de övriga ökades. Bänksitsarna bredades och höjdes framtill.

Orgelläktare

Orgelläktaren är placerad utmed västra väggen (fig 39) och uppbärs av 12 kolonner. Barriären är indelad i rektangulära fält. Dessa är gråmarmorerade liksom kolonnerna. Läktaren är i övrigt målad i grått.

Orgel

Orgelfasaden är utförd efter en ritning signerad A R Pettersson 1858 (fig 39 och 48). Den har klassicistisk karaktär med tureller, omväxlande med plana pipfält och är målad i grått med förgyllda ornament. Den övre utsmyckningen, bl a en lyra, måste stympas då kyrkan 1897 fick ett nytt lägre innertak.

Det nuvarande orgelverket (not 24) är byggt 1947 av orgelbyggaren Nils Hammarberg, Göteborg.⁴¹ Det är helmekaniskt och har 26 stämmor, 2 manualer och pedal.⁴² Det renoverades 1964.

Det äldre orgelverket byggdes av orgelbyggaren

Fig 49. Dopfont av mässing, utförd 1784 av Johan Jacob Humbla. Ursprungligen i gamla kyrkan. Foto S Gunnäs, 1918. ATA.

Brass baptismal font, made in 1784 by Johan Jacob Humbla. Originally in the old church.

Fig 50. Kalk av silver, invändigt förgylld med tillhörande paten av förgyllt silver. Tillverkade 1833 av J D Blomsterwall, Göteborg. Från gamla kyrkan.

Parcel-gilt silver chalice with silver-gilt paten. Made in 1833 by J D Blomsterwall, Gothenburg. From the old church.

J F Ahlstrand 1858–60.⁴³ Orgeln hade 20 stämmor, två manualer och pedal. Den uppvisade dock allvarliga brister, och då Ahlstrand inte lyckades avhjälpa dessa öppnades rättegång mot honom 1864. Först 1867 godkändes orgeln av församlingen. 1898 anmäldes orgeln bristfällig (st prot), men reparation skedde först 1907 av orgelbyggaren Eskil Lundén i Göteborg.⁴⁴ En mindre reparation utfördes 1921 av orgelbyggaren Anders Magnusson.⁴⁵

Nummertavlor

1. Två stycken med svängda överstycken samt trappor (fig 37). Målade i pärlgrått med förgyllda ornament. Anskaffade till kyrkans invigning 1855. Ursprungligen placerade mellan korfönstren på norra och södra sidorna (fig 43), numera vid övergången mellan långhus och kor. – 2. Två stycken målade i pärlgrått och guld. Anskaffade 1913, då de var försedda med hissanordning. Nedtagna vid restaureringen 1960–61, men på nytt uppsatta 1974, dock så att de stora överstyckena togs bort och tavlorna vändes upp och ned med understyckena som krönande ornament. Placerade på norra och södra sidorna i höjd med sidoingångarna. Hissanordningen nu borta. Siffrorna sätts upp med hjälp av tänger.

Dopredskap

Dopfunten (fig 39, 49) av driven mässing stammar från gamla kyrkan. Den har en närmast halvklotformad cuppa samt ett lock av samma form. Cuppan är slät medan

locket är utsmyckat med ett drivet mönster av druvklasar och granatäpplen, förenade av ornamentala ränkor i stjärnform. Skaftet är försett med en kraftig, rund nod och vilar på en rund fotplatta med en dekoration i form av drivna bucklor runt kanten. I skålens botten står i spegelskrift: »Johan Jacob Humbla⁴⁶ Ao 1784». Höjd 108 cm, skålens diameter 50 cm. Räkenskaperna bekräftar inköpet av funten 1784 och omtalar att den kostade 10: 32 riksdaler.

Funten utgör en sen utlöpare av en tradition, som har sina rötter i senmedeltidens gjutna mässingsfuntar, men som i synnerhet var levande från mitten av 1600-talet (Erixon s 277 ff). Ett stort antal rikt utsmyckade mässingsfuntar är bevarade i synnerhet i Mellansverige, tex i Ö Stenby, Östergötland, och V Ämtervik, Värmland, båda från omkring 1700. Väröfunten är i jämförelse med dessa barockfuntar stramare i sin utformning med sin släta cuppa och sitt skaft, endast utsmyckat med vulster.

Dopskål av nysilver med inskriften: »Låter barnen komma till mig och förmener dem icke, ty sådana hörer Guds rike till.» På botten utsida: »Värö kyrka 18|90». Inköpt 1890 från guldsmedfirman Kjernås, Göteborg.

Nattvardskärl

Kalk av silver, invändigt förgylld (fig 50). Rund profilerad fot, rund, något tryckt samt refflad nod, bägarformad cuppa. På fotens nederkant läses: »Värö Kyrko-

Fig 51. Oblatskrin av silver, invändigt förgyllt. Tillverkat av Johan Wallman, Varberg. Skänkt till kyrkan 1734. Ursprungligen i gamla kyrkan. Foto ATA.

Parcel-gilt silver bread box. Made by Johan Wallman, Varberg, and donated to the church in 1734. Originally in the old church.

kalk, väger jämte Patén 60 lod, inköpt af Wäro kyrkas medel år 1834, Magister I F Ladau Pr & P. L.» (not 22). Höjd 28,2 cm, cuppens övre diameter 13,5 cm. Enligt stämplarna tillverkad 1833 av Johan Daniel Blomsterwall i Göteborg.⁴⁷ Den tillhörande patänen av förgyllt silver är helt slät. Diameter 16,8 cm. Samma stämplarna som kalken.

Nattvardstyget förvaras i ett skrin av trä med välvt lock (fig 50). Skrinet är klätt med grönt skinn med stämplade ornament i guld samt fodrat med rött sämskskinn. Längd 31 cm, bredd 19 cm.

Oblatskrin av silver, invändigt förgyllt (fig 51). Rektangulär form, fyra kulfötter, lås. Lock med vulst, liksom skrinet försett med rik växtornamentik i driven teknik. På locket ingraverat initialerna S A S. I skrinets botten inskriften »Wäro Kyrkias 24⁵/₈ lod» samt åldersranka. Längd 14 cm, bredd 9,5 cm, höjd 8,2 cm. Enligt stämplarna tillverkat i Varberg av guldsmeden Johan Wallman.⁴⁸ Skänkt 1734 av skepparen Sven Andersson, som var född i Skällåkra men bosatt i Amsterdam (gåv).

2 vinkanner av nysilver (fig 52), invändigt förgyllda, med graverad dekor. Höjd 49 cm. Inköpta 1891 från guldsmedsfirman Kjernås, Göteborg.

Fig 52. Vinkanna av silver, invändigt förgylld. Inköpt 1891 från guldsmedsfirman Kjernås, Göteborg.

Parcel-gilt silver flagon, purchased in 1891 from Kjernås, Gothenburg.

Fig 53. Sockenbudstyg av förgyllt silver. Enligt stämplarna tillverkat i Varberg 1686. Svarvat träfodral från 1707, klätt med läder. Från gamla kyrkan.

Silver-gilt viaticum chalice, made, according to the marks, in Varberg in 1686. Turned wooden case covered with leather made in 1707. From the old church.

Fig 54. Ljusstake av gjuten mässing. Sannolikt från 1600-talets början. Ursprungligen på gamla kyrkans altare.

Cast brass candlestick, probably early 17th century. Originally on the altar of the old church.

Vinkanna av silver. Höjd 38 cm. Tillverkad 1969 av guldsmeden Ejnar Ljungberg. Skänkt av fru Hilma Back, Backa.

Tre svarta vinkannor av keramik från Höganäs samt ett oblatskrin i samma utförande, skänkta 1883.

Sockenbudskalk med tillhörande paten av förgyllt silver, båda starkt slitna (fig 53). Kalken har slät, rund cuppa, helt förgyllt, rund profilerad fot samt cylinderformat skaft med rund, tryckt och profilerad nod. Nederst på kalken står: »Ao 1686 J B G» (= Gothenius, se not 26) samt vikten $10\frac{1}{2}$ lod. Höjd 13 cm, cuppens diameter 7 cm. Paténe är förgyllt på översidan och har nedsänkt mittparti med bokstäverna I H S ingraverade. På undersidan står »W K 2» (= Värö kyrka 2 lod). Diameter 9,3 cm. Enligt stämplarna tillverkade i Varberg. Sockenbudstyget inköptes 1686 för gåvomedel, skänkta av kronobefallningsman Henrich Memsen (gåv; se vidare under Gamla kyrkan not 28).

Sockenbudstyget förvaras i ett fodral av svart trä

med skinnfoder, tillverkat år 1707 (ver). Det kompletteras av en liten trädosa av senare datum, nyttjad som oblatsk samt av en liten glasflaska för vin i ett kopparfodral med ornament på locket. Längd 14,5 cm, bredd 7,5 cm.

Brudkrona

Brudkrona, guld, med 24 ständare, 12 större och 12 mindre, var och en krönt av en odlad pärla. Den bär inskriften »VÄRÖ KYRKA PINGSTAFTON 1968». Kronan utfördes samma år av guldsmedfirman Albrektsson, Varberg, och skänktes till kyrkan av Ester och Karl Erik Svensson, Värö.

Ljusredskap

Ljuskronor av mässing (fig 37, 39), samtliga monterade för elektriskt ljus: 1. För 16 ljus i två kransar. Profilerad mittstam krönt av sol och måne. Ändklot med genombrutet ornament och knopp. Runda droppskålar med urnformade pipor. Ljusarmarna prydda med facklor. I nedre kransen prydnadsarmar med kalkformiga blommor. Ovanför ytterligare två kransar prydnadsarmar. Höjd 120 cm. Kronan, som är kyrkans äldsta, inköptes 1699 i Stockholm för församlingens samman-skott som en slags försöningsgård efter »det stora tumultet» 1673 (inv 1740 samt räk; se not 26). Hängde mitt i gamla kyrkan (mem 1785), nu i mittgången som den fjärde från öster.⁴⁹ – 2. För 12 ljus i två kransar. Profilerad mittstam, avslutad med ändklot. Runda droppskålar. Höjd 50 cm. 2 ljusarmar i nedre kransen nygjorda. Skänkt 1729 av Cornetten Balzer Alsing och skepparen Lars Andersson i Backa (inv 1740). Hängde i västra delen av gamla kyrkan (mem 1785). Nu på orgelläktarens norra sida. – 3. För 16 ljus i två kransar. Omvänt balusterformad mittstam med stort klot nederst samt litet överst. Musselskalsformade droppskålar. I kransarna prydnadsarmar med blomformade reflexornament. Överst en krans prydnadsarmar med solrosformade reflexornament. Höjd 100 cm. Tillverkad 1785 av mässingsslagaren Gustaf Siödahl, Göteborg. Anskaffad, liksom den följande, i samband med kyrkans utvidgning. Hänger i mittgången som den tredje från öster. – 4. För 12 ljus i två kransar. Smal mittstam, omvänt balusterformad, stort ändklot, överst litet klot. Runda droppskålar. Tre kransar med prydnadsarmar, de två nedersta med blomformade reflexornament, den översta med solrosformade. Höjd 100 cm. Tillverkad 1786 av mässingsslagaren Gustaf Siödahl, Göteborg. Hänger i mittgången som den andra från öster. – 5. För 16 ljus i två kransar. Mittstam omvänt balusterformad, krönt av litet klot och med

stort ändklot. Tre kransar med prydnadsarmar, den nedersta försedd med blomkalksformade reflexornament, de två översta med speglar. Höjd 95 cm. Tillverkad 1835 av mässingslagaren Lars Knutsson, Villstad (räk). Hänger i mittgången närmast altaret. – 6. För 16 ljus i två kransar. Däremellan en krans prydnadsarmar med kalkformade blommor. Inköpt 1961 från Ekedalsverken, Skara, i samband med kyrkans restaurering. Hänger i mittgången som den femte från öster. – 7. För 6 ljus i en krans. Inköpt 1961 från Ekedalsverken, Skara. Hänger i mittgången närmast orgelläktaren. – 8. För 12 ljus i två kransar. Replik av ljuskronan från 1729 (nr 2). Skänkt 1961 och utförd av Ekedalsverken, Skara. Hänger på orgelläktarens södra sida. – 9. För 6 ljus. Gjuten mässing. Inköpt 1961 i Varberg. Hänger i vapenhuset. – Kristallkrona, skänkt 1860 i samband med nya kyrkans invigning av handlanden Frans Nordblom, Göteborg. I sakristian. Hängde före 1961 i kyrkan närmast altaret (fig 43).

Ljusstakar av mässing: 1. Ett par gjutna stakar, nu placerade på altaret (fig 54). Rund, hög fot, upptill avsmalnande, profilerat skaft, rund droppskål med ljuspigg. Inskription saknas. Höjd 33,8 cm. Stakarna omnämns första gången i Skånska kommissionens inventarielista av år 1667. Förmodligen från 1600-talets början. – 2. Ett par gjutna stakar, nu på predikstolen. Rund fot, balusterformat skaft med ornerande pärlstav, rund ljushållare. På var och en av stakarna finns följande inskrift: »Tillhör Wäro kyrka gifn af AW & PW 1829» samt »Gud welsigne Däsa Hiertan». Höjd 30,3 cm, fotens diameter 11,7 cm. Tillverkade vid Nyköpings mässingsbruk och skänkta till kyrkan av gästgivaren Anders Wettergren och hans hustru Pernilla (räk). Nu placerade på predikstolen (fig 47). – 3. Ett par likartade stakar. Utan inskrift. Höjd 29,8 cm. Utförda vid Skultuna bruk och skänkta 1869 av de ovan nämnda makarnas son, Carl Johan Wettergren.

Övriga ljusstakar: 1. 96 trearmade ljusstakar av bronserat järn. Tillverkade 1896 för placering på gavlarna till de vid restaureringen ombyggda bänkkvarteren (fig 43–44). Stakarna mot mittgången borttogs 1947, de övriga vid restaureringen 1962. De förvaras nu på tornvinden. – 2. Sex golvljusstakar av trä, målade i pärlgrått och guld. Höjd 105,5 cm. Tillverkade och skänkta 1951 av fabrikör Rudolf Andersson, Nyebro. Placerade i koret på högtidsdagar samt runt kistan vid begravingar.

Textilier

Antependier: 1. Av röd sammet utan ornering. Anskaffat 1788 (räk). Förvaras nu i kista i koret. – 2. Av

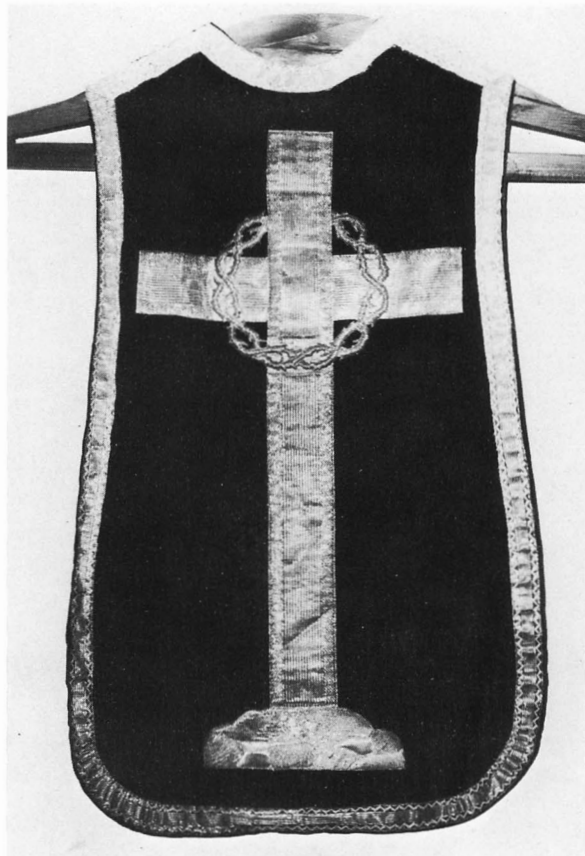

Fig 55. Mässhake av svart sammet med silvergaloner. Anskaffad 1871.

Chasuble of black velvet with silver orphreys. Acquired in 1871.

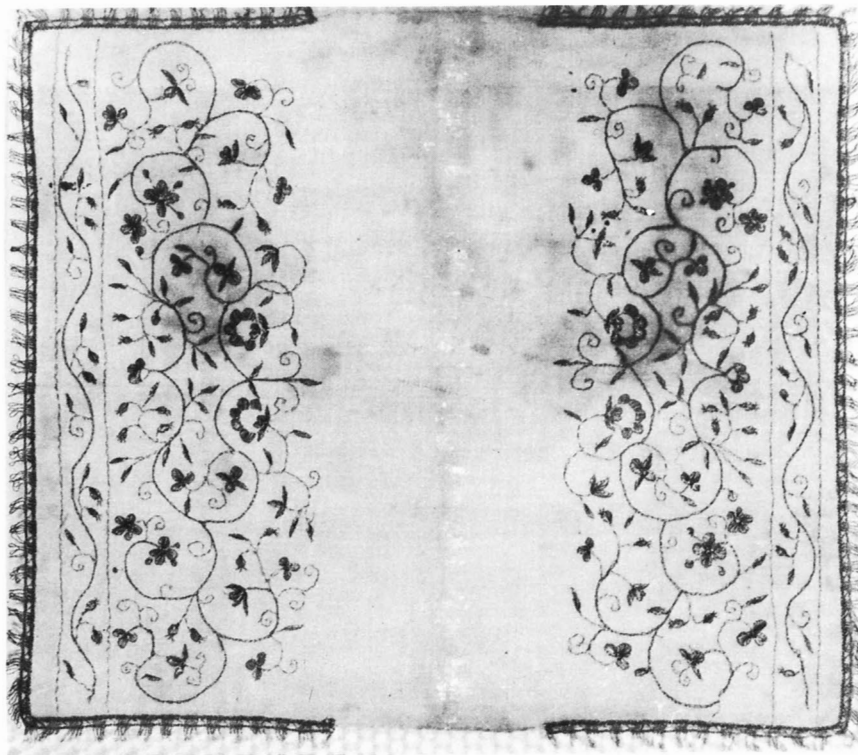
Fig. 56. Detalj av kalkduk av vit nättelduk med guldbroderier. Skänkt 1727 till gamla kyrkan.

Detail from a chalice veil of white nettle cloth with gold embroidery. Presented to the old church in 1727.

Fig 57. Kalkduk av vit nättelduk med guldbroderier. Skänkt 1746 till gamla kyrkan, nu uppsatt i sakristian.

Chalice veil of white nettle cloth with gold embroidery. Presented to the old church in 1746, now framed in the vestry.

rött kläde med broderier. I mitten inom en rundel Guds lamm bärande korsfana med Kristusmonogram. Text: »Se Guds lamm som borttager världens synder.» Gåva 1932 av Kyrkliga syföreningen. – 3. Av svart kläde. I mitten ett broderat gyllene kors med strålar. Skänkt 1932 av Kyrkliga syföreningen. – 4. Av grön linnedamast utan ornering. Gåva 1962.

Predikstolskläden: 2 st sammanhörande med antependierna 2 och 3. Båda skänkta 1932 av Kyrkliga syföreningen. 1. Av rött kläde med smala guldgaloner. Text: »Herrans ord varar evinnerligen.» – 2. Av svart kläde med på ena sidan broderat kors, på den andra texten: »Det är fullkomnat.»

Mässhakar: 1. Av svart sammet med silveraloner, på ryggsidan i form av ett kors, på framsidan en lodrät ribba. Sydd 1791 av fröken Adolpha Jana Natt och Dag (räk). Överförd från gamla kyrkan. – 2. Av svart sammet med silveraloner. På ryggsidan ett kors med törnekrona, på framsidan Jahvetriangel, från vilken strålar utgår (fig 55). Anskaffad 1871 (inv). – 3. Av vitt siden med broderier i rött och grönt silke samt guldtråd. På ryggsidan gaffelkors med IHS-monogram inom mandorla i korsmitten, på framsidan enkelt gaffelkors. Fodrad med rött siden. Belgiskt importarbete. Gåva

1951. – 4. Av grön linnedamast med broderier i rött, blått och guld. På ryggsidan latinskt kors med runt korsmitten en ring av 12 små korsmärkta cirklar. På framsidan en triangel, sammankomponerad med en krona. Komponerad av Marianne Eklund, Bohusslöjd 1962.

Kalkdukar: 1. Av vit nättelduk med guldbroderier i hörnen (fig 56). Svårt skadad. Skänkt 1727. – 2. Av vit nättelduk med guldbroderier (fig 57). Monterad bakom glas. I sakristian. Skänkt 1746 (se ovan under Gamla kyrkan). – 3. Av svart sammet med broderi i form av en törnekrona. Gåva 1933 av Kyrkliga syföreningen.

Böcker

En relativt stor samling äldre danska och svenska böcker är bevarad.⁵⁰ Äldst är en svensk handbok, tryckt 1671. Den har följande anteckning: »Thenne Wäröe Kiyrcas Handbook ähr af mig Undhershkrefwen Pastore Loci Köpt uthi Götheborg den 4 Julii Ano 1679 för 1 Dlr, Gudh giffwe Lycka. Ionas Gothenius» (not 26). Vidare märks kyrkolagen av år 1686, tryckt 1688, en handbok från 1693 samt en upplaga av de lutherska bekännelseskrifterna från samma år. Av biblar är beva-

Fig 58–59. Porträtt i olja på duk, föreställande konung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika. Målade 1768 av Johan Nordman. Ramarna skurna 1742 av Joachim Beckman och avsedda för två jubelskrifter. Från gamla kyrkan.

Portraits in oil on canvas, of King Adolf Fredrik and Queen Lovisa Ulrika. Painted in 1768 by Johan Nordman. The frames were carved in 1742 by Joachim Beckman and were intended for two jubilee documents. From the old church.

rade Karl XII:s bibel från 1703 samt Gezelii bibelutgåva i fyra band, tryckta 1724–28. Likpredikningar och personalia över flera svenska konungar och drottningar är bevarade, bla »Klageprädikan» över drottning Ulrika Eleonora från 1693 samt hennes personalia i två upplagor, båda utan tryckår. Ärkebiskopens likpredikan över Karl XI finns i ett tryck från 1736 och en tysk likpredikan över samme konung från 1697.

Enligt en kunglig förordning av 1678 skulle samtliga danska handböcker i de halländska kyrkorna utbytas mot svenska. Eftersom förordningen dåligt efterlevdes, ålades kyrkoherdarna år 1685 att sända in alla danska böcker till domkapitlet. Men trots dessa stränga förordningar för att uppnå enhetliga svenska kyrkobrök i Halland har i Värö bevarats »Danmarks och Norgis Kirke-Ritual», tryckt 1685 i Köpenhamn. Den är skänkt av kyrkoherden i Värö Anders Hagraeus (not 35). Som denne var svärson till kyrkoherden Jonas Gothenius (not 26), kan man antaga att boken stammar

från dennes dödsbo. En annan dansk handbok, som inköpts av Gothenius ägs fö av Stråvalla kyrka (se nedan).

Övriga inventarier

Två porträtt i olja på duk, föreställande konung Adolf Fredrik och drottning Lovisa Ulrika (fig 58, 59). Höjd 81 cm, bredd 65 cm. I sakristian. Porträtten målades 1769 av Johan Nordman (not 11). Enligt kontraktet med denne skulle »de 2 Taflor som sittja på wäggen emillan Läcktaren och choret, på hwilcka de insatte Jubel-Skrifter äro aldels förfallna» skickas till Nordman. Denne skulle »insättja wår Nådiga Konungs och Drottning Portreter, målade med oljofärg på fin duk och tunna bräder bakom, samt låta göra den större ramen Lika med den mindre, och dem bägge öfwerdraga med ächta guld, samt änteligen på eller öfwer dem med en liten tjenlig Zirats och Crona insättja deras Majestä-

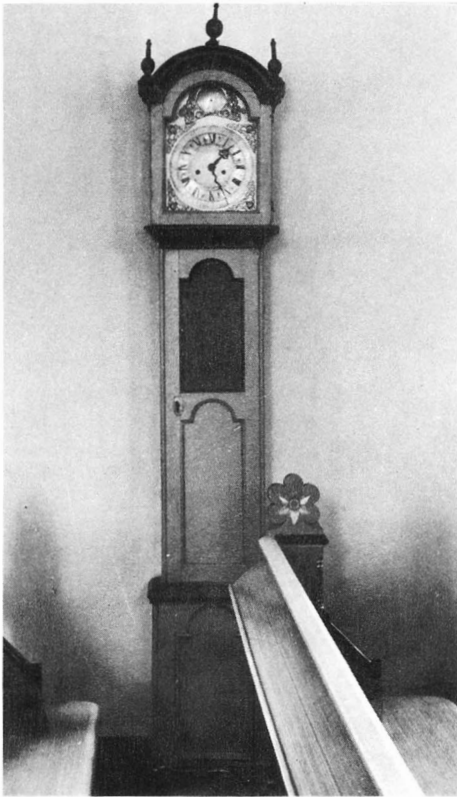

Fig 60. Ståndur, nu gråmålat. Skänkt av Hans Arvedsson 1765. Överfört från gamla kyrkan.

Longcase clock, now painted grey. Presented by Hans Arvedsson in 1765. Transferred from the old church.

Fig 61. Kista av ek med järnbeslag. Inköpt 1693. Från gamla kyrkan.

Iron-bound oak chest, purchased in 1693. From the old church.

Fig 62. Kista av furu med järnbeslag. Inköpt 1747. Från gamla kyrkan.

Iron-bound pinewood chest, purchased in 1747. From the old church.

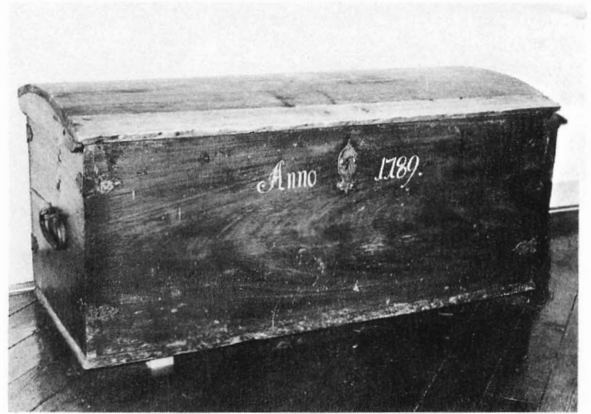

Fig 63. Kista av furu, inköpt 1787 och målad 1789. Från gamla kyrkan.

Pinewood chest, purchased in 1787 and painted in 1789. From the old church.

ters Höga Namn, för 45 dsmt.» 1830 var dessa porträtt placerade ovanpå präststolen (inv).

Beträffande de nämnda jubelskrifterna, se ovan under Gamla kyrkan.

Ståndur (fig 60), nu gråmålat fodral. Höjd 250 cm. Rikt ornamenterad urtavla med följande initialer: »G.N.E., A.I.C., H.A.S.» Inskrift på fodralet: »Skänkt till Wärö kyrka år 1765 af Hans Arvedsson.» Fodralet var tidigare ljusblått (inv 1830). Den nuvarande målningen härrör sig från 1897. Inventarieförteckningen för 1765 bekräftar donationen men ger ingen förklaring till de två förstnämnda initialgrupperna. Den ursprungliga texten anges i inv 1830: »Guds hus till

Fig 64. Storklockan, gjuten 1878 av K G Bergholtz, Stockholm.

The great bell, cast in 1878 by K G Bergholtz, Stockholm.

ära / uti Kyrkan Wära / Gifvet af Hans Andersson (skall vara Arvedsson) 1765.» Står nu vid kyrkans norra vägg.⁵⁰

Kistor: 1. Av ek, rikt järnbeslagen (fig 61). Handtag på kortsidorna, mynthål samt tre lås, varav ett sk stjärnlås. Inskrift på framsidan: »Waeroe Kyrkias». Längd 130 cm, bredd 56–61 cm, höjd 64 cm. Inköpt 1693 (räk). Placerad på södra sidan i koret. – 2. Av furu med järnbeslag, handtag på kortsidorna samt ett lås (fig 62). Inskrift på framsidan: »Wärö Kyrkias anno 1747». Längd 129 cm, bredd 57–64 cm, höjd 59 cm. Inskriftens datering bekräftas av räkenskaperna. På tornvinden. – 3. Av furu, järnbeslagen i hörnen (fig 63). Ett lås samt handtag på kortsidorna. Inskrift på framsidan: »Anno 1789». Längd 117 cm, bredd 52–60 cm, höjd 55 cm. Inskriften syftar på det år då kistan blev målad. Den hade inköpts 1787 (räk). Står nu på norra sidan i koret.

Skåp med dubbla dörrar. Gråmålat. Inskrift: »Archivum ecclesiarum Waeroe & Strawallae. Adornatum anno MDCCCLXIX». Står i tornkammaren.

Vaser: 2 st av tenn, skänkta 1947 av prästfamiljerna Glemme och Muhl. – 2 st av mässing, skänkta 1951 av ungdomarnas arbetskrets. – 2 st av silver. Skänkta 1961 av familjen Larsson, Bua.

Klockor

I kyrkans torn hänger en stor- och en lillklocka, båda gjutna efter nya kyrkans byggnad.

Storklockan (fig 64) är rikt ornerad med palmettranka och girlander kring halsen samt med akantusbård kring brämet. Den bär följande inskrifter: »Gjuten af K. G. Bergholtz, Stockholm.⁵¹ Wärö kyrka 1878» samt »MDCCCLXXVIII Have Gud Allena Äran». Vid gjutningen 1878 nedsmältes den äldre storklockan från 1505 (se ovan Gamla kyrkan). Klockan fick 1914 en spricka, som dock kunde repareras.

Lillklockan (fig 65) invigdes 1973. På livets ena sida en inristad bild av den välsignande Kristus i mandorla. Klockan är för övrigt helt slät. Inskrifter i versaler: 1. Ovanför Kristusbilden: »KOMMEN TY NU ÄR ALLT REDO.» – 2. På motstående sida: »MIN FÖRETRÄDARE TILLKOM 1749. GENOM EN SPRICKA I MALMEN FÖRLORADE HON SIN KLANG. ÅR 1973 BLEV JAG GJUTEN AV M & E OHLSSONS KLOCKGJUTERI I YSTAD FÖR ATT I HENNES STÄLLE KALLA FOLKET I VÄRÖ TILL GUDS-TJÄNST.»⁵²

Den äldre lillklocka, som omnämns i inskriften, är ännu bevarad (fig 66). Den är rikt ornerad med akantusbårder och profilerade lister kring hals och bräm. Livet är dessutom prytt med en krona samt fyra änglahuvu-

Fig 65. Lillklockan, gjuten 1973 av Ohlssons klockgjuteri, Ystad.

The small bell, cast in 1973 by Ohlsson's of Ystad.

Fig 66. Den gamla lillklockan, gjuten 1749 av Johan Daglieb, Göteborg. Nedtagen 1973 och placerad i vapenhuset. Ursprungligen i gamla kyrkan.

The old small bell, cast in 1749 by Johan Daglieb, Gothenburg. Taken down in 1973 and placed in the porch. Originally in the old church.

den. Inskrifter: 1. På halsens ena sida: »SOLI DEO GLORIA» («Gud allena äran»). – 2. Därunder på livet: »REGE FRIDERICO PRIMO / PROVINC: GUBERN : BAR : ET : EQUITE : REGI / DN : CAR : MART : FLEETWOOD / EPISC : DIOECES : S.S. THEOL : DOCTORE / DN : GEORGIO WALLIN⁵³ / PASTORE CAROLO BRAG / MIHI EX DONIS PAROECORUM ORTAE / FORMAM DEDIT GOTHOB : 1749 / IOHAN DAGLIEB»⁵⁴ («Då Fredrik I var konung, baronen och riddaren herr Carl Martin Fleetwood landshövding, teol dr herr Georg Wallin stiftets biskop samt Carl Brag kyrkoherde formades jag, genom församlingens gåvor, i Göteborg 1749 av Johan Daglieb»). – 3. På motstående sida: »MIN SYSTER FÖDD I PÅFWISK TÖCKEN / ÅHR TUSEND OCH FEMHUNDRA FEM / SEN

CHRISTUS KOM I WERLDENS ÖCKEN / TÅ HALLAND LYDDE DANA MÄN / IAG ÄNTLIG GIFWEN ÄR TILL LISA / I HENNES HÖGA ÅLDERS ÅHR / OM IAG SKAL SIUNGA SÅ LÅNG WISA / WET HAN SOM ÖFWER WERLDEN RÅR.»

Klockan anskaffades i samband med tornets ombyggnad år 1749. Här om skriver prosten Carl Brag (not 5): »Hemkomb från Giötheborg till Wärö Kyrkio en ny Klåcka hwilken Församlingen sielf betalt med sina gåfwopenningar. Den väger 3. skeppund, 5 lispund» (mem 19/10 1749). Klockan kostade med axel och kläpp 1016: 30 Rdlr.

I samband med gjutningen av den nya lillklockan 1975 togs Dagliebklockan ned och placerades i vapenhuset. Kläppen hänger på vapenhusets södra vägg.

Noter

1. Om fornlämningarna i Wärö, se närmare *Lindälv, E*, Fornfynd och fornminnen i Norra Halland, Varberg 1967.
2. Brev av 6.6 1378, undertecknat av bla broder *Petrus*, abbot i Ås kloster och *Nils* av Wärö. Brevet utgör en kopia av ett brev från 1362, skrivet av *Magnus Eriksson*. Originalen förvaras i det danska diplomatariet, Köpenhamn.
3. För denna och följande uppgifter om Wärö och Stråvalla hänvisas till *B-A Persson* och *Th Petersson*, Bygder kring Wärö – en krönika genom fem tusen år, Varberg 1972. Boken är opagerad.
4. Verifikationer är dock inte bevarade i obruten följd. De finns för följande år: 1704, 1706–07, 1708–10, 1741–43, 1745–55, 1800.
5. *Carl Brag*, f 1706, d 1772, prästvigd 1731, kyrkoherde i Wärö 1739, prost 1762. Son till kyrkoherde A Brag, not 35.
6. Memorialet finns i ett handskrivet exemplar på LLA. Dess fullständiga titel lyder: »Per amorem quo Natalem omnes amplectimur Locum, Memorabilia Haece Parae-tiarum Wärö et Stråvalla in Hallandia Boreali a se collecta et a Posteritate continuanda inter Thesauros Templi Wäröensis reposuit. Carl Brag Pastor Loci 1740.» Memorialet är också, i något varierad form, avtryckt i Göteborgs Allehanda årg 1774, nr 59 ff.
7. *Jacob Benzelius*, f 1683, d 1747, biskop i Göteborg 1731–44, ärkebiskop 1744–47.
8. En utförlig beskrivning av kyrkogårdens historia återfinns i *Inga Bernander*, Gamla anteckningar berättar om Wärö kyrkogårds historia, Hallands Nyheter 3/10 1973. Uppgiften om muren väster om kyrkan vilar på återkommande iakttagelser i samband med gravöppningar.
9. Kyrkoherden i Wärö *Lars Olufson Warberg* beskriver 1669 »huorledis ieg udi forgangen Krig frem for andre atskillige Pressurer hafver vaeret underkastet, oc fornemlig Anno 1657 blef af Rigens Fiender, de danske Tropper, saa aldelis huus røfvet oc plyndrit, at ieg ey hafde det, ieg kunde skiule mig udi; foruden det de mig som en Misdedere fra min Gaard til Kiercken barfod oc barhofvet førde, mine Børn oc Folck med mange Hug oc Slag forfulde, Kiercken røfvede oc saa Tyranniske sig beteede, at ieg det ey med faa Ord kand udsige.» *K Fabricius*, Skaanes overgang fra Danmark til Sverige I 1645–1660.
10. En ritning av en klockstapel, som med tvekan antagits stamma från Wärö, förvaras på LLA. Då dess krönande flöjel bär årtalet 1734 samt initialerna LAM, vilket inte kan syfta på någon präst eller annan betydande person i Wärö, är det troligast att ritningen har med någon annan församling att göra.
11. *Johan Nordman*, d 1782, målarmästare i Göteborg 1751, ålderman i Göteborgs målareämbete 1767–74. Verksam även i Stråvalla kyrka.
12. *Johan Abraham Wilelius*, f 1801, d 1842, murmästare i Stockholm 1826. Har bla ritat Nottebäck's nya kyrka, Småland. Se *M Ullén*, Granhult och Nottebäck, s 343 f.
13. *Henrik Wibeck*, Varberg, inskriven i Göteborgs målareämbete 1742, mästare 1756, »dock med det förbehåll, at han icke deraf gör sig någon rättighet at här i staden handtwercket, detta Embete til förfång, idka» (*S A Hallbäck*, Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige I, s 124).
14. Jfr *S A Hallbäck*, Det efterreformatoriska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige I, s. 320. Om *Habo* se *L D* och *N Cnattingius*, Habo kyrka, Stockholm 1970 (Sveriges Kyrkor vol 135). Om *Smålands-kyrkorna* se *M Ullén*, Lenhovda och Herråkra kyrkor, s 16 ff.

15. På *Varbergs museum* förvaras följande delar av altarpupp-satsen: Moses (inv nr 848), Johannes Döparen (inv nr 841) samt överstycket (inv nr 849). Den eventuellt tillhörande kvinnofiguren har inv nr 838.
16. *Sven Wernberg*, d 1739, målarmästare i Göteborg, bur-skap 1702. Arbetat i åtskilliga västsvenska kyrkor, i syn-nerhet i Västergötland. Har bla 1734–35 utfört takmål-ningar i Seglora kyrka, nu på Skansen i Stockholm. För-utom reparationen av altarpupp-satsen utförde han 1717 stoffering av församlingens nummertavla samt av en ny-inköpt duva ovan funten.
17. *Marcus Jäger* d ä, f 1626, d 1707, inflyttad från Stral-sund, burskap i Göteborg 1683. Ålderman i snickarämbe-tet. Utförde i Göteborg bla predikstolarna i Kristine tyska kyrka 1672 (nu i Lysekil) samt i domkyrkan 1674. Har vidare utfört en mängd arbeten för kyrkor i Göteborgs-trakten, bla altarpupp-satserna i Kungälv och Västerlanda, Bohuslän samt Styrö, Västergötland. Se vidare *Lilly Ahl-mark*, Marcus Jäger, En tysk bildhuggare i Göteborg i slu-tet av 1600-talet, i Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling, Stockholm 1966, s 189–199, samt *K Aasma*, Kungälv's kyrkor och *M B Wadell*, Hjärtum och Väster-landa kyrkor, fig 62–63.
18. *Marcus Jäger dy*, gesäll i Göteborg 1683, burskap 1685, son till *Marcus Jäger d ä* (se not 17).
19. De skilda delarna av predikstolen är på *Varbergs museum* betecknade med följande inv nr: delar av korgen 833–34 samt 843–47, delar av taket 851, 5881–83, 5916–17, list med text från predikstolsdörren 5915. Det stora antalet inv nr beror på att predikstolen tidigare förvarades isär-tagen. Korgen är numera sammanfogad och utställd på museet. Diskussioner förs med församlingen om att den-na till museet skall överlämnas stommen till ljudtaket, eventuellt i utbyte mot de på museet deponerade delarna av altarpupp-satsen, vilken i så fall skulle sammanfogas och uppsättas i vapenhuset.
20. De tre texter, som i Okome åtföljer de med Väröstolen gemensamma bildfälten är följande: Getsemane – »Min sjael er bedröfvit intil döden, Vaager oc beder at i icke skulle falde i fristelse Math. 26»; Tillfångatagandet – »Min ven som jeg forlod mig paa, som ad mit brød, traade mig under fødder. Psal. 41»; Korsfästelsen – »Ligesom Moses ophøjde en hugorm i Ørcken: saa skal menniskens Son ophøjes Joh. 3».
21. Skåpet finns i privat ägo på gården nr 9:2 *Norvära*, »Skrivers». Den förstnämnda inskriften återfinns ej i Bibeln, vare sig i dess kanoniska eller apokryfiska skrif-ter.
22. Det skulpterade lammet skänktes, när gamla kyrkan revs, till en av prosten *Ladaus* döttrar (st prot). Det överläm-nades dock 1946 till *Varbergs museum* (inv nr 23.476). *Johan Fredrik Ladau*, f 1773, d 1840, prästvigd 1801, kyrkoherde i Värö 1818, prost 1827.
23. Series Pastorum enligt 1830 års inventarium: »På långläk-tarens östra gafvel läses:
Församlingens Kyrkoherdar (förgyllda bokstäver)
- Herr Sven lefde 1505
Herr Boerge lefde efter i samma seculo
Herr Thorbioern likaledes
Herr Jens Lack, Kyrkoh. 1570, sedan Prost, lefde 1602
Herr Hans Frantz, Kyrkioherde 1610, sedan Prost
Herr Jacob Larsson, Kyrkioherde 1628, doed 1645, gamal 51
Herr Lars Warberg, Kyrkioh. 1645, doed 1672, 58 år gam-mal
Herr Jonas Gothenius, foed i Gbrg, Kyrkioh. 1672, doed 1707, gamal 75
Magister Arvid Brag, doed i Marstrand, foetraedarens måg, Kyrkioh. 1696, doed 1710, gammal 42
Herr Andreas Hagraeus, foed i Gbrg, gift med foetrae-da-rens Enka, Kyrkioh. 1711, Prost 1731, doed 1738
Herr Carl Brag, son af Magister Arvid Brag, foed haer i Waeroe 1706, prest och Adjunct 1731, Kyrkioherde 1739, Prost 1762, lefde vid Kyrkians målning 1768, doed d. 22 jan. 1772
Magister Peter Wetterberg, född i Torup 1724, Adjunct i Harplinge 1747, först Comminister 1755, sedan Kyrko-herde 1761 i Svenljunga, Riksdagsman 1771, Kyrkoh. i Wärö 1773, Prost 1776, Riksdagsman 1778, HäradsProst 1782, Theol Doctor 1800 och död d. 9 Oct. 1803
Magister Sven Wetterberg, född 1757, Academiae Docens 1779, Lector och Consistorial i Gbrg 1785, efterträdde sin salig fader i Kyrkoherde- och ContractsProst-Embete-t 1805, Theol. Professor 1812, död d. 22 Apr. 1817»
Denna avskrift är delvis felaktig. *Jacob Larsson* blev kyrkoherde 1625. De för *Jacob Larsson* angivna data hör istället till *Simon Hög*, vars namn har överhoppats i in-ventariet.
24. En utförlig redogörelse för kyrkans orgelbestånd återfinns i *I Bernander*, Orgelinventarium i Värö pastorat, Var-bergs museums årsbok 1970, varifrån uppgifterna om orglarna är hämtade om ingen annan källa anges.
25. *Johan Joachim Beckman*, f 1697, d 1787 i Göteborg. Bur-skap i Göteborg 1736. Under gesälltiden i tjänst hos bild-huggaren *Burchhardt Precht* och därefter någon tid hos sonen *Gustaf Precht*, som övertagit faderns verkstad. 1750 uppstod oenighet mellan *Beckman* och målarämbetet i Göteborg angående *Beckmans* rätt att också »staffera», dvs måla och förgylla sina arbeten. Som stöd för sin ståndpunkt att detta ej vore att anse som brott mot skrå-stadgan anför *Beckman* följande intyg från *Gustaf Precht* (Gbg's målarämbetes handlingar A 151: F: 3). Den i intyget nämnde äldermannen var *Johan Ross*.
»Aldenstund Bildhuggaren konstförfarne Johan Joachim Beckman anmodat mig att lemna bewis angående stafre-ring på det arbete, som uti ens egen wärkstad för-färdigas, hwilket bestrides och emotstås af Målare Älder-mannen Ross i Göteborg; altså intygas härmedelst, at stafre-ronsten är en fri konst eller wettenskap, som aldrig hört eller hörer under något skrå eller ämbetet, utan eho som den förstådt har den altid fått obehindrad öfwa; hwil-ket aldrig af någon öfwerhet blifwit nekat; warandes dess-

utom alltid ansedd såsom ett bihang till Bildhuggerie wärkstäder i synnerhet som af ungefär sjuttio års ärfarenhet här i Stockholm vidare bestyrks.

Dessutom kan Bildhuggaren Beckman sielf wittna om det han sedt i den mig tillhöriga Bildhuggerie wärkstaden den tiden han war i mitt hus.

Det wore för widlyftigt anföra allt hwad vidare härom nämnas kunde. Warder altså ofwan anförde bewis sanningen till styrka lemnat af

Gustaf Precht

Kgl Hofconducateur

Stockholm den 11 febr 1751»

Angående nummertavlorna i Borås, se *S Karling*, Kyrkorna i Borås och Brämhult, s 154 f. Nummertavlan i Värö utställdes på Göteborgsutställningen 1923 (nr 480 A).

26. *Jonas Bengtsson Gothenius*, f 1632, d 1707. Prästvigd 1660, kyrkoherde i Värö 1672–1695, då han avstod pastoratet till mågen, *Arvid Brag* (not 35). Till *Gothenii* person är knuten en dramatisk händelse i församlingens historia, en präststrid, för vilken *Bexell* utförligt redogör (s 279 ff). *Gothenius* hade 1672 blivit vald till kyrkoherde efter *Laurentius Olai Warbergensis* och fått konsistoriets fullmakt. Hovpredikanten *Johan Jöransson Warberg* utverkade dock samtidigt kunglig fullmakt på pastoratet. Han hade också några förespråkare i församlingen, eftersom han, enligt *Bexell*, »ganska wäl talade det ännu icke aflagda Danska språket». Väröborna lämnade in en böneskrift till konungen att *Gothenii* utnämning skulle stadfästas, men utan resultat. *Jöransson*, som tydligen var av hetsigt temperament, spelade dock själv Väröborna i händerna genom att vid ett tillfälle förgripa sig på *Gothenius*. Av denna orsak förklarades *Jöransson* pastoratet förlustig och *Gothenius* fick 13 augusti 1673 kunglig fullmakt. Vid meddelandet om detta begav sig *Jöransson* till Värö kyrka. Trots att det var söndag och mitt under gudstjänsttid, gav sig *Jöransson* in i kyrkan och släpade handgripeligen *Gothenius* från altaret. Resultatet av detta övertvång blev att *Jöransson* sattes i arrest på Warbergs fästning, där han senare avled. I Värö kyrka fick sedan, enligt konsistoriets beslut, ingen gudstjänst hållas, förrän rannsakingen i detta mål avslutats. Denna händelse kallades »det stora tumultet», och den äldsta mässingskronan i kyrkan (se ovan fig 37, 39) sägs vara inköpt av församlingens sammanskott som en försoningsgård för denna händelse (1699).
27. *Jens Andersson Lack*, kyrkoherde 1570–1609. Hans dotter *Anne Jensdotter* var gift med *Jesper Laurissen*, »en förmögen mann, som bodt i Stråvalla sockn och gården By» (mem 1740). Dessa tre personer skänkte 1602 ett par ljusstakar till Stråvalla kyrka (se nedan).
28. Gävoboken 25 jan 1681: »Absolverat *Beata Olssd. Pijhl* som fick 2 barn och straxt dödde, barnefadren sades *Henrich Memsen* vara.» 16 mars 1681: »Tillåt *H Memsen* at gå til alters emoot ett löfte at gifua til Wåröe Kyrckia een Sochenbudz Kalck och Paten af Silfuer.» Kalken är dock försedd med initialerna *J B G = Jonas Bengtsson Gothenius* (not 26), den dåvarande kyrkoherden. *Henrich Memsen* var bror till den *Erich Memsen* som år 1673 på egen bekostnad hade låtit renovera altartavlan samt skänkt en svensk bibel »in folio» (gåv).
29. Härmed äsyftas den pest som 1711 drabbade socknen och som krävde 80 dödsoffer. Se vidare *Bexell* s 273 f.
30. *Lars Olufsson Warberg*, f 1614, d 1672. Kyrkoherde i Värö 1645, prost. G m 1. *Anna Christensdotter*, företrädaren *Simon Högs* änka, d 1658, 2. *Boel Larsdotter Hvallingia*, d 1672. Epitafiet, som inte nämner *Warbergs* födelseår, anger dock hans ålder vid hans död 1672 till 58 år, varför *Skarstedts* uppgift att han föddes 1621 måste vara felaktig. En liknande tavla har också funnits i Stråvalla kyrka (se nedan).
31. Nejlikan symboliserar Kristi lidande och därmed kvinnans tro på Kristi försoning. Se *I Bergström*, Den symboliska nejlikan.
32. Egendomligheten att Kristus välsignar med vänster hand kan möjligen förklaras med att förlagan spegelvänts.
33. Formuleringen går närmast tillbaka på Rom. 4:25, där texten i Vulgata dock lyder »... et resurrexit propter iustificationem nostram».
34. Av *Lars Olufsson Warbergs* barn gifte sig *Anna* med kyrkoherden *Jörgen Erici Skyrling* i Hunnestad. *Lars* blev kyrkoherde i Frillesås 1701 och Getinge 1703 samt avled 1739. *Olof* blev komminister i grannförsamlingen Veddige. Samtliga antog tillnamnet *Wärling* efter sin födelseort (*Skarstedt*).
35. *Arvid Brag*, f 1668, d 1710, prästvigd 1692, kyrkoherde i Värö 1696. Gift med *Catharina Gothenia*, dotter till företrädaren *Jonas Bengtson Gothenius*. Hans efterträdare var *Anders Hagraeus*, 1677–1738, prästvigd 1703, kyrkoherde i Värö 1711 på villkor att han konserverade företrädaren prostens Brags änka eller dotter. Då han 1710 tillfrågades om vilkendera han önskade, svarade han att han helst ville gifta sig med dottern men skulle resa till Värö för att se om han kunde få tycke för änkan, vilket också blev fallet (*Skarstedt* s 662). Beställningen av tavlan kan möjligen ha skett genom *Hagraeus'* och hans hustrus försorg.
36. Muntlig uppgift från Sjöhistoriska museet.
37. *Simon Hög*, f 1594, d 1645. Kyrkoherde i Värö 1628. Gift 1630 med *Anna Christensdotter*, som är avbildad på epitafiet efter sin andre man, *Högs* efterträdare *Lars Olufsson Warberg* (se ovan fig 25–29 samt not 30).
38. *Peter Wetterberg*, f 1724, d 1803. Riksdagsman 1771 och 1778, kyrkoherde i Värö 1773, prost 1777, kontraktsprost 1782, teol dr 1800.
39. *Edvard von Rothstein*, f i Uppland 1781, d 1890. Utbildad vid Königliche Allgemeine Bauschule i Berlin 1845–48, e o arkitekt vid Överintendentsämbetet i Stockholm 1848, ordinarie 1862, arbetschef för Stockholms stads vattenbyggnader, lärare i husbyggnadslära vid Akademien för de fria konsterna, professor 1871.
40. *Adrian Crispin Peterson*, f 1835, d 1912, arkitekt. Studerade vid Chalmerska Slöjdskolan i Göteborg med exa-

- men 1858 och vid Konstakademien i Stockholm 1861–1866 såsom elev till prof *Scholander*. Arkitekt i Överintendentsämbetet 1866–1904. Från 1872 praktiserande arkitekt i Göteborg, verksam framför allt såsom kyrkoarkitekt. *Peterson* har i Västsverige ritat ett 40-tal landskyrkor och restaurerat ett stort antal. Jfr SvK, Bo I: 3, s 376.
41. *Nils Hammarberg*, orgelbyggmästare i Västra Frölunda, Göteborg. Innehavare av *Olof Hammarbergs orgelbyggeri*.
42. Disposition: *Manual I*. 1. Principal 8 fot, 2. Oktava 4 fot; 3. Kvinta $2\frac{2}{3}$ fot; 4. Oktava 2 fot; 5. Cornett 4 chor; 6. Trumpet 8 fot (Lundén 1907); 7. Gedackt 8 fot (ny); 8. Flöjt 4 fot (ny); 9. Mixtur 4 chor (ny) repetition på fissa; 10. Dulcian 16 fot (ny). *Manual II*. 1. Rörflöjt 8 fot; 2. Principal 4 fot (Ahlstrands Basetthorn 8 fot manual I); 3. Wallflöjt 4 fot (både namnet och stämman från gamla orgeln. Piporna koniska.) 4. Nasard $2\frac{2}{3}$ fot; 5. Gemshorn 2 fot; 6. Ters $1\frac{1}{3}$ fot; 7. Oktava 1 fot (siffblöjtmensur); 8. Scharf 3 kor repetition på ess; 9. Regal 8 fot. *Pedalen*. 1. Fagott 16 fot; 2. Subbas 16 fot; 3. Principal 8 fot (gammal stämma i fasaden); Hakkoppel för II/I, II/Ped, I/Ped.; 4. Gedackt 8 fot; 5. Koralkbas 4 fot (gamla Oktava 4 fot); 6. Skalmaja 4 fot; 7. Kvintadena 2 fot; Trampa för jalousivällare till manual II.
43. *Johan Ferdinand Ahlstrand*, f 1822, d 1889, orgelbyggare och organist i Istorp, Halland.
44. *Eskil Ragnar Lundén*, f 1881, d 1946. Orgelbyggare. Organistexamen 1898. Från 1897 lärling hos orgelbyggaren *Salomon Molander* i Göteborg. Efter en studieresa till olika orgelbyggerier i Danmark och Tyskland 1903 övertog han firman samma år. Orgelbyggeriet var vid 1900-talets början ett av de ledande i Västsverige. Se *L H Nilsson*, Jörlanda kyrka, SvK Bo II: 1, s 118, not 1.
45. *Anders Magnusson*, f 1882, västsvensk orgelbyggare. Son till orgelbyggaren *Johannes Magnusson*, f 1852. *A Magnussons Orgelbyggeri AB* i Mölnlycke grundlades 1888 av *Johannes Magnusson*.
46. *Johan Jacob Humbla* (andra namnformer *Humla*, *Humblad*), burskap i Göteborg 1778, mästare 1784. Utfört arbeten för Kristine kyrka i Göteborg samt för Tyska kyrkan i Stockholm. Har även utfört en nu förkommen dopskål med lock samt en ljuskrona för Stråvalla kyrka.
47. *Johan Daniel Blomsterwall*, f 1786, d 1841, mästare i Göteborg 1810, burskap 1813, son till den *Jacob Blomsterwall*, som 1779 tillverkade ett oblatkrin för Stråvalla kyrka (se Stråvalla not 15).
48. *Johan Wallman*, guldsmed, burskap i Varberg 1706–39. Har bla utfört kanna och ljusstakar till Varbergs kyrka. Skrinet utställdes på Göteborgsutställningen 1923 (nr 1032).
49. Eftersom det krönande ornamentet, sol och måne, vid denna tid var sällsynt annat än på Skultunakronorna, kan det tänkas att denna ljuskrona var tillverkad vid Skultuna bruk. Se *S Erixon*, Gammal mässing, s 20.
50. Bokförrådet beskrivs mer utförligt i *I Bernander*, När Halland blev svenskt, Varbergs museums årsbok 1974.
51. *Kristian Gabriel Bergholtz*, f 1839, d 1918, klockgjutare i Stockholm. 50 klockor bevarade, bland vilka märks klockan i Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm från 1884 (*Holmbäck*).
52. *Ohlssons klockgjuteri*, Ystad, tillverkade klockor från 1905. Av de 142 bevarade klockorna märks den i Göteborgs domkyrka från 1923 (*Holmbäck*).
53. *Georg Wallin dy*, f 1686, d 1760, biskop i Göteborg 1744.
54. *Johan Daglieb*, klockgjutare i Göteborg, verksamhetstid 1742–57 (*Holmbäck*).

STRÅVALLA KYRKA

Kyrkogården

Stråvalla kyrka med omgivande kyrkogård (fig 68) ligger ca 5 km nordost om Värö kyrka. Den nuvarande kyrkogården är belägen dels omkring kyrkan, dels öster om den angränsande vägen. Äldst är partiet runt kyrkan, inhägnat av en gråstensmur samt planterade lövträd. Området har tre grindar: huvudingången i öster rakt framför koret samt två sidoingångar i norra och södra murens västra del. Ingångarna är försedda med järngrindar i fyrkantiga grindstolpar av granit, krönta av granitklot. I muren strax söder om den östra ingången syns spår av det nu rivna kyrkstallet (fig 68). Den nya kyrkogården är omgiven av en stenmur. Den har en ingång i väster, försedd med grindstolpar av granit samt järngrind, ritad av folkskollärare Eric Qvarnström 1942.

1835 beslöt församlingen att kyrkogården skulle planeras samt »att liken hädanefters skola begravas jemte hvarandra i rad öfver hela kyrkogården, hvadan således alla enskilda ättebackar upphöra» (st prot). Varje familj skulle därför hämta hem sina gravstenar och jämna sin »ättebacke». Ännu fem år senare hade man dock inte efterkommit denna uppmaning. Stämman lät därför kungöra att alla hållar inom en månad skulle avhämtas av sockenborna: »... uraktlåta de detta så har hvem som häldst ägande-Rätt till nämnda hallar.» Inga äldre gravminnen finns därför bevarade.

1864 omlades kyrkogårdsmuren och tre grindar anskaffades. Ett kyrkstall uppfördes invid östra muren strax söder om huvudingången. På 1870-talet planterades träd innanför muren. De nuvarande grindstolparna med sina grindar uppsattes 1909.

Ett förslag till utvidgning av kyrkogården på vägens östra sida antogs år 1938. Fyra år senare invigdes den

nya kyrkogårdsdelen. I samband härmed revs det gamla kyrkstallet och ett nytt uppfördes öster om nya kyrkogården. I ena änden av denna byggnadslänga inreddes 1961 ett bårhus.

Klockstapel

Klockstapeln är placerad öster om kyrkan (fig 69 och 72). Den med bräder helt inklädda, vitmålade stapeln är uppbyggd av 2 master och 10 snedsträvor, varav 6 rödmålade fyrkantiga eksträvor och 4 runda av gran, placerade på en tiokantig cementerad sockel. På en av transpirorna är inskuret årtal 1761 samt bokstäverna AE, vilket bör syfta på Anders Ericksson, snickare i Norvåra, som skötte besiktningen av stapeln efter en omfattande reparation (räk).

Huven är åttkantig med karnissvängt takfall, spånklädd och krönt av en flöjel av järn. Stapeln har en ingång på norra sidan samt fyra brunmålade ljudluckor, enkla i söder och norr och dubbla i öster och väster.

Flera klockstaplar har föregått den nuvarande. 1666 omnämns »syllar til Kläckehuset» (räk). En ny klockstapel byggdes 1695 och dess tak reparerades 1706 (räk). Den nuvarande stapeln byggdes 1739. Detta år nämns i gåvoboken »en Klockestapel, som de detta år af egna medel upbyggt och kostat 79 dlr 27 öre smt». Stapeln var då öppen och rödfärgad (räk 1747). 1761 omtalas »Klockstapelens beklädnung med Bräder och öfwerstrykning med Tjära». En genomgripande reparation utfördes 1846–47. 1916 sökte församlingen tillstånd att riva den då ganska förfallna stapeln, men ansökan avslogs av överintendentämbetet och klockstapeln blev istället reparerad.

Fig 67. "Mundus"—en personifikation av Världen eller världsligheten med maktens spira i sin hand och globen runt sitt huvud. Detalj från helvetesscenerna i den Yttersta Domsframställning, som återges i Stråvalla kyrkas tak. 1700-talets slut. Jfr fig 83. Foto M Lindgren.

"Mundus", a personification of the World or worldliness with the sceptre of might in her hand and the globe round her head. Detail from the Hell scenes in the Last Judgement, on the ceiling of Stråvalla Church; end of 18th century. Cf figure 83.

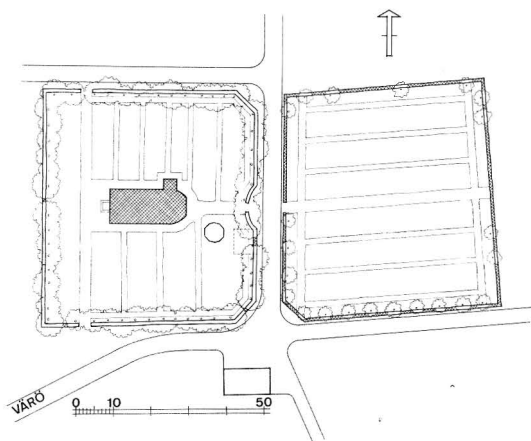

Fig 68. Situationsplan, 1:2000. Uppm G Wirén 1976.
General plan, scale 1:2000.

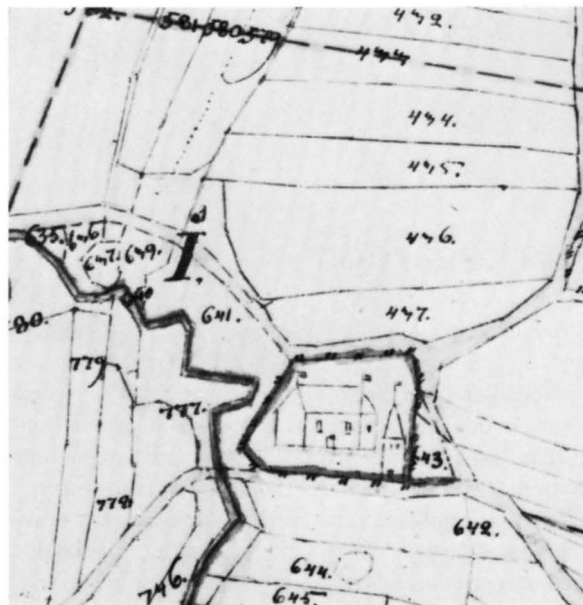

Fig 70. Kyrkan med omgivande kyrkogård, inlagd på karta för laga skifte 1826. LMV.

The church with the surrounding churchyard, inserted into a map for the re-distribution of land, 1826.

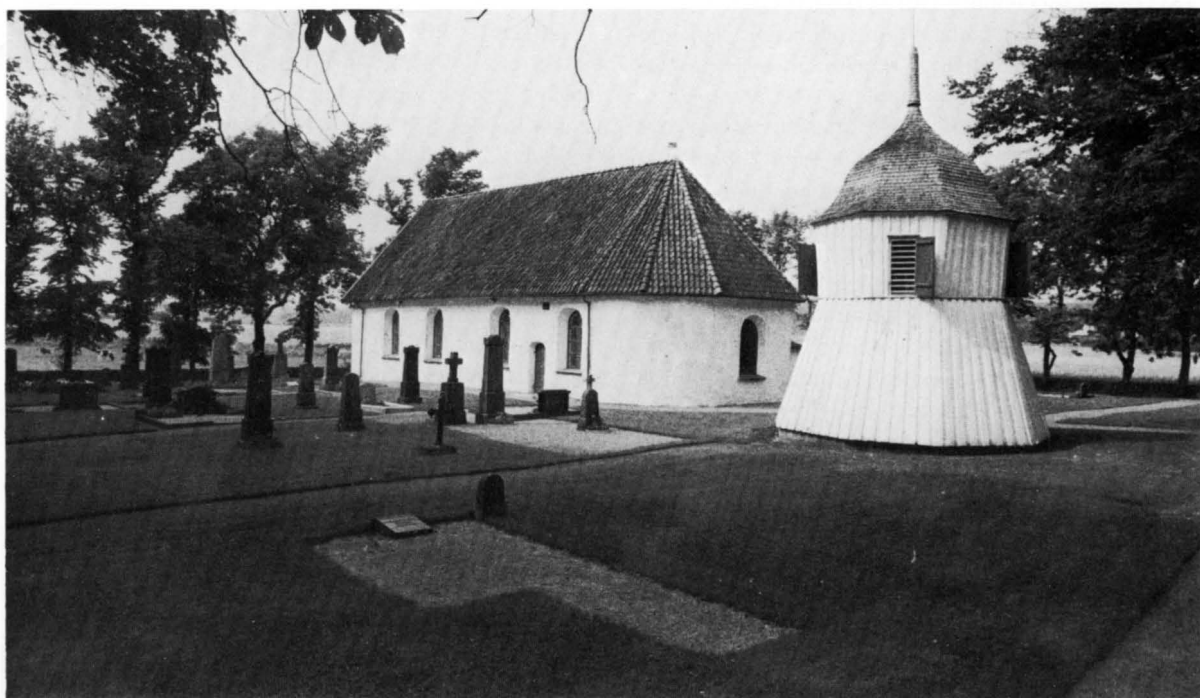

Fig 69. Stråvalla kyrka med klockstapel, exteriör från sydost.
Stråvalla Church with bell tower; exterior from southeast.

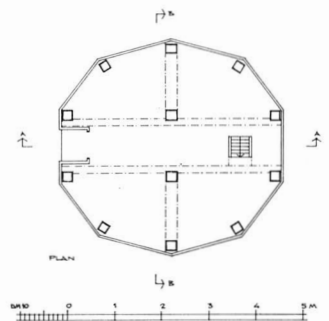
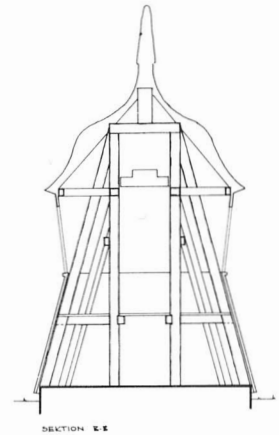
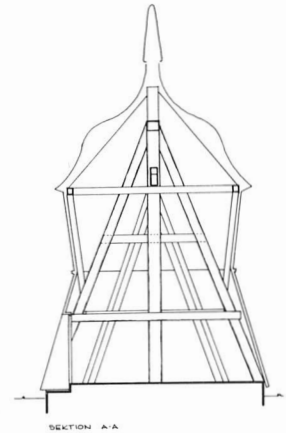
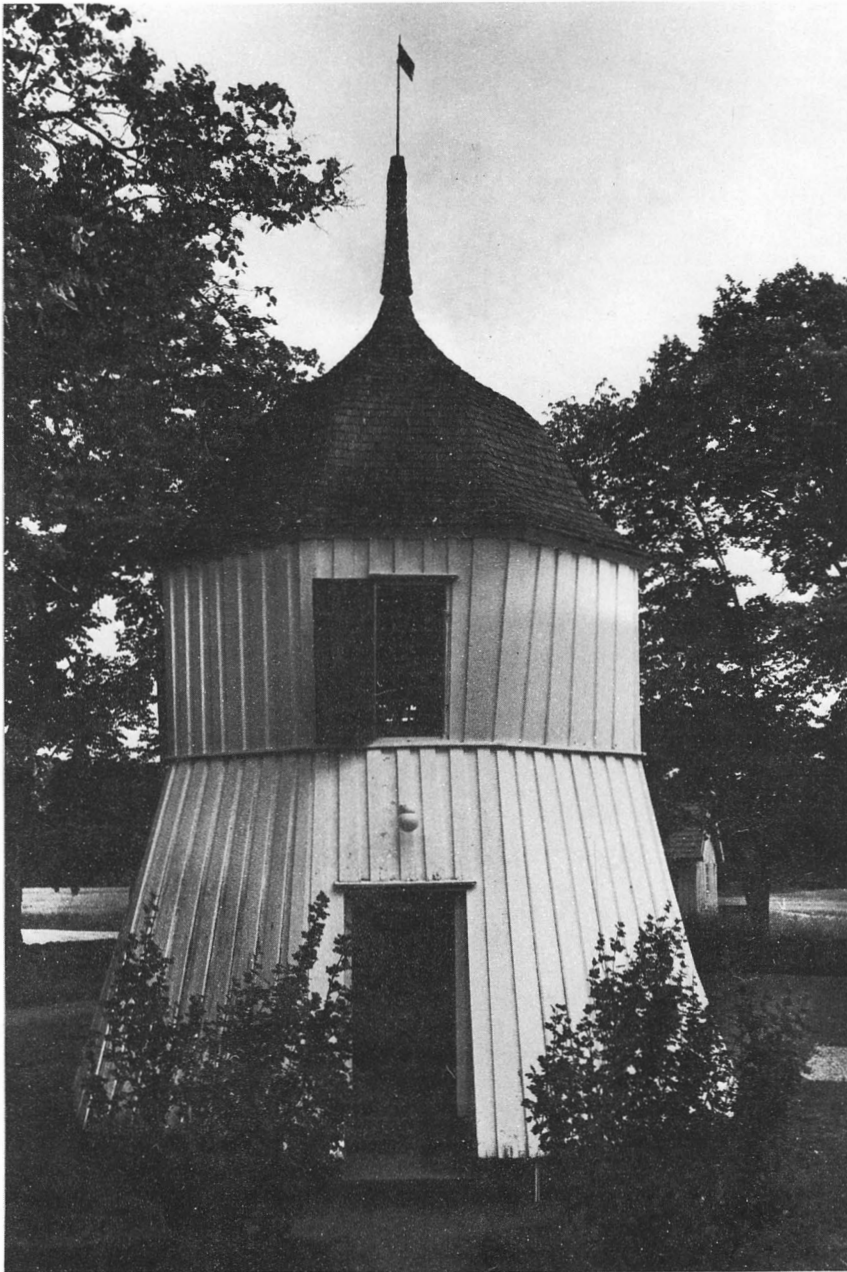

Fig 71. Klockstapeln, uppförd 1739, inklädd med bräder 1761. Foto P Rittsel 1976.

The bell tower, erected in 1739, enclosed in boards in 1761.

Fig 72. Plan och sektion av klockstapeln. Uppm G Wirén 1976.

Plan and section of the bell tower.

Fig 73. Exteriör från nordost. Foto P Rittsel 1976.

Exterior from northeast.

Kyrkobyggnaden

Stråvalla kyrka (fig 69 och 73) är till sina huvudsakliga delar medeltida. Det östra partiet är dock ombyggt på 1700-talet. En sakristia är tillbyggd på kyrkans norra sida.

Material och teknik

Kyrkobyggnaden är en salkyrka med tresidig koravslutning (fig 68–70, 73, 74 a–i). Längd 20,5 m, bredd 9,3 m. De 1–1,25 m tjocka murarna är uppförda av vald och kluven marksten, med undantag för korpartiet och sakristian, som är byggda av tegel.

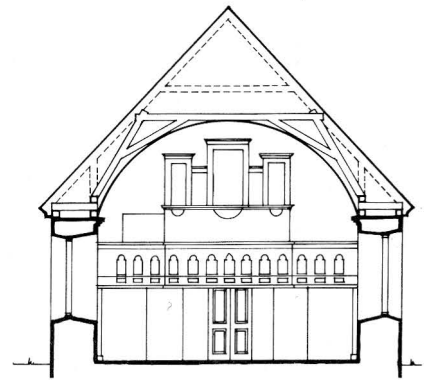
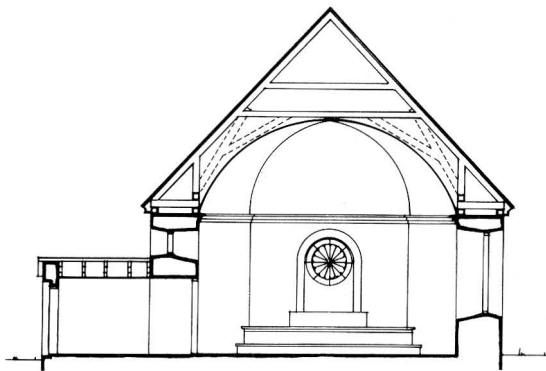
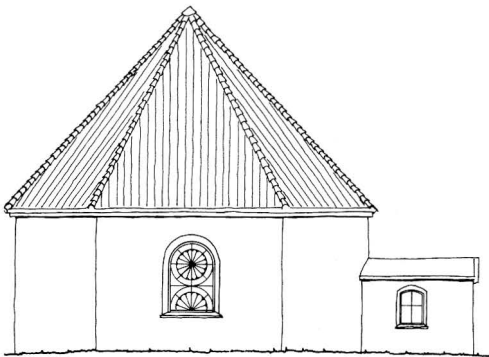
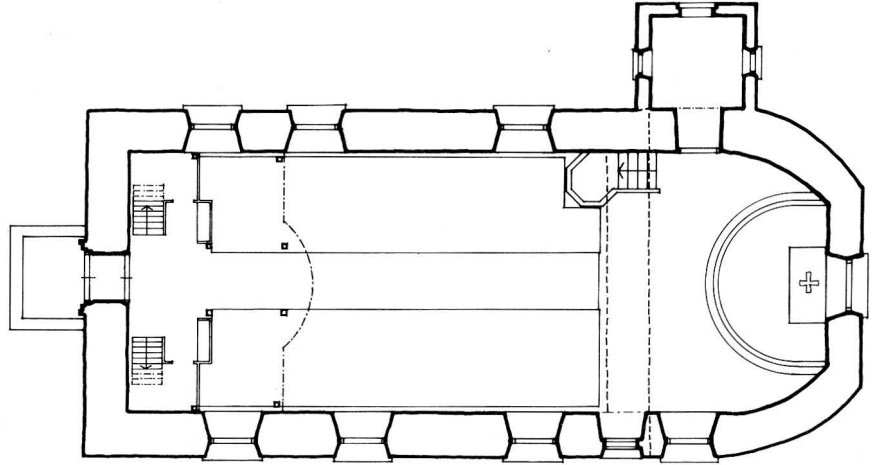
Kyrkan är utvändigt putsad och vitkalkad utan markerad sockel. Fönsteröppningarna markeras genom en omfattning av slätputs. Taket är på kyrkan täckt med enkupigt tegel, på sakristian med papp samt tjärat. På

taknocken ovanför koret finns en flöjel av svartmålad plåt med årtalet 1671. Den är en år 1975 utförd kopia av den ursprungliga flöjeln. Ovanför kordörren är en sten inmurad i väggen, svartmålad med inhuggna, vitmålade bokstäver »L O V» samt årtalet 1671. Initialerna avser kyrkoherden Lars Olufsson Warberg (Värö not 30). Båda de nämnda föremålen har säkerligen varit placerade på ett nu rivet vapenhus, vilket byggdes detta år (jfr nedan).

Över långhuset reser sig en takstol av ek, vars konstruktion är av gotisk karaktär.¹ Den tycks ej ha stått öppen utan ha varit dold av ett välvt eller plant trätak. En senare takstol av fur som uppbär det nuvarande tunnvalvet är inpassad mellan den medeltida takstolens hanbjälkar (fig 74).

Fig 74 a-e. Plan samt
fasader och sektioner
mot öster och väster,
1:200. Uppm
G Wirén 1976.

*Plan and fronts and
sections looking east
and west, scale 1:200.*

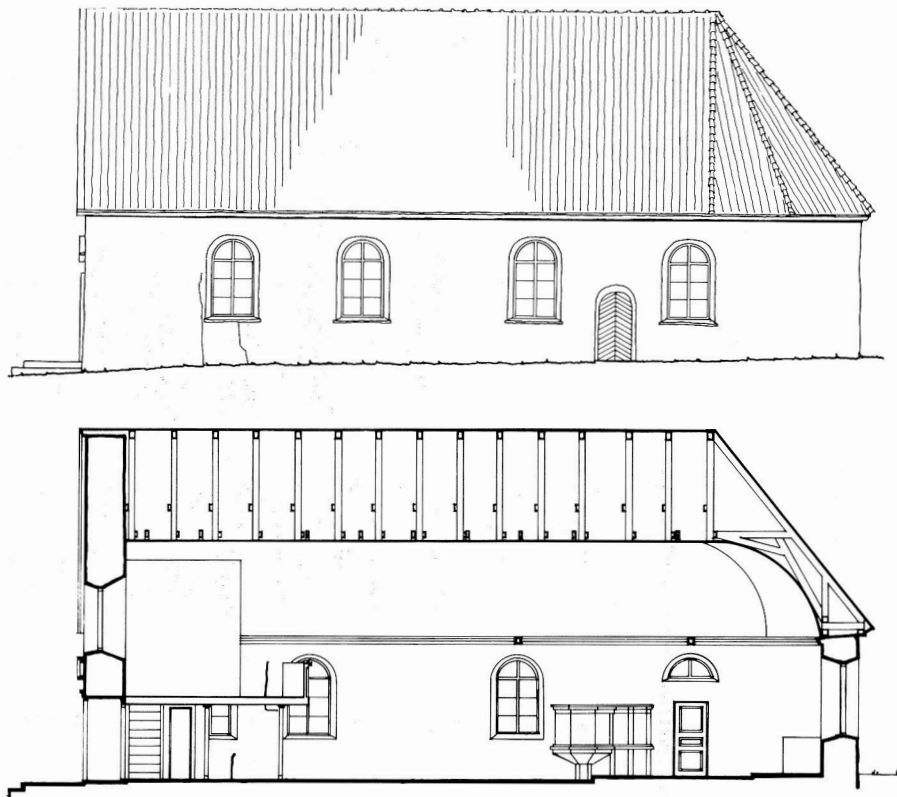

Fig 74f-i. Fasader och längdsektioner mot söder och norr, 1 : 200. Uppm G Wirén 1976.

Fronts and sections looking south and north, scale 1 : 200.

Fönster och ingångar

Kyrkorummet har 9 fönster, 4 i södra väggen och 3 i norra, 1 i östra korväggen samt ett mindre fönster ovanför sakristian, samtliga rundbågiga och med breda solbänkar av sten. Karmar och bågar är av trä, brunmålade utvändigt, vita invändigt. Korffönstret är dock försett med spröjsverk av trä och järn samt glas i rött, blått och gult. Fönstret täcks på insidan av en lös skärm med en utspard rosett, som endast släpper igenom det gula ljuset från fönstret (fig 88).

I väster ovanför ingången i höjd med orgelläktaren finns ett upptill tresidigt avslutat fönster i en stickbågig nisch. Spår av äldre, igenmurade fönster syns i innerväggarnas puts på södra och norra sidan. Sakristian har ett fönster i östra väggen och ett i västra.

Ingångarna utgörs av en huvudingång i väster, en koringång i söder samt en ingång genom sakristian. Till huvudingången i väster (fig 74) leder två breda trappsteg av granit. Ingången har en enkel omfattning med en fronton. Dörrarna utgörs av dubbla pardörrar. De yttre är klädda med snedställd panel upptill och ligande nedtill samt brunmålade. De inre är spegelförsedda och målade i pärlgrått och vitt. Koringången är

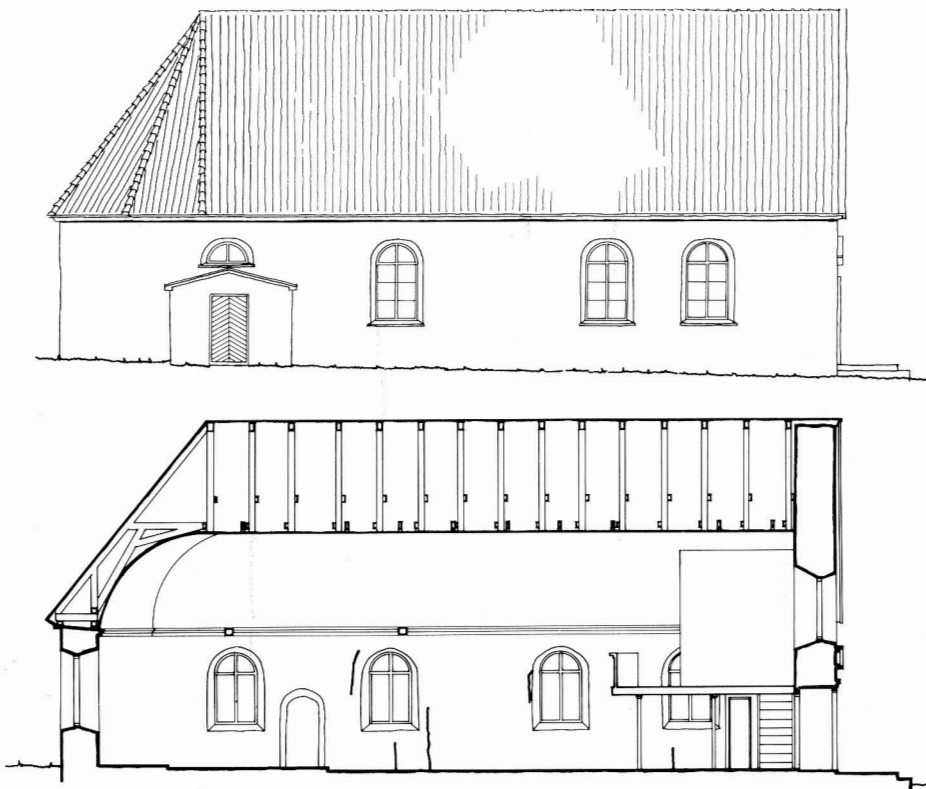
stickbågig. Dörren är brunmålade på utsidan och mörkblå på insidan. I den inre dörrsmynan, som vidgar sig kraftigt inåt, finns spår av en äldre dörr: ett övre dörrhängsle på västsidan och ett hål för låsbom på östsidan. Som trappsten utanför kordörren är placerad en stenhäll med två fördjupningar, flyttad från gården nr 1:2 Stråvalla.

I södra långhusväggen syns igensättningar efter två äldre portaler (se nedan).

Interiör

Kyrkorummets interiör (fig 75, 76) präglas av takets rika målningsdekor samt i övrigt av den enhetliga inredningen, vilken med undantag för bänkarna stammar från 1872.

Murarna är putsade och avfärgade i vitt. På södra och norra långhusväggarna finns en delvis välbevarad målningsssvit från 1500-talets början. Väggarna avgränsas uppåt av en kraftigt profilerad taklist, målade i gråblått. Taket utgörs av ett relativt flackt tunnvalv med målningar från 1700-talets slut. Två kraftiga tvärbjälkar stöttar taket i dess östra parti. Märken efter ytterligare en tvärbjälke kan urskiljas ovanför taklisten strax öster

om läktaren. Koret markeras genom en liten nivåskillnad, ett trappsteg hög. Golvet i koret samt i långhusets mittgång består av sågad och slipad Ölandskalksten. Under bänkkvarteren är golvet lagt av lackerade furuplankor.

Under läktaren är två mindre förvaringsutrymmen avskärmade med laserad brädpanel.

Kyrkorummets nuvarande färgsättning, huvudsakligen i vitt och grått, stammar från den senaste restaureringen 1964.

Byggnadshistoria

Den medeltida kyrkan

Stråvalla kyrka har i stort sett bevarat sin medeltida utsträckning. Det nuvarande långhuset var dock försett med en rak östmur (fig 74). Vid restaureringen 1964 framträdde dennas grundmur tydligt under det nuvarande korgolvet (fig 77). Dessvärre utfördes inga uppmätningar och endast ofullständig fotografering innan hela golvet göts med betong.² I samband med dessa ar-

beten påträffades i golvfyllningen en tjurhuvudbrakteat från 1300-talets slut (diameter 14 mm; nu på Hallands museum 15887).

1741 utgjordes fönstren fortfarande endast av tre öppningar, »mycket små och irregulière» (mem. jfr nedan). Av dessa var två belägna i den södra muren. Det ena, längst i väster, hade enligt räkenskaperna upptagits 1666. Den medeltida kyrkan tycks alltså ha haft

Fig 75. Interiör mot öster.

Interior looking east.

endast två fönster, ett i södra långhusmuren och ett i koret.

Den höga och smala huvudingången var placerad på södra väggen (fig 74). Innertakets ursprungliga from är okänd men av den medeltida takstolen att döma har kyrkorummet täckts antingen av ett plant trätak eller av ett tunnvalv av trä. Takstolen har ej stått öppen (se ovan). Golvet bestod ännu 1741 av jordgolv i bänkkvarteren och stenhällar i gången. Två träskulpturer, en madonnabild (fig 92) och en S Olof (fig 93) från 1200-talet, nu i Varbergs museum, visar att kyrkan på vanligt sätt varit försedd med två sidoaltaren i långhuset.

Beträffande kyrkobyggnadens ålder förmodas i prästmemoarialet att kyrkan skulle byggts som en ersättning för det med tiden förfallna kapellet vid Löftabro, vars klocka skulle förts över till den nya kyrkan (se nedan). Denna klocka bar dock året 1404. Säker-

ligen är kyrkan betydligt äldre. För en tidigare datering talar de bevarade medeltida inventarierna, de nyss nämnda träskulpturerna samt ett krucifix (fig 91) och en dopfunt (fig 104), vilka alla kan dateras till tiden 1250–1300. Ifråga om arkitekturen kan sägas, att salkyrkotypen, som är relativt vanlig i Halland (tex Idala, Gällinge), förekommer under största delen av medeltiden och ingalunda är ovanlig under 1200-talet. Också takstolen (fig 74) kan hänföras till samma tid. Den är av allmän gotisk typ, normal för mindre kyrkorum (Lundberg s 200).

Senare förändringar och tillbyggnader

De bevarade räkenskaperna för Stråvalla kyrka omfattar tiden från år 1663. Detta år täcktes taket om med spån. Underhållsarbete på takläggningen upprepas sedan i stort sett vart tjugonde år (1686, 1704, 1727, 1746,

Fig 76. Interiör mot väster.

Interior looking west.

1759), tills taket år 1769 täcktes med tegel (räk). År 1666 nämns »ett Nytt Winduue Näderst i Kyrkian på den Sönder Sijden». Utanför ingången byggdes 1671 ett vapenhus. Detta kröntes säkerligen av den flöjel med inskriften »L O V 1671», som nu är placerad på kortaket. Initialerna syftar på kyrkoherden Lars Olufsson Warberg (Värö not 30 samt fig 25, 27). På vapen-

huset satt förmodligen också den stentavla med samma inskrift, som nu är inmurad ovanför koringången (jfr ovan).

Nästa större ingrepp i kyrkan skedde 1689, då en ny »Himbling» uppfördes som ersättning för ett äldre in- nertak. Detta hade förmodligen varit plant, att döma av notiser om ett rättsfall, som utspelade sig 1681 (Viske

häradsrätts dombok). Då avrättades nämligen en man vid namn Jon Ring för att han stulit segel, som varit utbredda till tork på kyrkans vind (se även not 16). Huruvida den nya himlingen var ett plant trätak eller ett välvt är ovisst. Ordet kan i Västsverige beteckna båda taktyperna. Anteckningen av 1689 åsyftar dock icke det nuvarande innertaket, som uppfördes först 1787.

Utöver diverse reparationer, i synnerhet av kyrkdörrarna, samt uppförande av en ny klockstapel (se ovan) skedde inga större förändringar förrän år 1741, då i prästmemorialet gjordes följande anteckning: »utrymdes de 3 fenstren på Stråwalla Kyrkia, som tillförene varit mycket små och irreguläre, samt gjordes det främsta fenstret på norre sidan aldeles å nyo» (mem). I räkenskaperna noteras att detta skett »enligt landshövdingens resolution». Att ett så stort ingrepp inte var utan ekonomiska problem för den fattiga församlingen visar följande anteckning av prosten Carl Brag: »Herr Handelsmannen Gomer Lagerbohm behagade låta utskicka 6 skof godt tyskt glas, som icke äro för mycket gångne sönder; såsom ock detta glas behöfves till min fattiga annexe Kyrckia Stråwalla, så täckes Herr Handelsmannen gifwa det bästa pris som han kan . . .» (ver).

Samma år lades för första gången brädgolv i hela kyrkan »som tillförene icke varit hade, utan allenast hallar på gången och i stolarna intet» (mem).

I samband med att ny predikstol och ny altaruppsats

hade anskaffats, målades 1752 hela kyrkan av Johan Nordman från Göteborg (Värö not 11). »Tillföre var i hela Kyrkian ingen målning, så att nu allt innandöme, heta hwad det heta will, med wapnhus och Kyrkians hembling målat blef. Samma arbete kostade 234 daler Smt och blef af Församlingen med gåfwopenningar betalt» (mem 1752).

I början av 1760-talet noterades i kyrkan vissa allvarliga brister och syneförrättning företogs 16 juni 1763. Därvid fann man »Murar, Tak av Ekespån, Fenster, Stolerum, Läcktare, Altare Tafla, Prediko-Stol och Klockare Stol med mera i godt och uprätt Stånd; men Kyrkans Östra Gafwel i bägge hörnen remnad tvärt igenom och mot en aln i buckt utfallen öfwer perpendiculären, hwilken, om han af sig sielf skulle nedfalla torde på innandömet, besynnerligen på ther intil stående Altaretafla, Predikostol, Preste- och Kläckare-Stolar göra stor skada, samt blifwa uti Gudstienstens förrättande til stort hinder». Man föreslog, att muren, som alltså buktade ut närmare en halv meter utanför sitt ursprungliga läge, skulle tas ned och muras upp på nytt, men att den då skulle »utföras i rundel, hwarmedelst ock Kyrkan kan få en liten Sacrestie til sina Mobiliers förwar, hwilka hittils måst hängas i en fuktig Kista, theraf de tagit skada».

Denna stora reparation genomfördes 1768–70 (mem, räk). Det nya koret murades av tegel. En koringång upptogs i norra väggen. I samband med ombyggnaden tog man tillfället i akt att ersätta spåntaken med tegel-

Fig 77. Grunden till medeltidskyrkans östra korvägg, frilagd i samband med restaureringen 1964. Foto Allan Johansson, Frillesås.

The foundations of the eastern wall of the nave of the medieval church, revealed in conjunction with the restoration in 1964.

Fig 78. Interiör mot öster före 1964 års restaurering. Foto S Gunnäs, 1918. ATA.

Interior looking east before the restoration in 1964.

tak. Den föreslagna sakristianordningen kom dock aldrig till utförande. Prästen skrudades i den med predikstolen sammanbyggda präststolen (jfr Värö).

I långhuset upptogs 1774 i »himlingens rund en öppning som en stor tunnbotn att så väl sjuklig ånga må utdragen blifwa som ock ljudet af sången mera wara befordrat» (st prot).

En ny välvd himling, också den försedd med ett hål i mitten, förfärdigades 1787 och målades två år senare i »ljus perlefärga av målarna Peter Sandell och Olof Hagström» (räk; not 7). Den nuvarande målade utsmyckningen i taket måste alltså ha tillkommit efter 1789. Därom finns dock inga uppgifter i kyrkans annaler (se nedan). Vid samma tillfälle renoverades även inredningen: läktare, predikstol och altare (se nedan).

1789 gjordes i samband med rappning av kyrkan en ny dörröppning på södra sidan i koret. Denna fick ersätta den gamla koringången på norra sidan, vilken murades igen. Också en ny fönsteröppning togs upp öster om den nya dörren i korets södra mur. Fönstret i västra väggen upptogs 1820 (st prot).

År 1851, i samband med att ny orgel anskaffades och läktaren byggdes om (se nedan), togs en ny fönsteröppning upp på norra väggen längst åt väster (st prot). Där hade tidigare funnits en dörröppning som igensatts vid okänd tidpunkt.

Först 1870 blev det nödvändigt med en större över-

syn av kyrkan. En kyrkostämma 18 juli 1870 fattade ett detaljerat restaureringsbeslut, där de största förändringarna bestod i att vapenhuset skulle rivas, torn och sakristia uppföras samt inredningen, med undantag för orgel och läktare, helt förnyas. Restaureringen skedde under ledning av arkitekten Otto August Mankell.³

1872 stod kyrkan i stort sett färdig i sitt nya skick (fig 78). De förändringar som vidtagits var följande: 1. Vapenhuset revs och södra långhusingången murades igen. Ett fönster av samma storlek som de övriga öppnades i stället på denna plats. – 2. Huvudingången flyttades till kyrkans västra sida, där en ny bred dörröppning bröts upp. – 3. Koringången på södra sidan murades igen. – 4. Den gamla år 1789 igenmurade kordörren på norra sidan togs upp på nytt och vidgades för att användas som ingång till en ny sakristia. Ovanför denna dörr upptogs ett halvfönster med samma övre profil som övriga fönster. Sakristian uppfördes av tegel med pulpettak, täckt av zinkplåt. Takformen valdes med hänsyn till fönstret. – 5. Det östra fönstret vidgades och försågs med färgade glas i spröjsar av järn. Samtliga övriga fönster vidgades nedåt med ungefär 1 fot. – 6. Enligt beslut 1870 skulle alla tvärbjälkarna tas bort »såsom varande alldeles onödige och mycket vanprydige». I kyrkans östra del hade dock grunden alltid visat sig dålig, och det hade uppstått

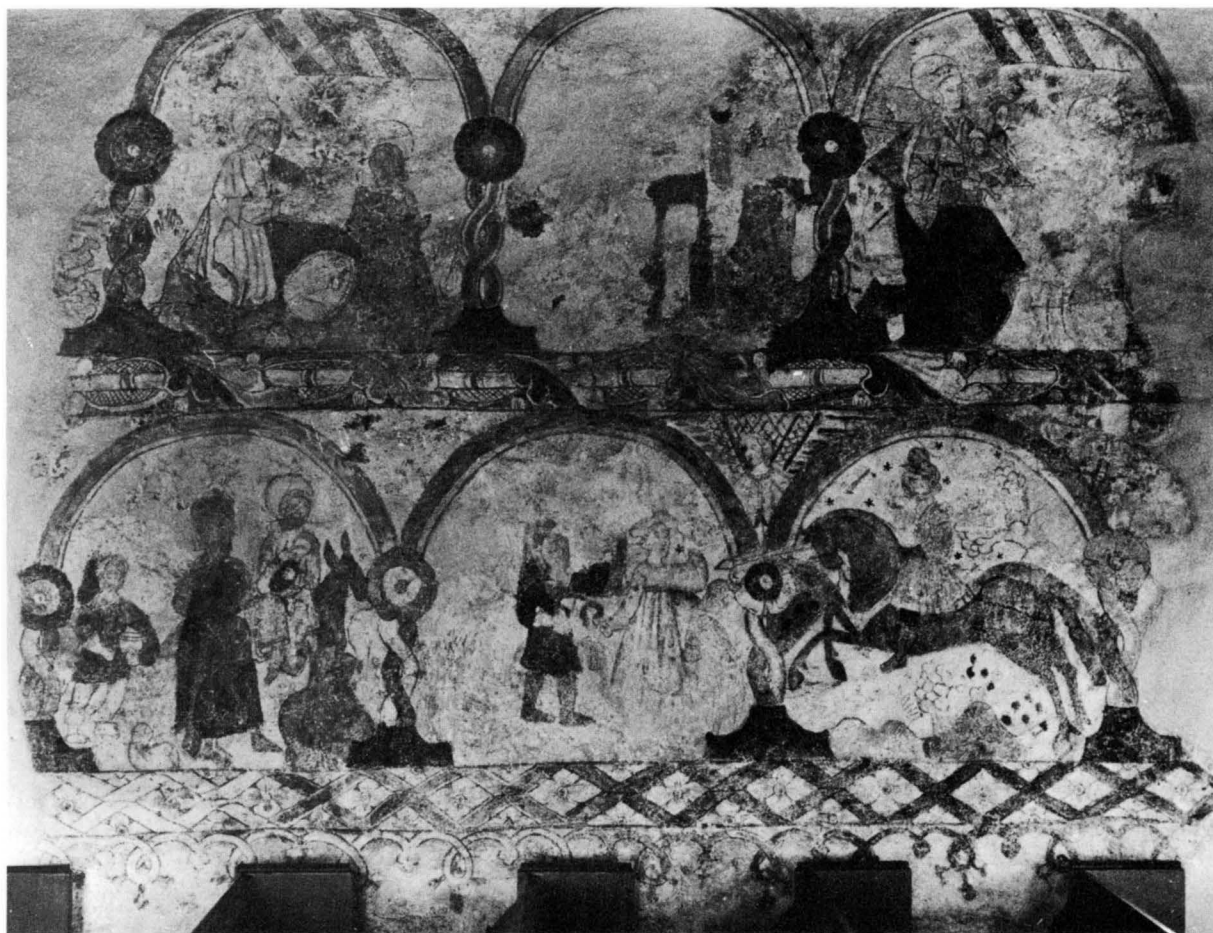

Fig 79. Jesu barndomshistoria. Medeltida kalkmålningar på norra långhusväggen ca 1520. Överst Jesu födelse, Frambärandet i templet och första scenen av Konungarnas tillbedjan. Nederst Flykten till Egypten och Skördeundret. Foto P Rittsel 1976.

The Childhood of Jesus. Medieval murals on the north wall of the nave, c 1520. Top: the Birth of Christ, Christ Presented in the Temple and the first scene of the Adoration of the Magi. Bottom: The Flight into Egypt and the Miracle of the Harvest.

sprickor i skarven mellan det hundra år tidigare tillbyggda koret och den övriga kyrkan. Därför blev det nödvändigt att bibehålla de båda östliga tvärbjälkarna, medan den västliga togs bort. – 7. Takmålningarna täcktes med ljus oljefärg. – 8. Nytt golv lades i hela kyrkan och inredningen förnyades (se nedan).

Församlingens beslut om att ett torn av sten eller trä skulle uppföras i väster blev dock aldrig genomfört. Kostnadsförslag togs in, men eftersom ett stentorn skulle belöpa sig till 10 000 riksdaler och ett torn till hälften byggt av sten, till hälften av trä till 7 000 riksdaler, bedömdes kostnaden för hög för den lilla annexförsamlingen (st prot 11/9 1873).

1916 uppgjorde församlingen ett restaureringsförslag, som bl a omfattade uppförande av ett torn, vilket förkastades av Överintendentsämbetet. Ett nytt förslag presenterades församlingen, som dock avvisade det, varför åtgärderna begränsades till nödvändiga reparationer. Bl a skedde en omläggning av tegeltaket.

1964 utfördes en restaurering under ledning av arkitekten Kaj Christensen, Varberg. De medeltida väggmålningarna samt takmålningarna från 1700-talet framtoogs av konservator C O Svensson, Göteborg. Bänkarna förnyades och mellanväggar uppsattes under läktaren till förvaringsutrymmen, garderob m m.

Fig 80. Jesus vid 12 års ålder i templet? Detalj av de senmedeltida kalkmålningarna på norra långhusväggen. Foto P Rittsel 1976.

Christ, aged twelve years, in the temple (?). Detail from the late medieval murals on the north wall of the nave.

Målningar

Medeltida kalkmålningar

På långhusets väggar återstår en delvis fragmentarisk kalkmålningssvit från senmedeltiden.⁴ Dessa målningar nämns ingenstans i kyrkans bevarade annaler. Det är därför antagligt att de var överkalkade redan 1671, när den i räkenskaperna tidigast omnämnda inre kalkslagningen skedde. Målningarna framtoogs och konserverades 1964 av konservator C O Svensson. De är till dels relativt väl bevarade, även om stora partier förstörts av fönsterupptagningarna.

Målningarna (fig 79–82) löper i en dubbel fris på lång-

husets norra och södra väggar. Frisen är uppdelad i två register av en virad bladstav. Nedtill avslutas den av en dubbel sicksackbård med infällda fyrbladiga blommor. Nederst löper en bandbård. Bildsviten är indelad i arkader målade i omväxlande rött och grönt. Kolonnerna är uppbyggda av två vridna »stjälkar», en röd och en grön, medan kapitälet utgörs av en stor rosformad blomma. I svicklarna återges änglar med utbredda vingar (fig 81 a). Norra sidan upptas i stort av Jesu barndomshistoria fram till dopet, södra sidan av passionshistorien.

Fig 81 a. Kristi passionshistoria. Överst Fottvagningen och Nattvardens instiftande. Nederst Korsbärandet och Korsfästelsen. Parti av södra långhusväggen. Kalkmålningar från omkring 1520. Foto P Rittsel.

The Passion of Christ. Top: The Washing of the Feet and the Institution of the Eucharist. Bottom: Christ Bearing the Cross and the Crucifixion. Murals dating from around 1520.

Fig 81 b. Korsbärandet. Detalj av fig 81 a. Foto P Rittsel 1976.

Christ Bearing the Cross, detail from figure 81 a.

Förteckning över motiven:

Norra väggen, övre registret från väster (fig 79):
 1. I det fragmentariska fältet närmast öster om mittfönstret ses ett lamm, vilket kan tyda på att här framställts Bebudelsen för herdarna. – 2. Jesu födelse. Maria ligger på knä inför barnet på marken. Josef ansas i bakgrunden. Stjärnan lyser tydligt under stalltaket. – 3. Fragment. Det altarliknande föremålet i mitten tyder på att här kan ha framställts Omskärelsen eller Frambärandet i templet. – 4. Konungarnas tillbedjan. Maria med barnet samt Betlehemsstjärnan syns tydligt. Framför dem knäböjer den förste av konungarna. Östra delen av bilden har skadats genom upptagning av fönstret. – 5–6. Ytterligare två fält bör ursprungligen ha rymts i detta register. I fält 5 har sannolikt de två återstående konungarna framställts. På andra sidan fön-

stret syns fragment av en häst. Möjligen kan här konungarnas hemfärd ha återgetts.

Norra väggen, nedre registret från väster (fig 79):
 7. Fragment av häst. Oidentifierat motiv. – 8. Flykten till Egypten. Bakom åsnan med Maria och barnet samt Josef syns en såningsman, iklädd byxor, med sånings-skäppan under vänster arm och en säck med utsäde på marken. Han hör till den apokryfiska legend, vars fortsättning vi finner i de två följande fälten. – 9–10. Skördeundret. Såningsmannen och hans hustru skördar den säd, som de för få timmar sedan sått. En av Herodes soldater på en ståtlig häst frågar dem efter rymlingarna. De kan helt sanningsenligt uppge att familjen passerat, när de sådde sin säd, varför soldaterna ger upp sitt förföljande. – 11. Bakom predikstolen finns fragment av en svårtydbar scen (fig 80). Kristus

Fig 82 a. Kristus inför Kaifas. Detalj av södra väggens passionshistoria. Foto P Rittsel 1976.

Christ before Caiaphas. Detail from the Passion on the south wall.

lyfter sina händer i talar- eller välsignelsegest mot en biskop. Scenen kan tänkas föreställa Jesus vid 12 års ålder i templet, eftersom även judiska präster och skriftlärde under medeltiden framställdes i kristen prästdräkt. – 12. Jesu dop. Fragment. Man ser tv endast en ängel som håller upp Kristi klädnad, men denna detalj är tillräcklig för säker identifikation av motivet.

• Södra väggen, övre registret från öster (fig 81 a): 1. Fotatvagningen. Kristus, som bär ett stolalikt band över axlarna, omges av fem av lärjungarna och är i färd med att två Petri fötter. Denne lyfter högra handen i en talande gest. – 2. Nattvarden. Kristus sitter vid bortsidan av bordet, omgiven av lärjungarna och med Johannes lutad mot sitt bröst. Han böjer sig fram och räcker brödet till Judas, som – utan gloria – är placerad vid bordets motsatta sida. – 3. Fragment. En

Fig 82 b. Kristi uppståndelse. Nu fragmentarisk kalkmålning på södra långhusväggen. Foto P Rittsel 1976.

The Resurrection of Christ. A now fragmentary mural on the south wall of the nave.

lykta syns tydligt, vilket tyder på att Tillfångatagandet med Judaskysen här haft sin plats. – 4. Kristus framför Kaifas (fig 82 a). Kristus förs fram av två soldater mot sin domare, vilken bär mitra. Den ene av soldaterna lyfter sin hand mot den fångne.

Södra väggen, nedre registret från öster (fig 81 a): 5. På höger sida om den nu igensatta portalen syns en man med ett armborst invid ett träd. Han riktar sitt vapen snett uppåt mot ett nu utplånat mål, vilket kan ha befunnit sig ovanför dörren. – 6. Korsbärandet (fig 81 b). Med hjälp av Simon från Cyrene bär Kristus sitt kors. Han vänder sig om mot Maria och en annan glorieförsedd, sörjande kvinna, medan en bödel med karikerade ansletsdrag drar honom framåt med ett rep, fäst om hans midja. – 7. Korsfästelsen, utformad som en Kalvariegrupp, dvs med de sörjande Maria och Johannes på var sida om den korsfäste Kristus. 8. Upp-

ståndelsen (fig 82 b). Kristus står i graven med lyft högerhand, i vilken han hållit en uppståndelsefana. Fragmentariskt bibehållen.

De bevarade färgerna är röd- och gulockra, svart (i vissa fall eventuellt dekomponerat rött) samt grönt.

Målningarna på de båda väggarna skiljer sig något från varandra ifråga om fältens komposition och figurernas storlek. På norra väggen är figurerna i allmänhet omkring 90 cm höga, på den södra omkring 120 cm. Två konstnärshänder bör alltså ha varit verkamma, även om uppläggningsen av målningarna skett av en person.

Den medeltida målningssviten i Stråvalla är den enda som i sin helhet bevarats i Halland. Senmedeltida muralmålningar är dock också kända i Landa kyrka, där man år 1915 framtog några fragmentariska scener, som emellertid åter kalkades över. Av bevarade bilder i ATA framgår att likheterna med Stråvallamålningarna var mycket stora: samma arkadindelning med den karakteristiska färgväxlingen rött–grönt, samma blomkapitäl, likartad figurteckning. En och samma verkstad bör alltså ha arbetat i båda kyrkorna.

Målningarna uppvisar många drag, som tyder på att de tillkommit under senmedeltiden. Inte minst gäller detta ifråga om dräkter, exempelvis den ridande soldatens rustning på norra väggen. Målningssviten kan dateras till 1500-talets första fjärdedel, förmodligen så sent som omkring 1520.

I andra fönstret från öster på södra väggen finns rester av dekorativ målning av senare datum: en dubbel vinkelbård i rött.

Takmålningar

Taket befriades vid restaureringen 1964 från den ljusa oljefärg, som täckt det sedan 1872. Därvid blottades en välbevarad målningssviten (fig 67, 83–87) i ljusa pastellfärger, omfattande hela taket. Huvudmotivet utgörs av Yttersta Domen. I kortaket över altaret återges Treenigheten (fig 83): Gud Fader med långt, vitt skägg och härskarsymbolerna glob och spira, Kristus (fig 85) i yngre gestalt och hållande ett kors samt emellan dem den Helige Andes duva. Nederst tillbedjande änglar. Längre åt väster över långhuset tronar Kristus som domare på regnbågen med fötterna stödda på moln, burna av putti (fig 84). Han lyfter högra handen och sänker den vänstra till tecken på evig salighet respektive fördömelse för människosjälarna. På var sida om honom återfinns bisittarna i domen: de tolv apostlarna, sittande bland molnen på eleganta rokokostolar. De saligas själar syns i ett moln, som lyfts av två änglar. Därintill bär en ängel fram Livets bok, som

stöds av en putto. På Kristi högra sida ses en sittande man med fjättrade händer samt Moses med lagens tavlor (fig 86). Längre åt väster står en ängel med sköld och flammande svärd. Helvetets kval skildras dramatiskt i det västra partiet, där ormar och djävlar angriper förvridna kroppar och där människor sliter sitt hår eller sitter hopsjunkna i total förtvivlan. I nordvästra hörnet sitter en kvinna, som uppenbarligen hör till helvetets härskarklass (fig 67). Hon bär kläder, till skillnad från de nakna själarna runt omkring henne, hon bär en spira i sin högra hand och en orm i den vänstra. Hennes huvud omges av en glaskupa. Kvinnan är Mundus, Världen eller världsligheten, som har fått många av de omgivande fördömda på fall under deras jordeliv. Glaskupan är ett världsklot, hennes vanliga attribut, som ibland placeras i hennes hand, ibland på hennes huvud.⁵ I Örgryte gamla kyrka, målad 1741 av Johan Ross, där exakt samma bildprogram återfinns i taket, möter vi också denna kvinna med samma utstyrel. Där röjer ormen sin identitet tydligare än i Stråvalla: han bär ett äpple i munnen och kan alltså identifieras med Frestaren, den gamle Ormen. Också taket i Skepplanda, Västergötland, målat 1770 av Johan Burman, uppvisar samma bildprogram, som förmodligen går tillbaka på en gemensam förlaga, antagligen ett kopparstick.

Frågan om målningarnas datering och attribuering visar sig vara ytterst problematisk. Stilistiskt hör målningarna hemma under 1700-talets andra hälft. Under denna period målades hela kyrkan första gången 1752 av Johan Nordman (mem; Värö not 11). Denna notis kan dock ej avse figurmålningen, eftersom stora ingrepp senare gjordes i kyrkorummet. Efter utvidgningen av kyrkan 1770 målades en del av inredningen samt »det nya tilökta Choret» av Johan Adolf Spaak⁶ från Varberg (räk). Dennes blygsamma arvode – 50 riksdaler – ger dock ett mått på arbetets begränsade omfattning. Avgörande i sammanhanget är dessutom att kyrkan försågs med en ny himling år 1787. Räkenskaperna omtalar följande: »22 juni 1787 Anders Erlandsson och Swen Persson i Sefshult och Hjeltajunga för 4 tolfter timmer och 10 tolfter bräder, 14 Julii Bengt Andersson, Börge Jönsson och Samuel Jönsson för det de förfärdigat en ny, hwälfd himling i Kyrckjan fritt i Arbetslön 25:—, tillsläppt 1 000 st dubbel och 2 000 enkel Lächtspik 4:—, 3 st Järnboltar och stora järnvräklingar att befästa Sparrwärket och murlejderna 2: 24 . . . Wid dessa Reparationer äro medgångne icke allena de efter denna Räkning inköpte Materialier, utan äfwen de efter 1786 Års Räkning i behåld warande 30 Tolfter Bräder» (räk). Två år senare målades det

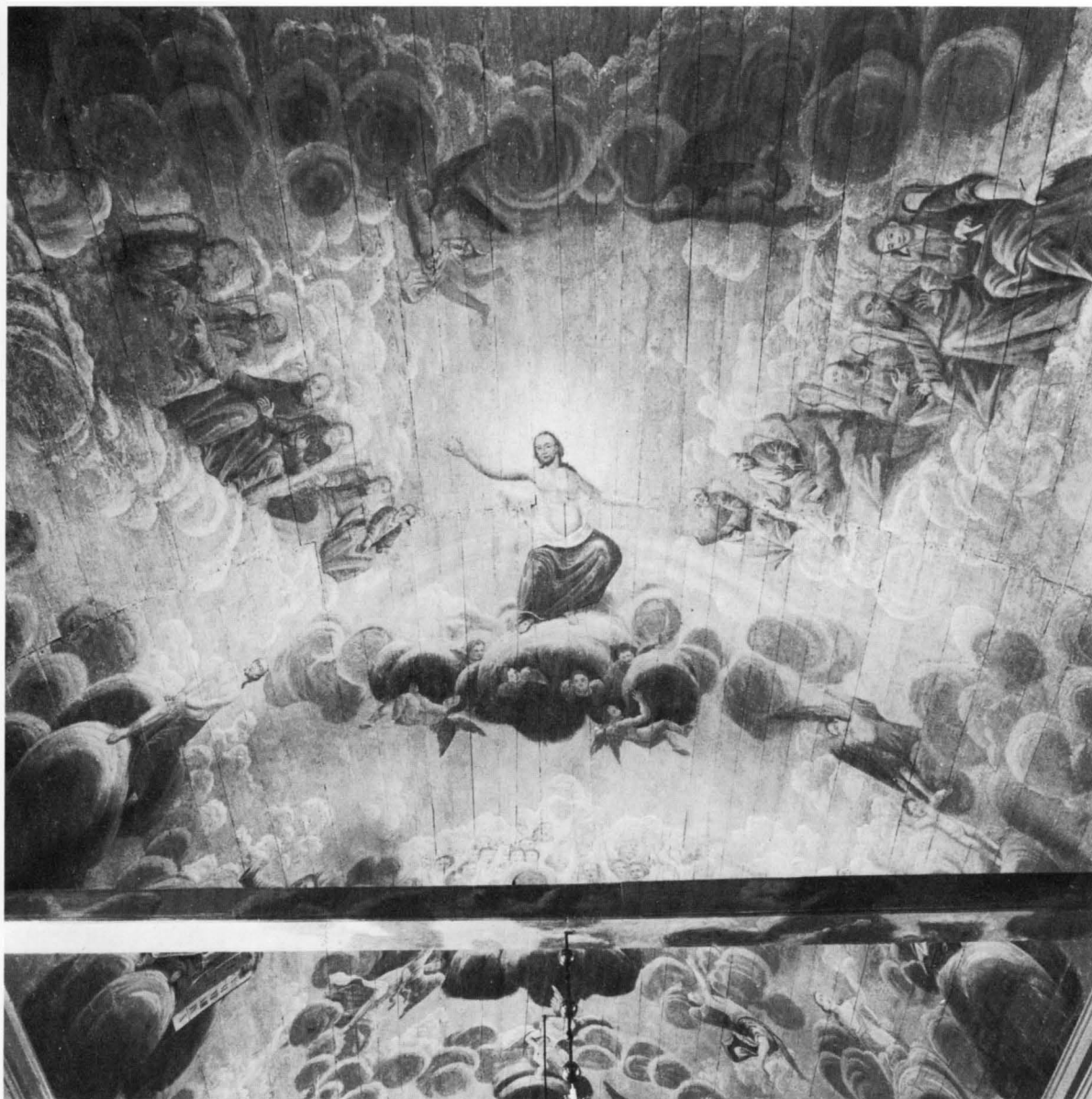

Fig 83. Den målade himlingen över kyrkorummet, sedd mot öster. Målningarna sannolikt utförda på 1790-talet, möjligen av Johan Blomberg, mästare i Halmstad. Över koret ses Treenigheten. Jfr även fig 67. Den runda öppningen i takets mitt var avsedd för ventilation.

The ceiling paintings looking east. The paintings were probably executed during the 1790's, possibly by Johan Blomberg, a master from Halmstad. Above the chancel is a representation of the Holy Trinity. See also figure 67. The circular opening in the middle of the ceiling was for ventilation.

Fig 84. Yttersta Domen. Detalj av takmålningen fig 83. Kristus såsom Domaren omges av apostlarna, placerade på tidstypiska rokokostolar.

The Last Judgement. Detail from the ceiling paintings in figure 83. Christ as Judge of the World is surrounded by his Apostles, sitting on typical Rococo chairs.

nya taket, enligt av bl a biskopen Johan Wingård (not 9) godkänt beslut, i »hvit eller ljus perlefärg utan bilder, som uplyser Kyrkan» (res 27.7 1789). Kontrakt slöts härom med målarmästaren Peter Sandell, Göteborg.⁷ Arbetet bekräftas i räkenskaperna: »Likmätigt Högwederbörligt tillstånd . . . är Hemlingen målad med ljus perlefärga, alla stolarna såwäl å mans- som Qwingsidan, öfwerstrukna med oljofärg, förnyat alla skadade ställen å målningen på Läcktaren, Prädiko- och Prästestolen, jemwäl förnyat försilfringen på Altaret och Prä-

dikostolen, der den warit skadat, hwarföre målaren Peter Sandell bekommit för Färgor och Arbetslön . . . 108: 16.» Trots att ingenting nämns härom i räkenskaper eller gåvobok måste målningarna alltså vara utförda efter 1789, förmodligen på 1790-talet. Detta är dess mer förvånande som den rådande smaken vid denna tid gick i riktning mot ett »klassiskt» skönhetsideal. Den ovannämnde biskopen av Göteborg, Johan Wingård, uttryckte tanken med all önskvärd klarhet vid en visitation i Rävinge kyrka 1796, då han rådde försam-

Fig 85. Kristus. Detalj av Tre-
enigheten i fig 83. Foto P Rittsel
1976.

*Christ. Detail from the Holy
Trinity in figure 83.*

lingen att måla sitt tak »med någon ensam och lius, helst perleferg såsom vida prydligare än de i landskyrkorna vanligen förekommande och mindre lyckeligen träffade sinnebilder» (not 8). Vid en visitation 1807 i Stråvalla antecknar biskop Wingård till protokollet, att kyrkan är »märkeligen förbättrat att densamma blifwit invändes målad». Härmed åsyftar han säkerligen endast en år 1805 utförd kalkslagning av kyrkans innerväggar, till vilken åtgick bl a 3 tunnor kalk (räk). Någon övermålning av taket kan då inte ha skett,

eftersom målningarnas motiv beskrivs i inv 1830. Först 1872 doldes målningarna, som ovan nämnts, med vit oljefärg.

I samband med den planerade restaureringen 1916 diskuterades på kyrkostämman takmålningarnas värde inför en eventuell framtagning. Stämmans uppfattning kommer till tydligt uttryck i protokollet: »... finnes takets målningar vara af sådant konst- eller kulturhistoriskt värde, att de böra tillvaratagas, så skänker församlingen gerna hela taket till ett museum där dess

Fig 86. Moses med lagtavlorna.
 Detalj av takmålningen fig 83.
 Foto P Rittsel.

*Moses with the Decalogue. De-
 tail from the ceiling paintings in
 figure 83.*

rätta plats då är.» Man kan inte inse varför kyrkan »skulle belamras med sådana målningar, som utan egentligt värde endast i vår tid uppväcker hån och spe mot den religion som skall upplysa och vägleda oss. Kyrkan är enligt vår uppfattning intet museum . . . Då nu intet af den gamla målningen får renoveras, blir följden den, att vi få ett gammalt lappadt tak med gräsliga målningar och hvad prydnad det kan vara för vår kyrka kunna vi icke förstå. Då är det bättre som det är.» Såsom nämnts framtogs målningarna först 1964.

Vid stilistisk jämförelse med andra målningar från samma tid i Västsverige framgår, att ingen av de mästare som var knutna till Göteborgs målarämbete kan tänkas ha utfört arbetet. Det fanns dock ett fåtal målare, som arbetade självständigt. En av dessa var den ovan nämnde Johan Adolf Spaak, som var verksam i Varberg. Han målade 1767 taket i Styrö, Västergötland, en himling av ungefär samma form som den i Stråvalla. Denna nu försvunna målning hade enligt beskrivning ett mycket likartat program. Dekorativa mål-

Fig 87. En av de saliga själarna i Yttersta Domen. Detalj av takmålningen fig 83. Foto P Rittsel.

One of the blessed souls in the Last Judgement. Detail from the ceiling paintings in figure 83.

ningar av Spaaks hand är bevarade i Abild, Halland. De är utförda 1767 och har ren rokokokaraktär. Om Spaak levde så länge som in på 1790-talet har dock ej gått att fastställa.

Figurmålningar av relativt likartad karaktär som de i Stråvalla finns dock bevarade i två andra Hallandskyrkor, Kvibille (1771) och Rävinge (1774). Figurteckning, ansiktsformer och molnformationer är nära besläktade med motsvarande element i Stråvalla, men i den senare kyrkan saknas de rena rokokoorndament, som återfinns i de förra. Upphovsman till målningarna

var Johan Blomberg, mästare i Halmstad.⁸ Denne övertog 1769 verkstad och änka efter Bernhard Christian Dahm. Som Blomberg dog först 1802 vid 80 års ålder är det tänkbart att han på 1790-talet utförde målningsdekorationen i Stråvalla. De förvånande sena rokokomässiga dragen i figurteckning och färgållning kan då förklaras som en retarderad stil hos en åldrig målare. Frånvaron av rokokoorndament kan däremot tolkas som ett försök till förnyelse. De måttliga stilskillnaderna mellan Kvibille och Rävinge å ena sidan och Stråvalla å den andra blir naturliga med tanke på tidsintervallet.

Fig 88. Altaret med dess utsmyckning från 1872. Altarstakarna av mässing från 1602.

The altar and its adornment, 1872. The brass altar candlesticks date from 1602.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altaret (fig 88) är placerat mot korets östra vägg nedanför korfönstret. Det är utfört av trä i klassicerande stil, målat i vitt och guld samt prytt med stiliserade rosor i hörnen. Det utfördes 1872 av Johannes Johansson i Stocken (st prot).

Den samtida altarprydnaden utgörs av ett högt förgyllt kors av trä (höjd 180 cm), på vilket fästs en förgylld törnekrona samt ett i trä skulpterat ländkläde. Klädet är vitmålat och prytt med skulpterade, förgyllda stjärnor i relief. Korset står på en vit sockel med bokstäverna IHS samt därunder tre förgyllda spikar. Sockeln avslutas åt sidorna med voluter, prydda med stilerade, förgyllda rosor. Om förhållandena före 1780 ger räkenskaperna, bortsett från diverse uppgifter om altartextilier, endast upplysningen att man 1768 anskaffat »2ne små låsar til 2 skåp, som äre innebygde under

Altaret och vid Prästestolen». Frånvaron av egentlig sakristia gjorde givetvis sådana skåp nödvändiga.

1780 muras emellertid ett nytt altare av sten »med sitt behöriga Bord och sidor af Furubräder» (räk). Altaret var rödmålat (räk 1782).

1820–21 förfärdigades åter ett nytt altare. Räkenskaperna 1820 talar om arvode till murarmästare samt utgifter för snickararbete. I inventariet 1830 återges inskriften nederst på det nya altarets framsida: »Episcopo C. Fr. af Wingård, Praefecto Provinssiae Arnell, Pastore J. Fr. Ladau, haec Altaria erecta sunt anno 1821».⁹ En anteckning 1842 om »lås till altareskåpet» (räk) kan möjligen tyda på att ett förvaringsskåp fanns också i detta altare.

Den tidigare altarprydnaden anskaffades år 1750 och betalades med 130 daler (räk). Den var ett verk av Göteborgsbildhuggaren Johan Joachim Beckman (Väro

Fig 89. Aposteln Paulus. Träskulptur från en ej bevarad altaruppsats, utförd av Johan Joachim Beckman 1750. Nu i Varbergs museum.

St Paul the Apostle. Carved wooden figure from a now lost reredos, made by Johan Joachim Beckman, 1750. Now in the Varberg Museum.

not 25), som ett par år tidigare också tillverkat »en ny prädiko- och prästestohl» åt församlingen (se nedan). I inventarieförteckningen av år 1830 beskrivs altaruppsatsen på följande sätt: »Altartaflan föreställer i Bildhuggeri: Den H. Nattvardens Instiftelse, och inunder läses: 'Detta görer till min åminnelse'. På sidorna stå 2ne Bilder, af hvilka den ena håller en Kalk och en Staf och den andra ett Patén och en Bok. Öfverst föreställes: Jesu Himmelsfärd. Årtalet 1750 finnes ock å Taflan tecknadt.» Av detta arbete återstår nu endast de två sidobilderna, som utgörs av två apostlabilder (fig 89, 90), nu deponerade i Varbergs museum (inv nr 828, 829). De har båda en höjd av 63,5 cm. Den ene bär en bok med texten: »Thena kalk är thet nya testamente i minom blod» (1 Kor 11: 25). På grundval av citatet kan bilden tolkas som S Paulus, vars andra attri-

Fig 90. S Matteus. Träskulptur från den 1750 utförda altaruppsatsen. Jfr fig 89. Nu i Varbergs museum.

St Matthew. Carved wooden figure from the reredos made in 1750. Cf figure 89. Now in the Varberg museum.

but, av texten att döma, bör ha utgjorts av en kalk. Förmodligen har en förväxling skett i den ovannämnda beskrivningen. Den andra bildens armar är nu borta, med sockeln bär inskriften S MATTHÄUS. Träskulpturerna är utförda i en senbarock stil med fladdrande drapering, som väl överensstämmer med de predikstolsreliefer som utfördes av samme mästare (fig 95–99).

Beckmans altaruppsats ersatte en äldre altartavla, som 1750 flyttades från altaret och hängdes på kyrkans norra vägg (mem 1750). Den fanns kvar ännu 1870 men är nu förkommen. Inventeringen av år 1830 beskriver den på följande sätt: »På norra väggen hänger en afdankad Altartafla, som af sina quarlemnade strödda målningar tyckes hafva föreställt: Nattvarden, och her Kyrkoh. Warbergs samt dess begge Hustrurs

Namn tecknade inunder, på samma egna sätt, som samma Namn blifvit skrifne på en Tafla i Wärö Kyrka.» Detta »egna sätt» är närmare beskrivet av prosten Carl Brag (Värö not 5) i memorialet 1740 i svaret på frågan om inskrifter i kyrkan: »På Altaretaflan finnes intet mer, än dett att hon är stofferat eller målat i Salig Herr Lars Warbergs tid hwars namn derpå ock läses med hans wanliga Symbolo.» Brags uppgifter om inskriften är identiska med utformningen av kyrkoherdens namn på den ovan beskrivna Värötavlan (fig 25, 27; se även Värö not 30). Man kan därför antaga att de båda hustrurnas namn också var utformade på samma sätt som på Värötavlan (fig 26 a och b).

Altarringen är halvcirkelformad med rektangulära fyllningar och målad i gråblå marmorering. Överliggare och knäfall är klädda i gråblått ylle med linneinslag.

I memorialet omtalas 1746 att »Disken, som tillförne gick twärs öfwer hela Kyrkian blef och dragen i den nu stående fyrkanten». 1780 tillverkades »en ny disk omkring altaret med nya Pelare» (räk). Denna rymde blott 10 personer (st prot), men stod trots klagomål från församlingen kvar tills den ersattes av den nuvarande altarringen vid den stora restaureringen 1872.

Knäfallspall vid altaret med inskuret årtal »1748» samt därunder två nedsänkta fält med rester av målad blomornamentik. Pallen nu klädd med samma blågrå tyg som altarringen. Längd 50 cm, bredd 24 cm. Skänkt 1746 av Lars Andersson i Hansegård och målad två år senare (räk). En äldre »prästepall» anskaffades 1704, men var 1746 obrukbar (räk).

Medeltida träskulptur

På Varbergs museum förvaras tre medeltida träskulpturer, en Kristusbild från ett triumfkrucifix (inv nr 825), en madonnabild (inv nr 826) samt en bild av S Olof (inv nr 827). De två sistnämnda bilderna deponerades på museet 1918.

Kristusbilden (fig 91), som är skuren i lövträ och har varit krederad och målad, är delvis fragmentarisk. Armarna, som varit fästade med tappar, saknas liksom ansiktet. Kroppsställningen är rak, men huvudet har lutat något åt höger. Sirligt inrullade lockar faller ned på axlarna. Fötterna är lagda i kors med höger fot ovanpå den vänstra och fästade med en stor spik med kraftigt, upptill avfasat huvud. Ländklädet är knälångt och osymmetriskt draperat. Det hänger långt ned på höger sida men lämnar vänster knä och underben fria. Runt midjan bildas en vulst med en nedhängande flik mitt fram. Karnationen är vitgul med lätt antydda blodströmmar från såren. På ländklädet urskiljs rester av förgyllning. Höjd 67,5 cm. Korset är ej bevarat.

Fig 91. Fragmentarisk Kristusbild från triumfkrucifix. 1200-talets mitt eller andra hälft. Nu i Varbergs museum.

Fragmentary figure of Christ from a rood; middle or second half of the 13th century. Now in the Varberg Museum.

Kristusbilden, som är ett välgjort arbete med skickligt återgiven anatomi, är av ungotisk typ och kan dateras till 1200-talets mitt eller andra hälft. Färgresterna kan delvis hänföras till den »stoffering» som skedde 1704 (räk). Vid denna tidpunkt hängde krucifixet ännu i kyrkan. »2 krokor til Crucifixet» anskaffas nämligen 1705 (räk). I inv 1830 är det inte längre omnämnt.

Madonnabilden (fig 92) är skuren i ek samt krederad och målad. Madonnan tronar frontalt på en bänk med profilerade sidostycken och håller Jesusbarnet på vänster knä. Hennes ansikte är stramt utformat med stora välvda ögonglober. Håret faller i två stiliserade länkar över axlarna. Hon bär en krona av trä, skuren i ett stycke med huvudet. Av kronans ursprungligen sex spetsar är endast den bakersta bevarad. Maria är klädd i en finplisserad klädnad med bälte samt mantel, som bildar en uppstående kant över höger skuldra. Jesusbarnets huvud saknas. Han håller höger hand i en väl-

Fig 92. Madonnabild. Mitten eller andra hälften av 1200-talet. Nu i Varbergs museum.

Madonna. Middle or second half of the 13th century. Now in the Varberg Museum.

signande gest. Barnets benställning är tafatt utförd: höger knä är kraftigt uppskjutet ovanför det vänstra, men fötterna är trots detta parallellställda. Betydande rester av kredering och målning är bevarade. Madonnans karnation är ljus med röda kinder. Hennes dräkt har varit vit med gul halslinning och gult bälte, medan manteln varit blå. Barnets livklädnad har varit vit med rött bälte. Höjd 88 cm. Så sent som 1816 anges madonnabilden vara placerad vid kyrkans östra vägg, dvs i koret (brev Sven Wetterberg till S P Bexell 18/6 1816).

Bilden är ett provinsiellt arbete av ungotisk typ. Ansikte och hår är summariskt utförda. Den fint parallellplisserade dräkten är ungotiskt klassicerande medan ögonens välvda form är ett ålderdomligt stildrag. Liksom krucifixet har även madonnabilden parallell i Skånes ungotiska skulptur, och dess tillkomst bör ha skett under 1200-talets mitt eller andra hälft.

Fig 93. S Olof. 1200-talets andra hälft. Nu i Varbergs museum.

St Olaf. Second half of the 13th century. Now in the Varberg Museum.

S Olofsbilden (fig 93) är skuren i ek, krederad och målad. Helgonkonungen är placerad stramt frontalt på en profilerad tron, upptill täckt av ett skulpterat kläde. Tronens högra sida är skuren för sig och fäst med tappar. Gestaltens vertikala linje är klart markerad och överbenen starkt underdimensionerade, varför det inte är överraskande att inv 1830 uppfattar honom som »upprättstående». Hår och skägg är elegant friserade. Kronan är skuren i ett med huvudet, som i sin tur är skulpterat för sig och fäst vid kroppen med en tapp. Kronan har haft 5 spetsar, vars tappar ännu sitter kvar i tapphålen. Helgonet är klätt i livklädnad med bälte samt hermelsbrämrad mantel. Vänster hand griper med övlig gest i mantelbandet. Höger arm är avbruten strax nedanför armbågen, men av inv 1830 vet vi att S Olof i höger hand burit sitt vanliga attribut, en långskaftad stridsyx. Ett runt omålat märke i färgen på

höger knä tyder på att yxan varit stödd mot knäet. Under bildens fötter befinner sig den traditionella underliggaren, en numera svårt skadad mansgestalt, vilken kan identifieras som Kalf Arnesön, S Olofs dråpare. Visserligen kan varken huvudbonadens typ eller eventuell förekomst av svärd fastställas, eftersom både huvud och armar saknas. Men den manskolt i vilken figuren är klädd räcker som underlag för identifikationen.

Bildens ursprungliga färger är relativt väl bevarade. Helgonets livklädnad är blå och den hermelinsbrämde manteln röd. Krona, mantelband och bälte är mönstrade i en randning av ockragult och svart. Hår och skägg är svarta. Höjd 122 cm, tronens bredd 49 cm. Skulpturen är ett arbete av relativt enkel kvalitet. Den kan typologiskt föras samman med exempelvis den kvalitativt betydligt mer högtstående S Olofsbilden i grannförsamlingen Sällstorp. De båda bilderna har flera ganska sällsynta ikonografiska drag gemensamma. De stöder, respektive har stött, yxskafet på höger knä och underliggaren är i båda fallen placerad på rygg, inte på mage, vilket är den vanliga formen vid denna tid. Till sammans med detaljer som de speciella vecken på båda figurernas vänsterärmar kan detta tyda på att Stråvallabilden utgör en provinsiell efterhärming av den eleganta, ungefär samtida helgonkonungen i Sällstorp. Skulpturen bör dateras till 1200-talets andra hälft. S Olof har förmodligen varit kyrkans skyddspatron. Den medeltida kyrkklockan skall ha burit inskriften »OLAF» (mem 1740). Förmodligen har träskulpturen haft sin plats på kyrkans södra sidoaltare.

Övrig träskulptur

Basunängel (fig 94) deponerad på Varbergs museum (inv nr 830). Ängeln har kvinnlig kroppsform och lockfrisyr. Dräkten är överfallande i midjan och uppslitsad över knäna. Höger hand har hållit ett föremål. Vänster arm, fingrarna på höger hand samt tårna på höger fot avslagna. I ryggen tappar efter vingar samt en upphängningskrok. Håret är förgyllt och dräkten målade i rött, grönt och guld. Höjd 94 cm.

I inv 1830 beskrivs ängeln på följande sätt: »Under Hvalfvet hänger en Engel, med Basun i högra handen och en Pappersrulle i den venstra, hvarå läses: 'Står upp, I döde, och kommer för domen'.»

Domsängeln skänktes 1730 av Lars Andersson i Hansegård (inv 1740).

Krucifix, sydtyskt arbete från 1600-talets slut. Corpus' höjd 70 cm, korsets höjd 98 cm. Skänkt 1957. Hänger på korets nordöstra vägg (fig 75).

Krucifix, modernt, skulpterat av Eric Nilsson, Harp-

Fig 94. Basunängel, skänkt 1730. Nu i Varbergs museum. *Angel with trumpet, presented in 1730. Now in the Varberg Museum.*

linge. Höjd 57 cm. Skänkt 1963 av familjen Sven Agård i samband med restaureringen. Hänger ovan södra kordörren (fig 75).

Predikstolen

Den nuvarande predikstolen är placerad på långhusets norra sida (fig 75 och 95). Den är utförd i klassicerande stil och målade i pärlvitt och guld. Korgen är indelad i 7 fält, varav två döljer predikstolstrappan. Ursprungligen fanns där fyra fält, varav två borttogs vid restaureringen 1964. Fältindelning genom kannelerade pilastrar med fantasikapitel av kombinerad jonisk-korintisk art och i varje fält rundbågig arkad med släta pilastrar.

Predikstolen tillverkades i samband med restaureringen 1872 av Johannes Johansson i Stocken, som också utförde altaret (st prot 15.9 1872). Den målades och förgylldes 1874.

Från en äldre predikstol har bevarats 6 fyllningar (fig 96–98) samt ett parti av trappräcket (nu i SHM, inv nr 6608). Två av bildfälten är ännu infogade i barri-

Fig 95. Predikstol, uppställd 1872.

Pulpit, installed in 1872.

ären till predikstolstrappan, medan de övriga fyra varit placerade på korgen. Bildfälten visar: 1. Tillfångatagandet. Fältet har romboid form. I mitten Kristus, gripen av två soldater i romerska rustningar. Därövanför ytterligare tre soldater med lansar och en lykta. Nederst Petrus med höjd högerhand med svärd (nu avbrutet), i begrepp att hugga örat av Malkus. Höjd 39,5 cm, bredd 31,5 cm. – 2. Kristus inför Kaifas. T v på ett podium översteprästen Kaifas sittande i en högyggad stol under en baldakin. Framför honom står Kristus, bunden och omgiven av två soldater i romerska rustningar. Största höjd 49 cm, bredd 26 cm. – 3. Kristus föres bort från Pilatus. T v Pilatus sittande på en utsirad tron på ett podium. Han bär långt skägg, vid mantel och turbanliknande huvudbonad. En tjänare håller fram ett fat för handtvagningen. Kannan som pojken lyft i vänster hand samt Pilatus' händer är nu avslagna. Th förs Kristus, bunden och med törnekrona, bort av två soldater. Höjd 49 cm, bredd 25 cm. Fältet tycks vara komplett trots sin ringa bredd (jfr fälten 4–6). – 4. Korsbärandet. Omgiven av fem soldater bär Kristus sitt kors. Han har just fallit och stöder vänster knä mot marken. Simon från Cyrene går bakom honom och lyfter nedre delen av korset. Höjd 49 cm, bredd 37 cm. Såsom förlaga har använts ett kopparstick av Wierix (se Christie II, s 122). Det märkliga tomrummet i fältets nedre vänstra hörn får vid jäm-

förelse med förlagan sin förklaring: konstnären har i sitt evangeliska bildprogram uteslutit S Veronika med svetteduken. – 5. Korsfästelsen. Kristus är korsfäst i mitten av bildfältet. Hans huvud är böjt åt höger och ländklädet fladdrar ut åt vänster. Korset kröns av en fanliknande inskriftstavla med bokstäverna INRI. Vid korsets fot Adams skalle. Kring korset de sörjande Maria och Johannes samt i bakgrunden två kvinnor, varav den bredvid Johannes förmodligen är Maria Magdalena. På sidorna de båda rövarena, fästa på kors som är rundstammiga till skillnad från Kristi plana kors. Rövaren på högra sidan om Kristus fäster blicken på honom, medan den andre vänder sig bort. Höjd 49 cm, bredd 29 cm. Fältet är något stympat på höger sida. Stora likheter föreligger mellan denna relief och ett kopparstick av Zacharias Dolendo efter Karel van Mander (Christie II, s 130) – 6. Gravläggningen och Uppståndelsen. Bildfältet är delat i två scener av en klippformation. Nederst läggs Kristus i graven av Nikodemus och Josef från Arimatea. Bakom sarkofagen Maria och Johannes. Ovanför gravens klipptak uppstår Kristus i en molnsky, omgiven av strålar. Han lyfter blicken och högra armen uppåt och har burit en segerfana i vänster hand (händerna, vänster ben och fanstången avslagna). På ömse sidor ryggar vaktsoldaterna tillbaka. Den ene lyfter sin sköld mot ljuset, den andre har störtat till marken. Höjd 49 cm, bredd 37 cm.

Fyllningarna är skulpterade i valnöt. Reliefen är av fin kvalitet och mycket hög. Figurerna är delvis rundskulpterade, vilket ger en rik skuggverkan. Fälten står nu helt utan färg. Ursprungligen var de förmodligen målade, enligt den ovan nämnda notisen att Johan Nordman 1752 målade predikstolen jämte all annan inredning i kyrkan (mem). En anteckning från år 1789 (räk) omtalar, att målaren Peter Sandell (not 7) »förnyat försilfringen på Altaret och Prädikostolen der den varit skadat». Fyllningsfälten på trappbarriären skiljs av kraftiga skulpterade girlander av blad och blommor, hängande från bandrosetter. De är målade i grönt, rött och blått. Av trappbarriären är också de övre och und-

Fig 96. Del av trappbarriären till den äldre, endast delvis bevarade predikstolen, skuren 1748 av Joachim Beckman. Reliefsценerna visar tillfångatagandet av Kristus i Gethsemane och Kristus inför Kaifas. Nu i SHM. Foto G Hildebrand 1979.

Part of the staircase barrier of the the old, only partly preserved pulpit, carved in 1748 by Joachim Beckman. The reliefs show Christ taken captive in Gethsemane and Christ before Caiaphas. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

Fig 97 a. Kristus föres bort från Pilatus, som tvår sina händer. Fyllningsfält från den av J J Beckman 1748 utförda predikstolen. Jfr fig 96. Nu i SHM. Foto G Hildebrand 1979.

Christ led away from Pilate, who washes his hands. Panel from the pulpit made by J J Beckman in 1748. Cf figure 96. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

Fig 97 b. Korsbärandet. Fyllningsfält från predikstolskorgen. Jfr fig 97 a. Nu i SHM. Foto G Hildebrand 1979.

Christ carrying the cross. Panel from the drum of the pulpit. Cf figure 97 a. Now in the Museum of National Antiquities.

re ramstyckena bevarade. På överstycket står: »... En förargelse och grekomen ...» Nedtill finns inskrifterna: »Matth. 26 v 57» samt »Matth. 26 v 50».

Predikstolen beskrivs på följande sätt i inventariet 1830: »Predikstol ... på hvilken, i Bildhuggeri, föreställas åtskilliga händelser ur Jesu Christi Lidandes Historia, samt Hans Uppståndelse; och öfverst läses: 'Wi predika den Korsfäste Christum, Judomen en förargelse och Grekomen en galenskap' Cor 1:23. Ned omkring stå följande citater: Matth. 27:60 – Matth. 28:6 – Luc. 23:33 – Matth. 27:31 – Joh. 19:17 –

Matth. 27:2 – Matth. 26:57 – Matth. 26:50 – Matth. 26:49 – Matth. 26:36.» Under predikstolstaket hängde en duva.

Denna beskrivning kan bidra till en rekonstruktion av predikstolen. Eftersom inskriften på trappbarriären fortsatte »... en galenskap. Cor 1:23» måste denna ursprungligen ha varit ett gott stycke längre. De båda bibelställen, som anges sist i inv 1830 och varav inget passar till de bevarade bildfälten, visar mer exakt, att den försvunna delen har omfattat ytterligare två fyllningar. Av de angivna bibelställena att döma bör dessa

Fig 98 a. Korsfästelsen. Fyllningsfält från predikstolskorgen. Jfr fig 97 a. Nu i SHM. Foto G Hildebrand 1979.

The Crucifixion. Panel from the drum of the pulpit. Cf figure 97 a. Now in the Museum of National Antiquities.

fält ha framställt Judaskyssen respektive Kristus och lärjungarna i Getsemane. Att fler bildfält än de bevarade har funnits antyds i en odaterad skrivelse (ATA), som omtalar att en fyllning stulits från kyrkan innan resterna av predikstolen skänktes till SHM.

Predikstolen stammar från 1700-talets mitt. 1742 hade församlingen fått ett anbud av bildhuggaren Nils Kihlman i Borås att för 200 dr Smt erhålla en ny predik-

stol med »prärestohl under ett» (st prot). Man ansåg sig dock icke ha råd att anta detta anbud utan startade istället en insamling för ändamålet.¹⁰

Till att utföra predikstolen utsåg man bildhuggaren Johan Joachim Beckman, mästare i Göteborg (Värö not 25), vilken senare även utförde altaruppsatsen (se ovan). 1746 kunde arbetet påbörjas (gåvoboken) och från 1748 finns följande anteckning i memorialet:

Fig 98 b. Gravläggningen samt Uppståndelsen. Fyllningsfält från predikstolskorgen. Jfr fig 97 a. Nu i SHM. Foto G Hildebrand 1979.

The Entombment and Resurrection of Christ. Panel from the drum of the pulpit. Cf figure 97 a. Now in the Museum of National Antiquities.

»Uppsattes i Stråvalla Kyrkio en ny prädiko- och prästestohl, som Församlingen med gäfvo penningar och sammanskott sjelf innlöst . . . kostade 280 Dr Smt. Tillförene stod Prädikostohlen i Söd-östra hörnet och Prästestohlen i Nord-östra hörnet, men nu sattes bägge i ett wärk sammanhängande, i det senare hörnet. På besagde nya prädikostohl hölts första prädikan dca VIII. Trinitates d. 24 Julii af Pastore Carl Brag.» Predikstolen jämte präststolen (se nedan) och all annan inredning i kyrkan målades dock först 1752 av Johan Nordman från Göteborg (mem; Värö not 11).

Joachim Beckman har också utfört de ännu bevarade predikstolarna i Hjärtum och Bokenäs, Bohuslän, Lerum, Västergötland samt Veinge, Halland, vidare altaruppsatserna i hallandskyrkorna Veinge och Ysby.¹¹ Av dessa står predikstolen i Hjärtum, utförd 1758, stilmässigt närmast den i Stråvalla med sina motivreliefer i korgens fyllningar. De övriga, vilka alla är något yngre och tycks härröra från 1760–70-talen, representerar en stramare och mer klassicerande stil.

Av ännu äldre predikstolar finns nu inga rester, endast vissa notiser i arkivalierna. Den första anteck-

Fig 99. Dörr till präststol av J J Beckman 1748, utförd samtidigt med predikstolen fig 95–98. Målade av J Nordman. Nu i Varbergs museum.

Door of the vicar's chair by J J Beckman, 1748, made at the same time as the pulpit in figures 95–98. Painted by J Nordman. Now in the Varberg Museum.

ningen angående predikstol i Stråvalla härrör från 1693. Då anskaffas »7½ al: Swart Bög til Altaretz och Predjekstohlens beklädning» (räk).

Kyrkans i ordningen förmodligen andra predikstol omnämns i räkenskaperna år 1699, då den reparerades. Samtidigt nämns att den är av »Warbergs Kiörckia förert» (räk). Denna predikstol hade tillverkats 1619 av Suend Snedicher i Varberg och målats av Jens Söfferensen Maller från Hälsingborg (Karlsson s 79f). Då Varbergs kyrka brann 1666 räddades den av samma mästare förfärdigade dopfunten ur lågorna. Möjligen skedde så även med predikstolen, som, i förmodligen något skadat skick, därefter skänktes till landskyrkan Stråvalla. Av den bevarade dopfunten (Karlsson fig 2) kan man i så fall få en uppfattning om predikstolens stilistiska karaktär: tysk-holländsk manierism av i Syd-

sverige ofta förekommande slag (jfr Varbergs kyrka, SvK, vol 181). 1744 var emellertid denna predikstol inte längre användbar. I inventarieförteckningen detta år noteras »1 Prädikestohl mycket gl. och förfallen. 1 Prestestohl af samma beskaffenhet».

Timglas

Timglasställ för ett glas med skaft av järn, spiralvridet och nedtill gängat för nu försvunnen fot, ställning av trä med målade ornament, sköldformat bleck med utstansat årtal »1708». Höjd 47 cm. Glaset borta, stället i övrigt tämligen skadat.

1679 nämns ett timglas, vilket i inv 1695 fått tillägget »som stadnar». Det bevarade timglaset anskaffades tydligen 1708, men bekräftelse i räkenskaperna kan ej fås, eftersom dessa saknas för tiden 1705–26 (»Ny Räkenskapsbok opbränd i Giödestad» räk 1727). Timglaset fungerade i varje fall till 1779, men betecknas i inv 1799 och 1830 som odugligt.

Präststol

Av Joachim Beckmans präststol (se ovan) har endast bevarats dörren (fig 99), nu förvarad på Varbergs museum (inv nr 856). Den är 170 cm hög och 70,5 cm bred. Utsidan är rödmålade och försedd med ett grönt galler på det övre partiet. Innersidan är helt grönmålade. På den yttre sidan finns inskriften »Måhlat af J. Nordman, M^r från Gött:borg» (Värö not 11), på innersidan »1748 Pastore Carolo Brag» (Värö not 5). Präststolen har haft ytterligare en inskrift. Över ingångsdörren kunde läsas »Vivat Adolphus Fredricus, R.S.» (=rex Sueciae, Sveriges konung) (inv 1830). Vidare meddelas: »På Prestestolen står en mindre Engel, med Basun i ena handen» (inv 1830). Denna ängel är nu förkommen.

Präststolen var sammanbyggd med predikstolen och placerad på kyrkans norra sida (mem). Den utgjorde enligt västsvensk tradition det lilla rum i vilket prästen skrudades. Den har antagligen varit utformad i likhet med den av Beckman år 1758 utförda präststolen i Hjærtum, Bohuslän (not 11).

Klockarstol

Klockarstol av furu (fig 100). Lågt, profilerat ryggstöd, armstöd, höga ben. Nu utan färg. Höjd 108 cm, höjd till sitsen 64 cm, bredd 50–60 cm, djup 50 cm.

Klockarstolen anskaffades 1744. Den hade följande inskrift: »Lärer och förmaner eder inbördes med Psalmer och Lofsånger etc. Col. 3: 16» (inv 1830). Stolen reparerades 1846 och försågs 1860 med en pall. En äldre, omålade klockarstol nämns i inv 1740.

Fig 100. Klockarestol från 1744.

Sexton's chair, made in 1744.

Bänkinredning

Bänkkvarteren (fig 75) är öppna och bänkarna har enkla, gråmålade gavlar, försedda med målade nummer. De tillverkades 1963–64 och ersatte då de öppna bänkkvarteren från 1872, vilka var målade i ekimitation.

1830 beskrivs bänkarna vara »vanliga bänkar för Åhörare, så ställde ned i Kyrkan, att de lemna en större gång midtuti. De äro alla oljefärgade, med vanliga prydnader». När dessa bänkar anskaffades framgår ej av bevarade arkivalier.

Läktare

Orgelläktaren i väster (fig 76) vilar på fyra gråmålade pelare med förgyllda kapital. Läktarbarriären med utskjutande halvrunn mittparti är indelad i 13 fält samt målade i gulbeige med förgyllda lister. Fyllningsfälten är 63 cm höga men med oregelbunden bredd, varierande mellan 20 och 33 cm. I varje fält rundbågig fyllning med målade framställning av Kristus och apostlarna. Under varje bildfält finns inskriftsfält med apostlarnas

Fig 101. Kristus som Salvator mundi. Målat fyllningsfält från orgelläktaren.

Christ as Saviour of the World. Painted panel from the organ loft.

Fig 102. Parti av orgelläktaren med målningar från 1600-talets mitt.

Part of the organ loft, with mid-17th century paintings.

Fig 103. Fragmentarisk dopfunt av kalksten från omkring 1300. Har möjligen ursprungligen tillhört Värö kyrka.

Fragmentary limestone font, dating from around 1300. May originally have belonged to Värö Church.

namn. Figurer och namn har dock i flera fall blivit omkastade, troligen vid läktarens ombyggnad 1852 i samband med anskaffandet av den nya orgeln (se nedan). I fälten framställs från söder (fig 76, 101, 102): 1. S Bartolomeus med kniv (?). Text: MATHIAS. – 2. Apostel med stav (?). Text: JACOBUS M. – 3. Apostel med stav. Text: THOMAS. – 4. S Jacob dy med knölpåk. Text: JACOBUS MI:. – 5. S Tomas med lans. Text: BARTHOLOMEUS. – 6. S Matteus med bok och penna. Text: MATHEUS. – 7. Kristus som Salvator Mundi med världsklot. Text: SALVATOR. – 8. S Petrus med nyckel. Text: PETRUS. – 9. S Andreas med diagonal-kors. Text: SIMON. – 10. Apostel med stav och bok. Text: ANDREAS. – 11. Apostel. Text: FILIPPUS. – 12. Apostel utförd av konservator C O Svensson 1966. Text: JUDAS TADEUS. – 13. S Johannes med kalk. Text: JOHANNES. Gestalterna är tecknade med lösa konturer och stora fladdrande mantlar. Läktaren fanns

i kyrkan år 1681, då några stolar därtill reparerades (räk). Ingenting nämns fö om läktaren eller dess målningar i de äldre räkenskaperna, som är bevarade fom 1663. Stilmässigt hör målningarna också hemma före denna tid, förmodligen omkring 1600-talets mitt.

1852 gjordes en stor ombyggnad av läktaren i samband med att en orgel anskaffats två år tidigare (räk). Läktaren, som förut haft rak front, utvidgades nu så att mittpartiet fick den nuvarande halvrunda utformningen.

Orgel

Orgelfasaden är utförd 1850–52 i klassicerande stil med tre tureller och två mellanliggande plana pipfält över en slät sockel. Den är målad i pärlvitt och guld.

Det nuvarande orgelverket¹² byggdes 1920 av orgelbyggare J Magnusson, Göteborg (Värö not 45). Det har 9 stämmor, 2 manualer och transmitterad pedal samt fristående spelbord. Orgeln omintonerades 1948 av orgelbyggare Nils Hammarberg, Göteborg (Värö not 41).

Kyrkans äldre orgelverk byggdes 1850–52 av orgelbyggaren och organisten i Istorp Johan Ferdinand Ahlstrand (Värö not 43). Den utgjordes av ett enmanualigt 7-stämmigt fyrafotsverk med bihangspedal.

Nummertavlor

En rektangulär nummertavla (fig 75) med ram av snidat trä, krönt av två voluter och en lyra. Målad i pärlgrått och guld. Höjd 146 cm, bredd 59,5 cm.

Det krönande överstycket stammar från den nummertavla, som anskaffades 1861 (räk). En äldre nummertavla omnämns i inv 1740. 1749 betalades Johan Joachim Beckman (Värö not 25), som vid detta tillfälle var sysselsatt med arbetet på den beställda altaruppsatsen, för »en Zirat till Kyrckians Ziffertafla». 40 stycken mässingssiffror anskaffades 1758. Förmodligen är det samma tavla som nämns i inv 1779 och 1830.

Dopredskap

Den nuvarande dopanordningen, som härrör från 1964, består av ett modernt dopfat, placerat på en fragmentarisk medeltida dopfunt (fig 103).

Dopfattet är av nysilver, på brämet smyckat med ett kors samt en graverad duva med utfällda vingar i en stjärna med åtta strålar. Diam 35,8 cm. Runt brämet läses: »Låter barnen komma till mig och förmener dem det icke, ty sådana hörer Guds rike till Matt. 10: 14». Under fatet står ingraverat »Stråvalla kyrka 1889». Fatet är tillverkat av firma Kjernås, Göteborg.

Före den senaste restaureringen var fatet placerat på

Fig 104. Dopfunt av täljsten med spår av bemålning. 1200-talets andra hälft. Nu i SHM. Foto N Lagergren 1961. ATA.

Soapstone font with traces of painting. Second half of the 13th century.

ett vitmålat, lådartat underrede (fig 78). 1964 byttes detta dock ut mot den nuvarande dopfunten. Denna är huggen i kalksten, har rund fot samt cylindriskt, uppåt något avsmalnande skaft med vulst. Av cuppan återstår endast det understa partiet. Funten kan dateras till omkring 1300. Ursprunget till denna rudimentära funt är okänt.

Från kyrkan härrör en annan medeltida dopfunt, nu i SHM (inv nr 6608, fig 104). Den är huggen i täljsten,

förmodligen hämtad från Tölö socken i Halland.¹³ Dopfunten har fot, ornerad med två horisontella band samt rund cuppa, prydd med ett stiliserat bladmonster i relief. Uttömningshål saknas. Funten bär gulgröna och vita färgspår. Höjd 75 cm, diameter 61 cm, cuppans djup 24 cm. Dopfunten hör stilistiskt samman med en grupp västsvenska funtar, där bl a funten i Starrkärr, Västergötland, ingår. Den relativt lilla cuppan, frånvaron av uttömningshål samt ornamentikens karaktär

tar för en datering till 1200-talets andra hälft, närmast omkring 1250–75.

Denna medeltida funt nyttjades i varje fall så sent som 1830 (inv), då lock och dopskål till funten omnämns. Någon gång under de närmaste årtiondena därefter kasserade man den dock och förde över den till förvaring i klockstapeln.

År 1880 beslöts att »till Statens fornsamlingar öfverlåta den gamla Kyrkans dopfunt, som förvaras här i Klockstapeln, hvilken för sin ålders skull hade värde för dessa samlingar» (st prot 10/5 1880). Likaså medgav man att »de gamla bilderna och annat som var kvar af de gamla Kyrkoprydnaderna, och som kunde hafva något konstvärde eller historiskt betydelse, finge på samma gång afsändas för samma ändamål, då detta sker utan allsköns kostnad för Kyrkan» (st prot). Det enda som utöver funten sändes till Stockholm var dock delar av gamla predikstolen (se ovan). Det förvånande faktum att kyrkan äger två samtida medeltidsfuntar kan möjligen förklaras med att den rudimentära funten är identisk med den ovan omtalade från Värö kyrka.

Dopskål av mässing, på senare tid använd som kollektskål. Notiser om två olika mässingsskålar att placera i dopfunten finns i räkenskaperna. 1747 inköptes för gåvopenningar en mässingsskål på Varbergs marknad (gåv), förmodligen den nu bevarade. 1779 köptes en dopskål, likaledes av mässing, med tillhörande lock, tillverkade av mässingsslagaren Johan Jacob Humbla eller Humblad, Göteborg (Värö not 46). Båda skålarna nämns ännu i 1870 års inventarium, medan man 1875 endast omtalar en skål.

En förgylld träduva att hänga över dopfunten skänktes 1733 av Nils Svensson i By (inv 1740). Duvan omnämns ännu 1830 (inv), men är nu förkommen.

Nattvardskärl

Kalk av silver, invändigt förgylld (fig 105). Sexpassformad, profilerad fot, sexkantigt skaft med rund nod, mönstrad med 6 par motställda bågar, cuppan relativt vid och låg. Höjd 22,3 cm, cuppens diameter 11,8 cm. På cuppan läses: »Stråvalla Kyrckokalck wäg^r 52 lod. Omgord Större 10/8 1775 Pastore Loci Mag:ro Petro Wetterberg» (Värö not 38). Stämplad av Melchior Faust, Göteborg, 1775.¹⁴ Vid detta tillfälle tillkom den stora cuppan, medan den tillhörande patenen behöll sin storlek. Den är av silver, slät och med förgylld ovasida. Diameter 15,4 cm. Samma stämplars som på kalcken.

Kalken och patenen omtalas första gången i Skånska kommissionens inventering 1667. 1695 beskrivs kalken som »söndrig och förljiten» (inv). Inventarieförteck-

Fig 105. Kalk av silver, invändigt förgylld. Fot och skaft från 1600-talet, cuppan omgjord 1775.

Parcel-gilt silver chalice. Stem and foot 17th century, bowl remodelled in 1775.

Fig 106. Oblatask av silver, invändigt förgylld. Tillverkad 1779 av J Blomsterwall, Göteborg.

Parcel-gilt silver bread box, made in 1779 by J Blomsterwall, Gothenburg.

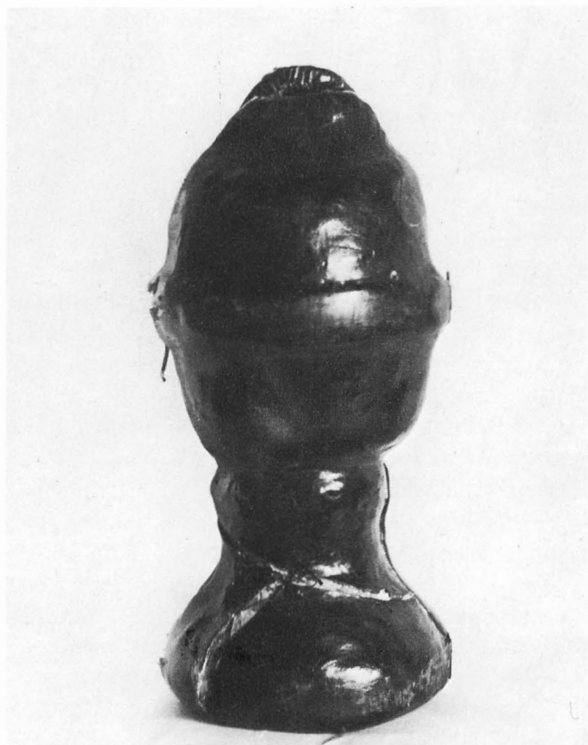

Fig 107. Fodral till nattvardssilvret av läderklätt trä, tillverkat 1784.

Case for the communion silver, wood covered with leather; made in 1784.

ningen 1740 betecknar kalken som »nu mycket sliten och söndrig». Den vägde i sin ursprungliga form $36\frac{1}{4}$ lod och patenen $7\frac{5}{8}$ lod (inv 1740). Varken på kalk eller paten fanns några inskrifter (mem 1740).

Oblatask av silver (fig 106), invändigt förgylld. Rund med lagerkransar, högt lock med äggstav, kanelering och som krön en pinjekotte. Höjd 12,5 cm, diameter 11,2 cm. Inskrift: »Stråwalla Kyrkia tilhörig väger $24\frac{7}{8}$ lod Mag^r Peter Wetterberg P et Pr Anno 1781». Enligt stämplarna tillverkad 1779 av guldsmeden Jacob Blomsterwall i Göteborg.¹⁵ Inskriften bekräftas i räkenskaperna 1781, där det omtalas att guldsmeden erhållit 32 riksdaler banko för sitt arbete. Kalk, paten och oblatask förvaras i ett fodral av läderklätt trä med sammetsfoder och mässingsbeslag (fig 107). Det tillverkades 1784 av klockaren Anders Engberg (räk).

Vinkanna av nysilver, invändigt förgylld och med graverad dekor. Identisk med de två nysilverkannorna i Värö kyrka (fig 52). Höjd 49 cm. Kannorna tillverkades 1891 av guldsmedfirman Kjernås i Göteborg (räk).

Vinkutting av trä. Höjd 25 cm. Förmodligen identisk med den som inköptes 1866 (räk).

Beträffande äldre nattvardskärl noteras 1680 inköp av en oblatask. Den nämns ej i inventarierna vare sig 1695 eller 1740. 1747 köptes för gåvomedel ett nytt oblataskrin av mässing på Varbergs marknad (gåv). Det omtalas i inventarierna fram t o m 1830, men noteras 1870 vara förkommet (inv). En tennflaska för vin nämns 1667 (Skånska kommissionen) och finns med i inv 1695 men ej senare. En träflaska för kommunionvin inköptes 1680 (räk) samt en glasflaska för samma ändamål 1801. Båda är nu förkomna, liksom en 1830 omnämnd »Winkutting med jernband af 3 kannors rymd».

Ljusredskap

Ljuskronor av mässing, alla monterade för elektriskt ljus (1924): 1. För 12 ljus i 2 kransar (fig 108). Stam omvänt balusterformad, nedtill avslutad med stor utdragen kula. 12 S-formade ljusarmar med runda droppskålar. Blomkalksformade reflexornament i tre kransar. Höjd 93 cm. Inköpt 1747 på Varbergs marknad för gåvomedel (räk). Hänger mitt i kyrkan. – 2. För 8 ljus i en krans. Balusterformad stam med stor ändkula. Musselskalsformade droppskålar. Överst en krans prydnadsarmar med stjärnformade reflexornament. Höjd 55 cm. Kronan utfördes 1795 av mässingslagaren Johan Jacob Humblad i Göteborg (Värö not 46) för 23

Fig 108. Ljuskrona av mässing, inköpt 1747.

Brass chandelier, purchased in 1747.

Dr specie. Den betalades med gåvomedel (räk). Hänger närmast orgelläktaren. – 3–4. Två lika kronor för vardera 8 ljus i en krans. Profilerad stam, nedtill avslutad med stor kula, runda droppskålar. Höjd 56 cm. Tillverkade vid Ekedalsverken, Skara, och skänkta i samband med restaureringen 1964 av Johan och Amanda Bernandersson, Åkraberg. Hänger i koret.

En ljuskrona av metall med glasprismor inköptes 1892 men nedtogs 1964.

Ljusstakar av mässing: 1. Ett par för ett ljus (fig 88). Rund fot, balusterformat skaft, rund droppskål, ljuspigg av trä. Omkring nedre kanten läses på den ena: »H : IENS : ANDERSON : LACH ANNO 1:6:002» och på den andra »JESPER : LAURISEN : ANNE IENSDAATER». Höjd 37 cm. Står på altaret. Skänkta av kyrkoherden Jens Andersson Lack och hans dotter och svärson 1602 (Värö not 27). – 2. Sjuarmad ljusstake med rund fot, profilerat skaft och ornamentalt utformade ljusarmar (fig 88). Höjd 51,5 cm. Modern. Inköpt 1930 i Varberg. Står på altaret. – 3. Två stakar på predikstolen, skänkta 1976 av Elin och Gunnar Henriksson, Väröbacka. – 4. 13 ljusstakar. Höjd 74 cm. Anskaffade 1964 från Ekedalsverken. Placerade på bänkgavlarna invid långväggarna samt två stycken på orgelläktaren (fig 76).

Lampetter av mässing med elektrisk installation. Anskaffade 1949 och ursprungligen monterade på långhusets väggar. Lampetterna nedtogs vid restaureringen 1964, varvid två sattes upp på orgelhuset (fig 76).

Två golvstakar av trä, målade i pärlgrått och guld, av lika utförande som de i Värö (fig 75). Höjd 105,5 cm. Skänkta 1964 av Selma Johansson i Hansagård. I koret.

Textilier

Vit mässshake av linnedamast med på ryggsidan ett broderat kors och en blomsterranka samt på framsidan en Jahvesol. Blomsterranka runt kanten. Tillverkad av Agda Österberg, Varnhem 1950.

Antependier: 1. Av röd sammet, anskaffat 1928. – 2. Av svart sammet, anskaffat 1929.

I koret ligger en ryamatta i blå och röda nyanser samt vitt, 150×200 cm, ritad av konservator C O Svensson i samband med restaureringen 1964. Vävd av CKF-kvinnorna i Stråvalla.

Av äldre textilier finns ingenting bevarat. Efter Hallands inlemmande i Sverige utkom en kunglig förordning år 1678, vilken ålade församlingarna att anpassa sig till de svenska förhållandena i avseende på kyrkliga textilier. Detta avspeglas i Stråvalla kyrkas gåvobok, som för 1684 har följande anteckning: »För ofuanstående Penninga Summa till fyretijo och Sex dahl' snt

Ähr kiöpt een Röd Atlask Mässehaake medh spitzer . . . wedh samma Kyrckio tillförene aldrigh någon Mессеhaake warit och man wille gierna effter Högha InKombna ordres De Uniformiteti Uthj de Swänске Kyrckio ceremonier sigh Ombeflijta.» Mässhaken förnyades 1757 med »8 ahlnar ächta Guld Galloner» (räk). Denna röda skrud var den enda kyrkan förfogade över ännu 1830 (inv). Ett »brokot schierp» följer med i inv till 1830. 1695 äger man dessutom 2 mässkjortor av »Closterläroft», varav den ena skänkts till kyrkan endast fem år tidigare av »pastorens hustru» (gåvobok), dvs hustrun till dåvarande kyrkoherden Jonas Bengtsson Gothenius (Värö not 26). Vidare fanns ett tämligen nytt altarkläde av rött sars,¹⁶ skänkt av kyrkvårdarna år 1686 (gåv), samt en »söndrig Collectepung».

Inv 1740 innehåller påfallande få nyanskaffningar. Det gamla röda altarklädet har försetts med en kappa av rött sars med vita band, skänkt av Jöns Bengtsson i Kärra 1736. Redan länge tycks man ha använt sin enda »altareduk af hörgarns dräggell (=linnedräll), gammal och af möss sönderskuren». Slutligen nämns en handduk vid funten.

1742 och 1756 inköptes nya mässkjortor av svenskt lärft med röda uppslag av sidendamast respektive sammet. Den senare hade kyrkans namn samt årtal inbroderat på bröstet. 1743 skänkte fru pastorskan Brag ett »öfwerkast öfwer kalk och disk med inbundit namn W:B» (Värö not 5). En prästkappa skänktes 1766 av skepparen John Andersson. Dessa föremål användes ännu 1830. Inventariet detta år upptar fö endast den nämnda röda mässhaken, skärpet, en drällduk till altaret (möjligen inköpt redan 1751; räk), en handduk vid funten och en gammal håv. 1870 äger annexkyrkan varken mässshake eller alba. Fattigdomen på textilier är i Stråvalla hela tiden påfallande i jämförelse med huvudkyrkan Värö.

Böcker och övriga inventarier

Bland böckerna märks Petrus Palladius' danska evangeliebok,¹⁷ tryckt 1666, och bevarad trots ett år 1685 utfärdat kungligt förbud mot att behålla de danska handböckerna. De skulle samtliga insändas till domkapitlet. Boken har på titelbladet följande anteckning: »Anno 1675 16 Majj hafuer Jonas Gothenius kiöpt denna boeken för 1 dlr uthi Halmstad åth Stråwalla Kyrckia.» I boken är också nedskrivna »Een böön att bruka ifrån Währ- intill Höstetijder för Jordenes Frucht skrefuen af Jona Gothenio d. ib Majj 1675». – Vidare märks ett skadat exemplar av Peringschölds Bibliska Släcktregister, Stockholm 1713. – Samtliga böcker förvaras i Värö kyrka.

Fig 109. Kollektskrin av trä, avsett för insamling till J J Beckmans predikstol, skänkt 1742.

Wooden collection box, intended for contributions to J J Beckman's pulpit, donated in 1742.

Kollektskrin av trä (fig 109) med myntspringa. Initialerna S K (Stråwalla kyrka) samt årtalet 1742 inskurna. Längd 43,5 cm, bredd 34 cm, höjd 24 cm. Placerat nedanför predikstolen. Skänkt 1742 av den ovannämnde Lars Andersson i Hansegård (gåvbok 1742) att användas för insamlingen till den nya predikstolen (se ovan samt not 10).

Kollektskål av trä, höjd 13,5 cm, diameter 18,5 cm. Utförd av Patrik Skantze 1964.

Alnmått av järn. Inköpt 1751 (räk).

Dörrlås av 1600-talstyp. 1676 noteras inköp av två lås, 1680 av ett.

I 1740 års inventarium nämns bl a också följande, nu försvunna inventarier: »1 Skiep mycket gammalt och merendels förfallit. 1 Brudestool utan målning. 1 Pall till Kyrkjogångshustrur, utan målning. 1 Plichtepall, gammal och fördärfwad. 1 Kista af Eek til Mässekläderna. Låsen fördärfwad.»

Votivskeppets ålder är okänd. 1741 noteras att det »aldeles nederföll och sloog isönder» (inv till). Brudestolen fanns med ännu 1870. Pallen hade anskaffats 1726 och nämns i 1830 års inventarium. »Plichtepallen» omnämns 1695 men kallas redan då gammal. Den reparerades 1704, men är försvunnen i 1779 års inventarium. Ekkistan nämns ännu 1870.

Klocka

I klockstapeln hänger en klocka av malm, gjuten 1948 av Bröderna Ohlson, Ystad (Värö not 52). Inskrift i versaler: »År 1948 i konung Gustaf V:s 41:sta regeringsår / då D:r C. D. E. Block var biskop över Göte-

borgs stift / Carl-Gustaf Muhl kyrkoherde i Värö pastorat / Inga Johnsson kantor Carl Andersson och Emil / Börjesson kyrkovårdar John Stenberg kyrkvaktmästare / blev denna klocka omgjuten av M. och E. Ohlssons klockgjuteri i Ystad.» Höjd 88 cm, med krona 100 cm, diameter 101 cm.

Till denna klocka användes malm från en äldre klocka (fig 110), gjuten 1806. Inskrift: »1806 / då / Gustaf IV Adolph / var konung i Sverige / Friherre A: E: Gyllenstjerna / Höfdinge öfver Hallands län / Doctor Joh: Wingård / Göteborgs stifts biskop / Magister Swen Wetterberg / Värö pastorats Kyrkoherde / blef denna klocka omgjuten / till Stråwalla församlings tjenst / af And: Öfverström i Göteborg.» Höjd 94 cm, diameter 104 cm.

I räkenskaperna för 1806 upptas följande utgifter: »Herr Lektorn och Contractsprosten magister Sven Wetterberg för utgifter vid ansökning om Ringklockans omstöpning 3:32 ... Wågmästaren Wemnell för klockans wägning med mera 1:26.8 ... klockgjutaren Öfwerström bekommit för klockans omgjutning, efter

Fig 110. Den gamla klockan, omgjuten 1806 av Anders Öfverström, Göteborg. Nedsmält 1948. Foto ATA.

The old bell, re-cast in 1806 by Anders Öfverström, Gothenburg, melted down in 1948.

wederbörligt tillstånd 124:—.» Memorialet anger den fullständiga kostnaden till 360 Rdr Rgs.

Den äldre klocka, som i sin tur blev omgjuten 1806, var medeltida. Den bar inskriften: »'Anno domini m cd iv' d.v.s. 1404» (mem). Memorialet fortsätter: »Desutan står ett läseligt ord Olaf . . . hwilket synes styrka förre meningen att Kyrkian är consecrerat Sanct Olof. Eller ock har då warande kyrkioherde hetat

Olaf.» Den första tolkningen kan vara riktig med tanke på den bevarade medeltida träskulpturen av S Olof. Memorialet anger också en lokal tradition att klockan skulle överförts till kyrkan från »munkekapellet» vid Löftabro. Kyrkan synes dock vara betydligt äldre än kapellet, vars instiftelsebrev först stammar från 1491 (se nedan).

Kapellet i Löftaskog

Vid Löftabro nordväst om Stråvalla kyrka låg tidigare ett kapell,¹⁸ varav resterna idag ligger under nuvarande väg E6. En källa strax intill är ännu bevarad invid vägen. Enligt ett stadfästelsebrev av år 1491¹⁹ uppläts mark till detta kapell av Bengt Agesøn Tott och Bent Krabbe till abboten Anders Bentsön på Åskloster. Kapellet skulle enligt detta dokument helgas åt »the heliae trefoldighet». Vid 1700-talets mitt var grundstenarna ännu rätt väl bevarade. Enligt en uppmätning, som gjordes år 1753 av prosten Carl Brag, var

kapellets yttre mått 34×17 alnar och altarfundamentet 3×4 alnar. Brag anger att kyrkan ännu kallas »Munke-Capellet» (mem). Enligt en spridd tradition, bl a återgiven hos Bexell, skulle Stråvalla kyrka ha byggts »sedan det fordna Munk-Capellet wid Lyftabro blef så förfallit att Gudstjenst der icke mer kunde hållas» (Bexell 274). Kyrkklockan från 1404, helgad åt S Olof, skulle då ha överförts till den nya kyrkan. Traditionen synes dock vara felaktig, då Stråvalla kyrka bör vara byggd redan på 1200-talet (se ovan Byggnadshistoria).

Noter

1. Uppgifterna kontrollerade av antikvarie *Karin Andersson*, Riksantikvarieämbetet.
2. Uppgift ur privat brev från konservator *C O Svensson* till musikdirektör *Inga Bernander*.
3. *Otto August Mankell*, f 1838, d 1885, arkitekt, tecknare. Studerade vid Chalmerska slöjdskolan i Göteborg samt vid Konstakademiens byggnadsskola. F o m 1867 lärare vid Konstakademien. Skicklig arkitekturtecknare och har utgivit i litografiskt färgtryck utsikter över Göteborg, Stockholm och Visby.
4. Jfr *A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100–1600*. Scania, Halland, Blekinge. København 1976. Ett tack riktas till utgivarna av detta verk, dr teol *Knud Banning* och mag art *Søren Kaspersen*, för diskussion i tolknings- och dateringsfrågor.
5. För hjälp med identifieringen tackas professor *Sixten Ringbom*, Åbo.
6. *Johan Adolf Spaak*, f omkr 1725, målare i Varberg. Har utfört dekorationer i västsvenska kyrkor, bl a Styrso och Älvsered (Vg) samt Abild (Ha).
7. Målaren *Peter Sandell* och hans medhjälpare *Olof Hagström* har felaktigt tillskrivits utförandet av figurmålningarna (*Hallbäck* s 96, 304, 309). Dessa båda har därför oförtjänt fått sig tillägnade artiklar i *Svenskt Konstnärslexikon*. Inga andra figurmålningar av dessa båda personer är kända.
8. Om *Johan Blomberg*, se *S A Hallbäck*, Hallands kyrkor och Göteborgs målarämbete. För uppgiften om *Blombergs* födelse- och dödsår tackas musikdirektör *Inga Bernander* (LLA, Halmstad C, 1802). Om målningarna i Kvibille och Rävinge se *C G Gustafson*, Kvibille kyrka, Årsboken Halland 1968 samt *C M Andersson*, Rävinge kyrka, Årsboken Halland 1974.
9. *Johan Wingård*, f 1738, d 1818. Hovpredikant hos kronprins *Gustav 1769*, kyrkoherde i S Jacobs församling i Stockholm 1775, teol dr 1779, biskop i Göteborg 1780, ledamot av Svenska Akademien 1786. – *Carl Fredrik af Wingård*, f 1781, d 1851. Son till biskopen *Johan Wingård*. Biskop i Göteborg 1818, teol dr samma år, ärkebiskop 1839, ledamot av Svenska Akademien 1837. *Johan Fredrik Ladau*, se Värö not 22.
10. Åtskilliga uppgifter finns angående denna insamling. »Socknemännen . . . erbiudo sig efter hand med frivilliga gåfwopenningar och sammanskott när tillfälle synes till ett sådant wärk wilia giöra sambling. Till hwilken ände ock Socknemännen högeligen påstodo, att de gåfwopen-

ningar, som hädanefter gifwas till besagda wärk intet måtte inndragas i de wanliga Kyrkio-räkningar utan läggas till Församblingens egen disposition i en liten i Kyrkian stående Kista, med 2 låsar före, af hwilkas nycklar Pastor förvarar den ena och en mann, som Socknemännen dertill utwälia, warda en andra» (st prot 3/4 1742). I den nämnda kistan (fig 109), som nu är placerad framför predikstolen (se nedan), lades bidrag: »för ett åhrs höbergning på Kyrkio-gården 24 öre» (gåvobok 1742), »innsommit för en Hare . . . för 2 räfwär, som blifwit fälde på Socknejakt och skänkt härtill 3 dal.» (gåvobok 1744), »plikt för bruten by-ordning, som af Byemännen är skänkt härtill af Nils Swenson i By 2:» (gåvobok 1746).

11. Om *Hjärtum*, *Bokenäs* och *Lerum* se SvK Bo 3:1, fig 26–27 samt not 23. Om *Ysby* och *Veinge* se *Svenskt Konstnärslexikon*, art *Beckman*.
12. Disposition:

enligt *J Magnusson* 1919 enligt *Nils Hammarberg* 1948

Manual I

Flute harmonique 8 fot	Hållflöjt 8 fot
Principal 8 fot	Principal 8 fot
Borduna 16 fot	Borduna 16 fot
Gamba 8 fot	Oktava 4 fot
Oktava 4 fot	Oktava 2 fot

Manual II

Violin 8 fot (från c ^o)	Svegel 2 fot (dito)
Rörflöjt 8 fot	Rörflöjt 8 fot
Aeolin 8 fot	Gemshorn 4 fot
Voix celeste 8 fot (från c ^o)	Nasard 2 ² / ₃ fot (dito)

Den transmitterade pedalen

Subbas 16 fot	Subbas 16 fot (dito)
(=Borduna 16 fot)	
Violoncell 8 fot	Koralbas 4 fot
(=Gamba 8 fot)	(=Oktava 4 fot)

Se vidare *I Bernander*, Orgelinventarium i Värö pastorat, Varbergs museums årsbok 1970.

13. *Johnny Roosval*, Dopfuntar i Statens Historiska Museum, Stockholm 1917.
14. *Melchior Faust*, f 1734, d 1819. Guldsmed i Göteborg, mästare 1767.
15. *Jacob Blomsterwall*, d före 1806, guldsmed i Göteborg. Mästare 1778, burskap 1779. Hans son, *Johan Daniel Blomsterwall*, tillverkade 1833 ett nattvardstyg för Värö kyrka (se ovan fig 50 samt Värö not 47).
16. De båda nämnda donationerna utgjorde säkerligen en direkt följd av en stöld av bla en del av kyrkans textilier, som en viss *Jon Ring* gjort sig skyldig till, och för vilken han avrättades 1681. I stöldgodset ingick bla ett rött altarkläde, en mässark, fyra handdukar samt segel, som legat utbredda till tork på kyrkans vind. Textilierna sålde *Jon Ring* till sockenbor, som sydde om dem för privat bruk (prot Viske häradsrätts dombok 1681). Se vidare *I Bernander*, Tjuven *Jon Ring* i Strävalla – ett 1600-talsöde, Hallandsbygd 1978 s 65–70.
17. Bokens fullständiga titel lyder: »Alterbogen, Det er Søndagis oc Hellige Dagis Episteler oc Evangelia med Collecter oc andet at bruge udi Christi Nadvere effter Ordinantzens liudelse. D. Petrus Palladius». Om införandet av svenska handböcker se vidare *I Bernander*, När Halland blev svenskt, Varbergs museums Årsbok 1974, s 5–18.
18. Se vidare *I Bernander*, Munkkapellet i Löftaskog, Strävalla, i: Halland 1972.
19. K 80, Åsklosters arkiv, RA.

Fig 111. Exteriör av Bua kapell från sydost.

Exterior of Bua Chapel from southeast.

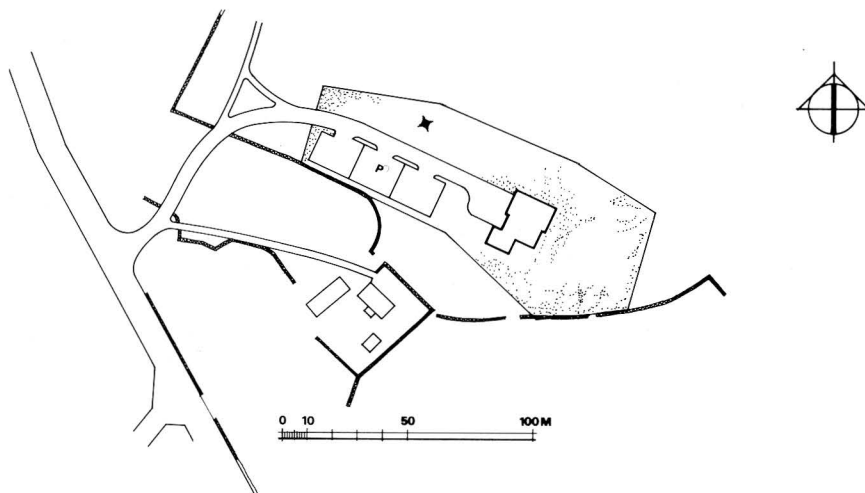
BUA KAPELL

Bua fiskeläge i sydvästra delen av Värö församling utbyggdes omkring 1970 i anslutning till Värö bruks sulfatfabrik och Ringhals kärnkraftverk till ett modernt bostadsområde. Här uppfördes 1971–72 en småkyrka med anslutande församlingslokaler (fig 111), vilken invigdes i augusti 1972 av biskop Bertil Gärtner. Kapellet med dess församlingslokaler och klockstapel är ritad av arkitekt Henry Åkesson, Malmö.

Byggnaden är orienterad i sydost-nordväst och har rektangulär planform med måtten 30×20 m (fig 112, 113). Den är uppförd på regelstomme med ytskikt av polyesterskivor och med fasadyta av vit marmorkross. Yttertaket är täckt med sågad skiffer. För innerväggarna har använts vävklädda gipsskivor och innertaket utgörs av profilsponsad furupanel. Golvet är gjutet av betong och täckt av grå vinylmatta. De höga spetsiga

Fig 112. Situationsplan, 1:2000.

General plan, scale 1:2000.

gavelröstena är genombrutna och glasade. Spröjsverket får på båda sidorna markera ett stort kors, vilket alltså tjänar som utsmyckning både i fasaderna och inåt kyrkorummet. I koret finns dessutom två mindre fönster i långväggarna, genom vilka ljuset faller på altaret.

I anslutning till kyrkorummet ligger sakristia och församlingssal samt entré, toalett, kapprum och pentry. Församlingssalen, som är 50 m², är med vikhörrar di-

rekt ansluten till kyrkorummet, så att detta vid behov kan utvidgas.

Klockstapelns är uppbyggd av fyra snedsträvor med en spetsig pyramidformad takhuv, täckt av sågad skiffer. Klockan, som är skänkt av Södra Sveriges Skogsägares Förbund, är gjuten av Ohlssons klockgjuteri i Ystad. Den bär på ena sidan inskriptionen: »Ring frid över hav och kust, och frid över bygden därinom.»

Inredning och inventarier

Kyrkorummets inredning är liksom byggnaden utformad av arkitekt Henry Åkesson, Malmö. Interiören är stram och enkel, sammanhållen av furuinredningens naturfärg. Kyrkan rymmer ca 160 sittplatser, fördelade på fasta bänkar i rummets främre del och lösa stolar i den bakre.

Altaret utgörs av ett fristående bord av trä. Altarkorset av hamrat silver står på en sockel av sjödränkt ek och är försett med ett pålött Kristusmonogram. Höjd 80 cm. Korset är utfört 1973 av guldsmeden Wiktor Nygren, Örby, liksom de båda silverstakar i samma teknik som står på altaret.

Det tresidiga altarskranket är av naturfärgat trä. Knäfallet är klätt med rött ylletyg.

Predikstolen är likaledes utförd i naturfärgat trä.

Dopanordningen utgörs av ett dopfat placerat på ett underrede av trä. Dopfatet av hamrat silver har runt

kanten en graverad text: »Jesus sade: Låten barnen komma till mig.» Diameter 55 cm. Fatet utfördes 1972 av guldsmeden Wiktor Nygren, Örby, och skänktes till kapellet av Varbergs sparbank.

Nattvardskärl av hamrat silver, samtliga utförda 1973 av guldsmeden Wiktor Nygren. Nattvardskalk, höjd 22,3 cm, cuppens diameter 12 cm. Paten, diameter 20,5 cm. Vinkanna, höjd 31,5 cm. Oblatskrin av nysilver, invändigt förgyllt. 8-kantig form, graverad, ornamentalt bård runt kanten, locket krönt av kors på glob. Höjd 12 cm inkl korset, diameter 14 cm. Enligt stämplarna tillverkat 1890 av guldsmedfirman C A Kjernås, Göteborg.

Kapellet äger en vit mässhake av ylle, utförd i snärjvävnad och med ett i vävnaden utsparat kors på rygg- och framsida. Mässhaken är utförd 1973 av textilkonstnärinnan Ingrid Brobeck, Skene.

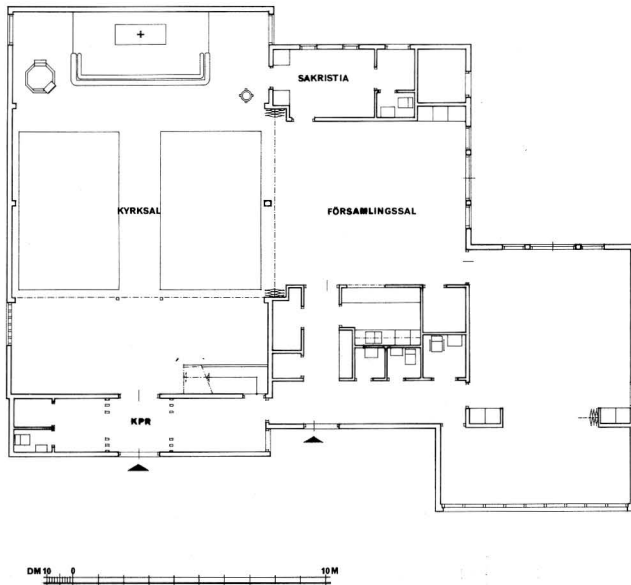

Fig 113. Ritning till Bua kapell med anslutande församlingslokaler, 1 : 300. H Åkesson, Malmö 1971, omritad av G Wirén 1979.

Drawing for Bua Chapel and surrounding premises, scale 1 : 300.

I koret ligger tre mattor i röda och bruna nyanser, en framför altaret, en framför altarringen samt en under dopfunten. De är alla utförda i röllakansteknik, den förstnämnda enfärgad, de övriga med invävt korsmönster. Samtliga är vävda av textilkonstnärinnan

Ingrid Brobeck, Skene. Dopmattan är skänkt av Ester och Karl-Erik Svensson, Värö.

Orgeln byggdes 1972–73 av orgelbyggarfirman A Magnusson i Mölnlycke. Den omfattar 4 stämmor med bihangspedal.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

VÄRÖ KYRKA

Stockholm

RA: Ritn av gamla kyrkan samt skrivelser angående tornhöjning 10/2 1824 i Allm verks skrivelser till K Majt vol 353 (ÖIÅ till K Majt 1824); ritn till påbyggnad av tornet av *J A Wilēlius* 1824; projektritm till ny kyrka 1851, osign; dito av *E E v Rothstein* 1851; dito av densamme 1851; ritn till orgelfasad av *A R Pettersson* 1858.

ATA: Inv 1830; *H Hofberg*, Hallands fornlemningar och minnesmärken med stöd af Kongl. Vitt. Hist. och Ant. Akademien undersökte och beskrifne af Herm. Hofberg. 4. Himle och Viske 1879, s 218–220; diverse handlingar rörande reparationer och restaureringar; diverse tidningsurklipp, fotografier och uppmätningar. – K-byråns arkiv: handl rör ommålning 1932; PM ang elektrisk belysningsanläggning 1932; förslag samt diverse handl rörande kyrkogårdens utvidgning 1932–35; handl ang elektrisk klockringning 1953; förslag till restaure-

ring av *K Christensen* samt diverse handl rör denna restaureering 1960–61; beskrivn av gravkapell av *K Christensen* 1963; förslag till utvidgning av kyrkogården av *A L Ericson* 1970 samt dithörande handl.

Gävle

LMV: »Karta över Värö kyrkogård med af Preste- och Klockargårdarnas ägor tillagd utvidgning» (M85-1:1). Upprättad 1855 av *H B A Hansson*.

Halmstad

Landsantikvariens arkiv.

Lund

LLA: Handskrivet ex av memorialet: »Per amorem quo Natalem omnes amplectimur Locum, Memorabilia Haece Paretiarum Värö et Stråvalla in Hallandia Boreali a se collecta et a Posteritate continuanda inter Thesaurus Templi Väröensis reposuit. Carl Brag Pastor Loci 1740». – Skr m m (J: 1–5)

1720–1756 (ingår i K I a: 2), 1734–1810, 1734–1861, 1749–1849, 1756–1762 (ingår i K I a: 3), 1762–1777, 1850–1866; st prot (K I a: 1–6) 1740–1762, 1741–1760, 1761–1803, 1762–1844, 1805–1840, 1840–1844; st handl (K I b: 1–4) 1669–1861, 1728–1834, 1745–1860, 1752 (ingår i K I a: 2), 1761 (ingår i K I a: 2), 1821–1862, 1853 (ingår i K I a: 3); räk huv (L I a: 1–5) 1651–1663 (ingår i L I b: 1), 1662–1702, 1703–1727, 1726–1750, 1751–1803, 1804–1872; räk spec (L I b: 1–5) 1673–1737 (ingår i C: 2), 1674–1690, 1734–1757 (ingår i C: 3), 1748–1750 (ingår i C: 4), 1757–1827, 1773–1780, 1783–1802, 1819–1840; inventarie- och arkivförteckningar (N II) 1740–1773 (ingår i O I: 1–2), 1754 (ingår i K I a: 3), 1870 (ingår i M–N); handl rör kyrka och kyrkogård (O I: 1–2) 1722–1810, 1747 (ingår i K I a: 2), 1752–1859; övr handl (P: 1–2) 1683–1881 (Memorialet). Yngre arkivalier förvaras hos PÅ i Värö.

Varberg

Varbergs museums arkiv.

STRÅVALLA KYRKA

Stockholm

ATA: Inv 1830; *H Hofberg* (se ovan) s 221–222; utdrag ur kyrkostämmoprot (odat avskrift); handl rör elektrisk uppvärmningsanordning 1938, omgjutning av kyrkklocka 1947, omläggning av taket på klockstapeln 1963; handl angående restaureringen 1963–64; diverse handl ang inv förvarade i SHM (predikstol, dopfont). – K-byråns arkiv: Förslag till restaurering 1915 av *E Thorburn*; PM samt förslag till elektrisk uppvärmningsanordning 1938; handl rör kyrkogårdsutvidgning 1936–38; förslag till restaurering 1963 av *K Christensen*; diverse handl rör denna restaurering; handl rör ev överförande av altaruppsats från 1600-talet från Värö till Stråvalla.

SHM: Accessionskatalog samt inventariékatalog.

Gävle

LMV: Karta över Stråvalla, 1826. M 63–9: 1.

Göteborg

GLA: Göteborgs målårämbetes handlingar A 151: F: 3 (bla intyg från *Gustaf Precht* rörande *J J Beckman*).

Halmstad

Landsantikvariens arkiv.

Lund

LLA: K I a 1741–1844 st handl i Värö; räk huv (L I a: 1–3) 1662–1705, 1726–1761 (Luckan 1706–1725 finns i Hallands landskontors arkiv serie G X a–), 1762–1870; räk spec (L I b) 1673–1747 (C: 1 Värö), 1748–1862 (L I b: 1, gåvoboken), 1773–1780 och 1783–1802 och 1819–1840 (L I b Värö: 3, 4, 5); Hallands Landskontor D III h: 4 1775–1787 resolutionen om takmålningen i Stråvalla; ver 1704 (G X a: 32), 1706 (G X a: 35), 1707 (G X a: 37), 1708 (G X a: 38), 1709 (G X a: 39), 1710 (G X a: 41), 1741 (G X a: 73), 1742 (G X a: 75), 1743 (G X a: 77), 1745 (G X a: 79), 1746 (G X a: 81), 1747 (G X a: 83), 1748

(G X a: 85), 1749 (G X a: 87), 1750 (G X a: 89), 1751 (G X a: 91), 1752 (G X a: 93), 1753 (G X a: 95), 1754 (G X a: 97). – Yngre arkivalier förvaras hos PÅ i Värö.

Varberg

Varbergs museums arkiv.

BUA KAPELL

Stockholm

ATA, K-byråns arkiv: Handl rörande ny kyrka i Bua; ritningar, byggnadsbeskrivning samt förslag till fast inredning av ny kyrka 1972 av *H Åkesson*; diverse handl rörande kyrkbygget.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Aasma, K*, Kungälv's kyrkor. SvK, Bo IV: 1. Uppsala 1969.
- Ahlmark, L*, Marcus Jäger. En tysk bildhuggare i Göteborg i slutet av 1600-talet, i: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling. Stockholm 1966.
- Andersson, C M*, Rävinge kyrka, i: Årsboken Halland 1974.
- Bergström, I*, Den symboliska nejlikan i senmedeltidens och renässansens konst. Malmö 1958.
- Bernander, I*, Furstliga besök i Värö, i: Hallandsbygd 1973–74. – *Densamma*, Gamla anteckningar berättar om Värö kyrkogårds historia, i: Hallands Nyheter 3/10 1973. – *Densamma*, Klockarna i Värö pastorat, i: Varbergs museums årsbok 1971. – *Densamma*, Munkkapellet i Löftaskog, Stråvalla, i: Årsboken Halland 1972. – *Densamma*, När Halland blev svenskt, i: Varbergs museums årsbok 1974. – *Densamma*, Orgelinventarium i Värö pastorat, i: Varbergs museums årsbok 1970. – *Densamma*, Så kom posten till Värö, i: Hallandsbygd 1974–75. – *Densamma*, Tjuven Jon Ring i Stråvalla – ett 1600-talsöde, i: Hallandsbygd 1978.
- Bexell, S P*, Hallands historia och beskrifning. Götheborg 1818–19.
- Bogren, U*, Den kyrkliga försvenskningen av skånelandskapen och Bohuslän. Lund 1937.
- A Catalogue of Wall Paintings in the Churches of Medieval Denmark, Scania, Halland, Blekinge 1100–1600*. København 1976.
- Christie, S*, Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800 I–II. Oslo 1973.
- Cnattingius, L D och N*, Habo kyrka. SvK, Vg II: 1. Uppsala 1970.
- Erici, E*, Orgelinventarium. Stockholm 1965.
- Erixon, S*, Mässing. Lund 1948.
- Fabricius, K*, Skaanes overgang fra Danmark til Sverige I 1645–1660. Köpenhamn 1906.
- Gustafsson, C G*, Kvibille kyrka, i: Årsboken Halland 1968.
- Hallbäck, S A*, Det efterreformatoriska dekorativa kyrko-

- måleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige I. Göteborg 1947. – *Densamme*, Hallands kyrkor och Göteborgs mål-
larämbete, i: Svenska Turistföreningens årsbok 1976.
Hegardt, H, Studier i västsvensk kyrklig konst. Göteborg
1923.
Holmbäck, L M, Förteckning över klockgjutare. Stencil.
Karling, S, Kyrkorna i Borås och Brämhult. Borås 1955.
Karlsson, T, När »Varberg på Platsarna» fick kyrka, i: Var-
bergs museums årsbok 1978.
Lindälv, E, Fornfynd och fornminnen i Norra Halland. Var-
berg 1967.
Lundberg, E, Trä gav form. Stockholm 1971.
Löfgren, O, Fiskarna vid Båtfjorden, i: Varbergs museums
årsbok 1969.
Nilsson, L H, Jörlanda kyrka. SvK Bo II: 1. Stockholm 1962.
Persson, B A och Peterson, T, Bygder kring Värö – en krö-
nika genom fem tusen år. Varberg 1972.
Richardson, J, Hallandia Antiqua et Hodierna, thet är: Hal-

- lands, et af Götha rikets landskaper, historiska beskrif-
ning . . . Stockholm 1752–53.
Roosval, J, Dopfuntar i Statens Historiska Museum. Stock-
holm 1917.
Salvén, E, Medeltida arkitektur i Hallands kyrkor, i: Vår
Bygd 1940.
Skarstedt, C W, Göteborgs stifts herdaminne, 2 upplagan.
Göteborg 1948.
Ullén, M, Granhult och Nottbäck. SvK, Sm II: 4. Stockholm
1972. – *Densamma*, Lenhovda och Herråkra. SvK, Sm
VI: 2. Stockholm 1977.
Wadell, M B, Hjärtum och Västerlanda kyrkor. SvK, Bo
III: 1. Stockholm 1968.
Silverstämplar tydda enligt Upmark, G, Guld- och silversme-
der i Sverige 1520–1850, Sthlm 1925, samt Guld- och sil-
verstämplar, Svenskt silversmide 1520–1850, IV, Sthlm
1963.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Stockholm
inv	inventarieförteckning
inv 1830	en på grund av en kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA
K-byrån	Kulturhistoriska byråns arkiv i ATA, Raä, Stockholm
LLA	Lunds landsarkiv
LMV	Statens lantmåteriverk, Gävle
mem	Memorial
PÄ	Pastorsämbetet
RA	Riksarkivet, Stockholm
Raä	Riksantikvarieämbetet, Stockholm
räk	räkenskaper
räk huv	huvudräkenskaper
räk spec	specialräkenskaper
SHM	Statens Historiska Museum, Stockholm
skr	skrivelser
st prot	stämprotokoll
SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium, Stockholm 1912–
VHAA	K Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm
vis prot	visitationsprotokoll
ÖIA	Överintendents Ämbetet (efter 1918 KBS), Stockholm

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge
Bo	Bohuslän
Dr	Dalarna
Ds	Dalsland
Go	Gotland
Gä	Gästrikland
Ha	Halland
Hr	Härjedalen
Hs	Hälsingland
Jä	Jämtland
La	Lappland
Me	Medelpad
Nb	Norrbottnen
Nä	Närke
Sk	Skåne
Sm	Småland
Sö	Södermanland
Up	Uppland
Vb	Västerbotten
Vg	Västergötland
Vr	Värmland
Vs	Västmanland
Ån	Ångermanland
Ög	Östergötland
Öl	Öland

Summary

The deanery of Värö, comprising the parishes of Värö and Stråvalla, lies on the west coast of Sweden, north of Varberg. The region is an ancient cultural centre, rich in prehistoric remains. The old church of Värö, which stood on the same site as the present one, dated from the Middle Ages. It was demolished in 1855, when a new, larger church was built. The annex church at Stråvalla is mainly medieval.

The old church of Värö

Building history

I. The medieval church was built in granite rubble, and comprised a rectangular nave with the internal measurements 37.5×13.25 Swedish ells (c 22×8 m) and a narrower, straight-ended chancel, 10×9 Swedish ells (c 6×5,4 m) in area (fig 3 a–b). Nothing is known about windows and doorways. The length of the nave suggests that the church was extended westwards during medieval times or during the sixteenth century at the latest.

II. At some unknown time, but much earlier than the middle of the seventeenth century, a west tower was built, not bonded with the church (fig 3 a–b).

III. During the years 1653–54 a porch was built round the south entrance of the church (fig 3 b). All the windows of the church were enlarged.

IV. A number of radical alterations were made during the eighteenth century. The old tower, which had been neglected, collapsed in 1743, and was not rebuilt until 1749–51 (fig 4 a), 12 m high, crowned with a spire 23 m high. Although a new gallery was installed in 1765, the church was found—during the 1770's—to be too small, and the chancel was demolished and the church extended by about 10 m (fig 3 a). This extension, which was completed in 1776, was as wide as the rest of the church, and had a threesided termination in the east. A vestry was built on the north side and on the south side at the chancel entrance a small porch was built.

V. In 1826 the tower was heightened 6 m (fig 4 b). In order to increase the seating accommodation, part of the wall between the tower and the nave was removed.

The church was not, however, large enough for the populous parish, and so it was demolished in 1855 and a new, larger church was erected (figs 1, 38).

Paintings

When the church was demolished it had a splendid and colourful interior, with ceiling paintings and baroque furnishings. The ceiling paintings were executed in 1783 by Henrik Wibeck. They depicted the principal items of post-Reformation iconography: allegorical illustrations of the Law and the Gospels, the Lord's Prayer and the Holy Sacraments.

Furnishings

No medieval fittings have survived. However, much of the baroque furniture remains, some of it in the new church and

some in the Varberg Museum. From the first half of the seventeenth century are two brass candlesticks (now in the new church, fig 54), as well as a baptismal bowl (fig 24), also of brass, with an unusual centre motif, the Conversion of Paul. The pulpit (fig 14) dates from 1641 and the reredos (fig 5) from the 1640's; much of both is preserved, and they may be ascribed to two workshops active in northern Halland. A memorial tablet (fig 25) to Vicar Lars Olufsson Warberg was painted in 1672. Memorial tablets are rather rare in this poor area, for it had few great landowners. A parcel-gilt silver viaticum chalice (fig 53), made in 1686, is now in the new church, where also hang four brass chandeliers dating from the seventeenth and eighteenth centuries, the oldest made in 1699, one in 1729 and two in 1785–86 (fig 37).

A carved angel with a trumpet (fig 13), an object rather common in west Swedish churches, was acquired in 1705 and may be attributed to Marcus Jäger the elder. A votive ship (fig 32), seriously damaged, dating from 1730 is now in the porch. In 1750 a hymnboard (fig 23) was presented to the church; it was probably carved by Joachim Beckman, who performed work for the parish at this time. The brass font (fig 49), now in use in the new church, was made in 1784 by Johan Jacob Humbla.

The New Värö Church

In 1850 it was found that the old Värö Church was inadequate for the needs of the parish, and the parishioners decided to build a new one. Plans by an architect named E E von Rothstein for a Gothic revival building (fig 41) were rejected. The architect submitted a new proposal (fig 42), of a neo-classical character (figs 1, 37, 39), which was approved, and the present church was erected during the years 1854–55, but the consecration did not take place until August 1860.

The church was restored thoroughly in 1897 under the supervision of Adrian Peterson, an architect from Gothenburg. The classical character of the interior was then altered in accordance with the ideals of the period (figs 43, 44). During a re-painting in 1932 the paintings on the walls and ceiling were removed and the church was restored to its original pale colour scheme. The latest restoration of the church was in 1960–61, when the seating accommodation was reduced and the altar moved to make room for a vestry.

Apart from the furnishings transferred from the old church, the most important items of which are mentioned above, the interior fittings are uniform in character and date mainly from the time when the church was built. An oil painting was added to the reredos (fig 45) in 1897, when the church was also equipped with open seating in place of the old, closed pews.

Stråvalla Church

Building history

I. The medieval building, of which all the walls except the east one remain (fig 77), was a rectangular church, the chancel

of which was not marked in the plan. The main entrance was in the south wall of the nave. The medieval oak roof-trusses, of which much is preserved, are Gothic in character. Three carved wooden figures and two baptismal fonts are preserved. The furnishings support a dating of the building to the second half of the thirteenth century.

II. In 1671 a porch was added on the south side. A new wooden ceiling, flat or vaulted, was installed in 1689.

III. The east wall of the church, which was in a bad condition, was demolished in 1768–70 and a chancel with three-sided termination, as wide as the nave, was built (fig 73). A new, vaulted ceiling was installed in 1787, on which figure paintings were later executed (figs 67, 83–87). In 1789 a new doorway into the chancel was made on the south side, and the corresponding entrance in the north was blocked up.

IV. The church was thoroughly restored in 1872 under the supervision of Otto August Mankell, architect. The porch was demolished, and the main entrance was moved to the west side. The south doorway into the chancel was blocked up and the one in the north was opened again, now as the entrance into a newly-built vestry. The ceiling paintings were painted over and the furnishings renewed.

V. A proposal for a restoration, made in 1916, implying, among other things, the erection of a tower, was never realized. It was first in 1964 that the church was restored by Kaj Christensen, an architect from Varberg. Then the medieval murals and the ceiling paintings executed at the end of the eighteenth century were uncovered.

Paintings

The murals (figs 79–82), which are partly only fragmentarily preserved, comprise the largest existing sequence of medieval murals in Halland. On the north is a series depicting the Childhood of Christ from the Birth to the Baptism. Of particular interest is a subject rather rare in medieval Scandinavian art, namely the Miracle of the Harvest. On the south wall is the Passion of Christ from the Washing of the Feet to the Resurrection. The colours preserved are brown- and yellow-ochre, black and green. The paintings were executed around 1520. They were whitewashed at some time unknown, probably already in the seventeenth century, and uncovered in 1964 by C O Svensson of Gothenburg.

The ceiling is completely decorated with a large figure composition in pale pastel colours (figs 67, 83–87). The sequence of pictures is typical of western Swedish paintings of the eighteenth century. In the chancel is a representation of the Holy Trinity. The rest of the ceiling contains the Last Judgement, in which the central figure is Christ as Judge of the World, surrounded by His apostles. To the far left is Hell, with a personification of Mundus, and lost souls being tormented by devils and snakes. It is remarkable that there exists no documentary evidence of when the paintings were executed or of the identity of the artist. However, they must

have been painted after 1787, when the new ceiling was made, probably some time in the 1790's. According to a contract and accounts, the painter, Peter Sandell, to whom the decorations have been attributed earlier, only painted the new ceiling white, in 1789. On the evidence of style, the paintings may be attributed to Johan Blomberg, a Halmstad master, who executed, among other things, the ceiling paintings in Kville Church.

Furnishings

Three medieval carved wooden figures are preserved—a figure of Christ from a rood, a Madonna and a figure of St Olaf. The figure of Christ (fig 91), carved in hardwood, is only fragmentarily preserved. It is of early Gothic style with parallels in Scanian sculptures dating from the same period, i.e. the middle or second half of the thirteenth century. The Madonna (fig 92), carved in oak, dates from the same period, but is much more provincial in execution. The same applies to the St Olaf figure (fig 93), also dating from the second half of the thirteenth century. It may be regarded as an imitation of a much more refined figure of St Olaf in the neighbouring church of Sällstorp.

A well-preserved font and parts of another stone font date from the Middle Ages. The intact font (fig 104, SHM no 6608) is carved in soapstone and is without drainage hole. It is a western Swedish type with a relatively small bowl, decorated with stylized leaf ornamentation. The font may be dated to the second half of the thirteenth century. A cylindrical stem with round foot and the under part of a circular bowl are all that is preserved of a limestone font dating from c 1300. It may be identical with the medieval font found earlier in Värö Church. It is now used at Stråvalla as the support for the baptismal bowl.

A pulpit was acquired in 1748 and a reredos in 1750, both carved by Joachim Beckman, who had been attached earlier to the workshop of Burchard Precht. Only six panels, carved in relief, remain from this pulpit (figs 96–98), now in the Museum of National Antiquities, Stockholm (no 6608), and of the reredos there remain only two figures of apostles (figs 89, 90), now in the Varberg Museum (nos 828, 829). The chalice and paten (fig 105), acquired in 1667, were remodelled in 1775, and the communion vessels were completed in 1781 by the addition of a bread box (fig 106). Among the lighting units are two brass candlesticks dating from 1602 (fig 88) and two chandeliers dating from 1747 and 1795 respectively. Most of the furnishings (fig 75–76) date from 1872, while the pews and colour scheme are a result of the restoration of 1964.

Bua Chapel

Bua Chapel (fig 111) was erected in 1971–72 according to plans by Henry Åkesson, Malmö. The furnishings and the parochial buildings are by the same architect. The altar crucifix, communion plate and baptismal bowl were made by Wiktor Nygren, goldsmith.

FÖLJANDE KYRKOR I HALLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES
KYRKOR. KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Värö och Stråvalla kyrkor, Ha, volym 180.

Varbergs kyrkor, Ha, volym 181.

Under inventering: Viske och Himle härader.

Sveriges Kyrkor KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

VOLYM 180

HALLAND Viske härad

